

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT SOCIALE WETENSCHAPPEN

OPLEIDING SOCIOLOGIE

Solidariteit onder druk

Op zoek naar een leeftijdskloof in
solidariteitsbereidheid tussen jong en oud

Promotor : Prof. Dr. F. LAMMERTYN
Verslaggever : Dr. N. FADIL

MASTERPROEF
aangeboden tot het
verkrijgen van de graad van
Master in de Sociologie
door
Frederik VANHUYSSSE

academiejaar 2009-2010

Inhoudstafel

Inhoudstafel	2
Lijst van tabellen	4
Lijst van figuren	6
Voorwoord.....	7
Inleiding.....	9
1. Probleemstelling en onderzoeksvraag	11
2. Evolutie in de media.....	14
3. Literatuurstudie.....	22
3.1 Coughlin	23
3.1.1 Theorie.....	23
3.1.2 Empirie	25
3.2 De Swaan.....	29
3.3 Van Oorschot.....	32
3.3.1 Solidariteit	33
3.3.2 ‘Deservingness’	38
3.3.3 Conditionaliteit	43
3.4 Thijssen en De Pauw	46
3.5 Besluit.....	49
4. Operationalisering	52
4.1 De onderzoeksvraag en de deelvragen	52
4.2 Operationalisering	54
4.2.1 Operationalisering van de onderzoekseenheden.....	54
4.2.2 Operationalisering van de kenmerken	55

4.2.3	Operationalisering van de relaties tussen de kenmerken	56
4.2.4	De setting van het onderzoek.....	57
5.	Kwantitatief onderzoek	59
5.1	De International Population Policy Acceptance Survey.....	59
5.2	Beschrijving van de steekproef.....	61
5.3	Werkwijze.....	72
5.4	Onafhankelijke variabelen.....	76
5.4.1	De variabelen.....	76
5.4.2	Drie modellen	77
5.4.3	Controle voor multicollineariteit	78
5.5	Afhankelijke variabelen.....	81
5.5.1	Algemene attitudes	82
5.5.2	Attitudes rond pensioenen	85
5.5.3	Attitudes rond zorg	89
5.6	Resultaten	94
5.6.1	Resultaten met betrekking tot attitudes in het algemeen	94
5.6.2	Resultaten met betrekking tot pensioenen	98
5.6.3	Resultaten met betrekking tot zorg.....	105
5.7	Besluit.....	114
	Algemeen besluit.....	117
	Bibliografie.....	120
	Bijlage 1: Gegevens met betrekking tot multicollineariteit.....	128
	Bijlage 2: Oorspronkelijke Engelse items IPPAS	131
	Bijlage 3: Uitgewerkte regressiemodellen.....	135

Lijst van tabellen

Tabel 3.1: Van Oorschots resultaten voor ‘deservingness’-criteria, TISSER-solidariteitsonderzoek 1995	42
Tabel 3.2: Soorten solidariteit volgens Thijssen en De Pauw	47
Tabel 3.3: Deservinnescriteria volgens Coughlin, De Swaan, Van Oorschot en Thijssen & De Pauw	51
Tabel 5.1: Verdeling van leeftijd, inkomen, onderwijsniveau en religiositeit in de steekproef (IPPAS Vlaanderen, 2003)	63
Tabel 5.2: Test (Cramer – von Mises) voor normaalverdeling voor geslacht, leeftijd en onderwijsniveau in de steekproef (IPPAS Vlaanderen, 2003)	63
Tabel 5.3: Test (Signed-Rank) voor afwijking steekproefgemiddelde van populatiegemiddelde voor geslacht, leeftijd en onderwijsniveau (IPPAS Vlaanderen, 2003).....	64
Tabel 5.4: Afhankelijke variabelen met betrekking tot de algemene attitudes ten opzichte van ouderen (IPPAS Vlaanderen, 2003)...	84
Tabel 5.5: Afhankelijke variabelen met betrekking tot de attitudes rond pensioenen (IPPAS Vlaanderen, 2003).....	87
Tabel 5.6: Afhankelijke variabelen met betrekking tot de attitudes rond zorg voor ouderen (IPPAS Vlaanderen, 2003).....	92
Tabel 5.7: Regressiecoëfficiënten met betrekking tot algemene attitudes (IPPAS Vlaanderen, 2003).....	97
Tabel 5.8: Frequentieverdeling voor Maatregel Pensioenen (IPPAS Vlaanderen, 2003)	100
Tabel 5.9: Regressiecoëfficiënten met betrekking tot attitudes rond pensioenen (IPPAS Vlaanderen, 2003)	103
Tabel 5.10: Regressiecoëfficiënten met betrekking tot attitudes rond zorg (IPPAS Vlaanderen, 2003)	108

Tabel 5.11: Frequentieverdeling voor Maatregel Ouderen (IPPAS Vlaanderen, 2003) 112

Lijst van figuren

Figuur 3.1: Conceptueel schema	57
Figuur 5.1: Absolute frequentieverdeling van de respondenten naar geslacht (IPPAS, Vlaanderen 2003).....	65
Figuur 5.2: Absolute frequentieverdeling van de respondenten naar leeftijd (IPPAS, Vlaanderen 2003).....	66
Figuur 5.3: Absolute frequentieverdeling van de respondenten naar inkomen (IPPAS, Vlaanderen 2003).....	67
Figuur 5.4: Absolute frequentieverdeling van de respondenten naar onderwijsniveau (IPPAS, Vlaanderen 2003).....	68
Figuur 5.5: Absolute frequentieverdeling van de respondenten naar religiositeit (IPPAS, Vlaanderen 2003).....	70
Figuur 5.6 Relatieve frequentieverdeling van de respondenten naar residentie (IPPAS, Vlaanderen 2003).....	71
Figuur 5.7: De logistische functie.....	75
Figuur 5.8: Onafhankelijkheid X_1 en X_2	80
Figuur 5.9: Multicollineariteit X_1 en X_2	80

Voorwoord

Men zou kunnen denken dat de aanwezigheid van deze tekst erop wijst dat dit werk zonder veel belemmeringen tot stand is gekomen. Mijns inziens is niets minder waar. Mijn hypothese is dat de auteur slechts tot dit resultaat is gekomen dankzij de hulp van velen. Het is daarom niet meer dan gepast om deze externe factoren één voor één te benoemen en te danken.

Op de eerste plaats is er de persoon van prof. dr. Frans Lammertyn, de promotor van dit werk. Niet alleen aanvaardde hij met veel plezier het onderwerp, maar bovendien bleek hij een ervaren gids die mij behoedde voor de scherpste wolfjizers en de grootste schietgeweren die zich op het pad van de thesisstudent bevinden. Ik zal steeds met veel plezier terugdenken aan de tijd die we op zijn kantoor doorbrachten en waar ik steeds begeistert vandaan kwam.

Een tweede stimulans was de welwillende aandacht van enkele professoren. Hier in Leuven maakten prof. dr. Jos Berghman en prof. dr. Veerle Draulans meermaals tijd om in te gaan op het onderwerp en mij bij te staan met goede raad. Ook prof. dr. Richard Coughlin van de Universiteit van New Mexico betoonde zijn interesse en stuurde mij per kerende een kopie van zijn boek.

Een mediërende invloed ging ook uit van de assistenten Koen Beullens, Hanno Van Eldik en Dries Van den Bosch. Zij stonden mij bij in de praktische uitwerking van de dataverzameling, operationalisering en de statistische analyse. Waarvoor dank.

Er kwam ook interesse en morele steun uit informele hoek. Goede vrienden Wouter en Line waren steeds bereid te discussiëren over het onderwerp en zorgden voor verfrissende invalshoeken. Ook mijn vriendin Kristien stond steeds klaar om mijn theorieën onderuit te halen. Het zou mijn vriendin niet zijn, moest ze mij daarna niet met evenveel plezier overeind helpen.

Tot slot wens ik ook mijn ouders, niet te onderschatten in het veroorzaken van frustraties, te danken. De goede verstaander weet dat frustraties vaak een bron zijn van inspiratie. Door hun kritische

opmerkingen werd ik gedwongen om steeds opnieuw mijn inzichten en teksten te herzien en te streven naar het beste resultaat. Ik wens hen ook te bedanken voor de financiële en morele steun die niet alleen dit werk, maar ook het beëindigen van deze opleiding mogelijk maakte.

Na deze lijst te hebben opgesteld, kan ik besluiten dat mijn hypothese – dat er heel wat hulp is komen kijken bij deze masterproef – alvast bevestigd wordt.

Frederik Vanhuysse

Inleiding

De titel van dit werk “Solidariteit onder druk, op zoek naar een leeftijds kloof in solidariteitsbereidheid tussen jong en oud” licht al een tipje van de sluier wat betreft de inhoud van deze masterproef. Langs de ene kant zullen we het hebben over de solidariteit in Vlaanderen die geïstitutionaliseerd is in de sociale zekerheid. Langs de andere kant wordt er aandacht besteed aan de verschillende opvattingen van jongeren en ouderen. Wanneer we deze twee onderwerpen kruisen, komen de opvattingen van jongeren en ouderen over de sociale zekerheid in beeld. De vraag is of er hier voldoende materiaal is om een interessante en relevante masterproef te schrijven. Wij zouden deze vraag positief beantwoorden. De situatie is in onze ogen immers problematisch. De geïstitutionaliseerde solidariteit loopt voor een groot stuk van jong naar oud en de demografische ontwikkeling van de laatste vijftig jaar zorgt ervoor dat er steeds minder jongeren zijn in vergelijking tot het aantal ouderen. Dit betekent dat binnen dit systeem ook de beschikbare middelen om voor de ouderen te zorgen steeds verder krimpen. Om dezelfde arrangementen voor de ouderen te blijven voorzien, zal men dus hoogstwaarschijnlijk ook de jongeren aanspreken om een extra inspanning te doen. De vraag die wij ons stellen is of deze groep bereid is om aan deze behoefte te voldoen. Of ruimer gesteld, hoe de jongeren denken over intergenerationele solidariteit.

Wij zijn echter niet de eerste sociale wetenschappers die deze vraag wensen te beantwoorden. Vanaf de jaren '70 werd er regelmatig kritiek geuit op de dure en prijzige sociale zekerheid. Deze opvatting kwam niet alleen naar boven in de populaire media en de politiek, maar ook heel wat wetenschappers deelden deze kritiek. Na een uitgebreidere probleemstelling en het specificeren van onze onderzoeksvraag, wordt er eerst een, weliswaar beperkt, overzicht gepresenteerd van de opinies in de media. Deze terugblik start vanaf de laatste eeuwwisseling en loopt door tot het voorjaar van 2010. Vervolgens linken we deze eerste schets aan de

wetenschappelijke literatuur ter zake. Hiervoor grijpen we terug naar de vier oeuvres van de volgende auteurs: Richard Coughlin, Abram De Swaan, Wim Van Oorschot en Peter Thijssen & Tim De Pauw. De nadruk ligt op het werk van Van Oorschot die veruit het meeste geschreven heeft over dit thema. De rode draad die doorheen dit gedeelte loopt is het concept van de zogenaamde ‘deservingness’-criteria. Dit zijn normen die mensen hanteren om te bepalen wie in aanmerking komt voor het genieten van de solidariteit. Op deze literatuurstudie volgt de operationalisering en de bespreking van het onderzoek. Er wordt gewerkt met secundaire, kwantitatieve data afkomstig van het Duitse Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung. Alvorens de resultaten te presenteren, gaan we kort in op de gebruikte analysemethodes. Voor dit onderzoek maakten we gebruik van lineaire en logistische multiple regressies. Het werk eindigt met een algemeen besluit waar, naast een samenvatting, ook een aantal suggesties worden gedaan voor verder onderzoek.

1. Probleemstelling en onderzoeksvraag

Wanneer we vandaag de dag kijken naar de uitdagingen voor onze maatschappij in de toekomst, dan lijkt het erop dat we handen tekort zullen komen om al die zaken tot een goed einde te brengen. Op het internationale vlak worden we onder andere geconfronteerd met een complex ecologisch probleem, dilemma's met betrekking tot terrorisme en economische vraagstukken veroorzaakt door globalisering. Ook op het Belgische niveau zien we dat er heel wat moeilijkheden op ons staan te wachten zoals daar zijn het mobiliteitsvraagstuk, onze energievoorziening en de hervorming van de federale staat. Daarnaast verwachten we ook een massieve demografische evolutie. In een rapport van de Vlaamse Studiedienst wordt de Hoge Raad van Financiën geciteerd: "De nieuwe projecties leiden niet alleen tot een omvangrijkere bevolking maar tevens tot een lichte wijziging in de leeftijdsstructuur van de bevolking, meer bepaald ten gunste van de jongere leeftijdscategorieën. Nochtans kent de afhankelijkheidscoëfficiënt van de ouderen nog steeds een sterke stijging, weliswaar in mindere mate dan voorheen waardoor het belang van de financiële uitdaging van de vergrijzing wordt bevestigd." (Pelfrenne, 2009, pp. 59-60). In talloze publicaties werd deze demografische trend reeds beschreven. De voornaamste evoluties zijn de vergrijzing, de vergrijzing binnen de vergrijzing en de ontgroening (Berghman, 2006, pp. 26-29). Het proces van ontgroening houdt in dat er steeds minder jongeren aanwezig zullen zijn in onze samenleving. Dit proces kunnen we terugleiden naar het lage Belgische geboortecijfer. De vraag is maar of dit gegeven echter constant blijft. De meest recente prognoses van het Nationaal Instituut voor Statistiek tonen een grotere aangroei door een hogere vruchtbaarheid (Van Hecke, 2009, pp. 59-63). Sinds 2003 zou de nataliteit sterker aantrekken dan voorspeld en het ontgroeningsproces zou dus deels worden tegengegaan. Aan de andere kant van de leeftijdspiramide vinden we het proces van vergrijzing. Dit houdt in dat er, relatief gezien, steeds meer ouderen zijn. De oorzaak van de vergrijzing is tweeledig. Langs de ene kant zien we dat de

levensverwachting steeds hoger komt te liggen, maar langs de andere kant is er in België ook een conjunctureel probleem door de grote cohortes babyboomers die massaal verouderen. Beide processen samen zorgen ervoor dat er – volgens de huidige vooruitzichten – steeds meer ouderen zullen zijn ten opzichte van het aantal jongeren. Hieruit komen verscheidene problemen voort.

Een eerste probleem is de stijgende pensioenkost die zeker voor België met haar repartitiesysteem een zware druk zal uitoefenen op de krimpende actieve bevolking. Ten tweede zullen ook de kosten voor de gezondheidszorg in de toekomst oplopen. We weten immers dat een groot deel van de kosten voor de gezondheidszorg bij de ouden van dagen liggen. Ten derde betekent dit ook dat de inkomsten van de staat voor de sociale zekerheid zullen terugvallen. De mensen die de arbeidsmarkt verlaten, zullen immers enkel via de belastingen nog onrechtstreeks bijdragen tot de sociale zekerheid. Meer nog dan vandaag zal men beroep moeten doen op alternatieve financiering om de tekorten aan te zuiveren.

We verwachten echter ook dat er in de toekomst enkele neveneffecten van deze uitdagingen zullen spelen. Besparingen op andere domeinen, bijvoorbeeld onderwijs, zijn niet irreëel, maar ook het opnieuw aanmoedigen van immigratie en verschuivingen op het politieke toneel als gevolg van deze demografische evolutie zijn niet ondenkbaar. Waar wij ons echter in dit werk op willen concentreren is het al dan niet ontstaan van een generatieconflict tussen de jongeren en de ouderen. Hoewel het geschetste probleem waarschijnlijk niet aan of de ene of de andere kant opgelost zal worden, zullen er wel maatregelen genomen worden die niet in goede aarde zullen vallen bij de jongeren en bij de ouderen. We vermoeden dat de structurele omstandigheden die hierboven werden geschetst, hun invloed zullen hebben op de opvattingen, attitudes en, in het verlengde, het gedrag van de verschillende leeftijdsgroepen. We menen dat de structurele factoren reeds een kleine tien jaar met een zekere regelmaat worden belicht in de media en dat de invloed van deze factoren in de toekomst alleen maar harder gevoeld zullen worden. De vraag is dus in hoeverre de jongeren deze evolutie hebben opgepikt en wat ze over dit proces denken.

Onze onderzoeksvraag luidt daarom: “In welke mate is er vandaag sprake van een Vlaamse leeftijds kloof tussen jongeren en ouderen met betrekking tot sociale voorzieningen voor ouderen en meer in het bijzonder, de pensioenen en de zorgsector?”. Deze leeftijds kloof zien we als een breuk in verwachtingen en attitudes met betrekking tot deze sociale voorzieningen. Deze onderzoeksvraag is duidelijk afgebakend en men kan zich de vraag stellen of ze niet te beperkt is qua opzet. We bespreken immers enkel de Vlaamse populatie en zullen het in hoofdzaak enkel hebben over de pensioenen en de zorgsector. Daarnaast limiteren we ons ook tot het meten van attitudes. Hoewel we eveneens graag zouden onderzoeken of deze potentiële kloof in verwachtingen ook veruitwendigd wordt in gedrag, lijkt het kader van een éénjarige masterproef te beperkt om hier aandacht aan te besteden. Ook de andere beperkingen kunnen we rechtvaardigen met dit argument. Het is dus wel duidelijk dat er wat betreft dit thema nog ruime mogelijkheden zijn om verder onderzoek aan te vatten.

2. Evolutie in de media

Wanneer we op zoek gaan naar de momenten waarop de media het hierboven geschetste probleem onder de aandacht van het grote publiek hebben gebracht, zien we dat er drie grote gebeurtenissen de belangstelling hebben weten te trekken, namelijk: Het oprichten van het Zilverfonds, het afsluiten van het Generatiepact en de uitlatingen van minister Daerden en oud-minister Vandenbroucke. Voor deze drie kantelmomenten zullen we nagaan in hoeverre de geschreven pers ingegaan is op de mogelijke tegenstellingen tussen jong en oud.

In het jaar 2000 kwam de toenmalige federale minister voor begroting, Johan Vande Lanotte aanzetten met het Zilverfonds. Het Zilverfonds was een eerste poging om de demografische uitdaging van de vergrijzing op te vangen (Algoed, Heremans & Peeters, 2008, pp. 13-14). Het achterliggende idee was dat begrotingsoverschotten in het fonds zouden worden gestort en dat met deze reserves vanaf 2010 de extra kosten van de vergrijzing zouden worden opgevangen. Minister Vande Lanotte stelde het Zilverfonds voor begin mei en stond erop dat het ondergebracht zou worden binnen de sociale zekerheid (De Wilde, 11.05.2000, p. 1). Voor de sociale partners leek dit plan aanvaardbaar, maar de werkgevers lieten meteen weten dat er misschien ook nagedacht moest worden over een verhoging van de pensioensleeftijd (De Wilde, 12.05.2000b). Desondanks was er toch kritiek te horen vanuit de rangen van de jongeren. We geven twee reacties, de eerste van een journalist van De Morgen, de tweede van een zelfstandig econoom.

“Eigenlijk krijgen de kinderen van de babyboomers – de huidige generatie jongeren en jongvolwassenen – een brutale motie van wantrouwen gepresenteerd. (...) Vande Lanotte lijkt er echter aan te twijfelen of de jongeren van nu, later wel bereid zullen zijn om de gevolgen van de vergrijzing op te vangen. De solidariteit tussen de generaties wordt hier bij wet afgekondigd. Wellicht

beseffen de babyboomers dat zij en hun ouders het slechte voorbeeld hebben gegeven. De “gulzige generatie” zorgde er in een dol decennium tussen 1970 en 1980 voor dat haar kinderen minstens drie keer het gelag moeten betalen. Zij betalen de staatsschuld af (de babyboomers strijken ondertussen de interesten van de staatsleningen op), moesten twintig jaar lang besparingen ondergaan en betalen bovendien voor de pensioenen van hun grootouders en ouders. Nu komt daar nog eens de zekerheid bij dat de vruchten van al die inspanningen hen niet te beurt zullen vallen” (Van den Broeck, 11.05.2000, p. 2).

“De eenzijdige keuze van Vande Lanotte voor meer middelen ten gunste van de pensioenen en gezondheidszorg impliceert ook dat mijn generatie en de volgende generaties veel meer moeten betalen aan de overheid dan wij ooit via uitkeringen en diensten zullen terugkrijgen. De babyboom-generatie daarentegen zou, eenmaal gepensioneerd, nogmaals bevoordeeld worden via het Zilverfonds, nadat zij reeds heeft geprofiteerd van de loongroei van de jaren '60 en '70 en van de intrestbetalingen op de overheidsschuld in de jaren '80 en '90. Deze generatie heeft door te hoge lonen af te dwingen werkloosheid veroorzaakt en heeft de overheidsschuld laten exploderen door uitgebreide sociale uitkeringen en overheidstewerkstelling. Bovendien hebben zij een pensioensysteem in stand gehouden dat voor hen uitgebreide “claims” voorziet op de welvaart die mijn generatie en de volgende generaties de komende decennia zullen creëren. Zijn hun “pensioenrechten” zo rechtvaardig dat zij nog een derde maal langs de kassa mogen passeren?” (Demeester, 16.05.2000, p. 2).

Minister Vande Lanotte repliceerde op deze kritiek met de boodschap dat het Zilverfonds juist een kans is voor de jongeren aangezien dit initiatief juist zou zorgen voor een lagere staatsschuld en dat het feit dat er fouten in het verleden gemaakt zijn nog geen rechtvaardiging is om dezelfde fouten in de toekomst te maken (De

Wilde, 12.05.2000a, p. 5). De kritiek vanuit de visie van de jongeren bleek echter niet onmiddellijk op te lossen en de polemiek bleef duren tot begin juni. Op dat moment schrijft Yves Desmet een opiniestuk.

“Maar toch is dit de zoveelste discriminatie van de huidige jongerengeneratie. Die speelt ook al op belastingvlak. Een behoorlijk deel van de belastingen gebruikt de overheid om de intrest op staatsbons terug te betalen, en die dingen zijn, voorzover bekend, meer in handen van de oudere generaties dan van de jongere. Ook op die manier zie je een overdracht van middelen van de jongeren naar de ouderen. En hoe hebben die hun spaargeld kunnen verzamelen? Omdat ze hebben geleefd en gewerkt in de golden sixties, (...) En alsof dat niet voldoende is, komt er nog eens de erfenisdiscriminatie bovenop. Waar vroeger erfenissen een middel waren om het vermogen van gepensioneerden naar actieven terug te brengen, is het nu een transfert van hoogbejaarden naar jonge gepensioneerden geworden. Ook hier blijven de jonge actieven weer eens in de kou staan. (...) je kunt niet om de vaststelling heen dat de jeugd driemaal overbevraagd zal worden door een generatie die waarschijnlijk tijdens haar actieve leven al de grootste welvaart uit de geschiedenis heeft gekend” (Desmet, 03.06.2000, p. 27).

Ook Vlaams minister van jeugd Anciaux bemoeit zich met de discussie, maar gaat niet in op het financiële plaatje. Hij pleit eerder voor meer verdraagzaamheid van de ouderen voor de jeugdcultuur (Eeckhout, 03.06.2000, p. 5). Hij wijst echter wel op de financiële transfer om deze verdraagzaamheid te funderen. Hier komt echter kritiek op die veeleer de visie van de ouderen verdedigt. In zijn artikel verwijst de journalist naar verschillende wetenschappers die de intergenerationele solidariteit onder de loep namen (De Wilde, 08.06.2000, p. 6). Zo komen de zienswijzes van de professoren Schokkaert, Vandevelde en Cantillon aan bod. Deze groep meent dat

de jongere generatie de transfers die van de ouderen komen niet moeten onderschatten. Ouders en grootouders helpen vaak genoeg om de financiële situatie van de jongeren, bijvoorbeeld bij de aankoop van een eigen huis, maar zorgen vaak genoeg ook voor immateriële hulp zoals de zorg voor de kinderen. In elk geval is er een oproep om een dialoog te starten over de problematiek. Oud-journalist Hugo De Ridder beschrijft de gevaren voor de jeugd en pleit voor solidariteit tussen de ouderen (De Ridder, 09.06.2000, p. 2). Hij wenst echter vooral een publiek debat op gang te brengen over de problematiek. Hoewel Vande Lanotte op een bepaald ogenblik wel aanstuurt op een referendum, lijkt het publieke debat er niet echt te komen (Rasking, 05.06.2000, p. 3).

Het volgende moment om de bevolking wakker te schudden was het afsluiten van het Generatiepact in het najaar van 2005. Dit initiatief van premier Verhofstadt werd echter vooral gepercipieerd als een aanval op oudere werknemers. Er volgden heel wat stakingen die grotendeels gemotiveerd werden door de onduidelijkheid over het einde van de loopbaan. De arbeiders van Volkswagen Vorst beten de spits af, maar ook in andere ondernemingen werd er gestaakt (Smets, 18.10.2005, p. 16). Hoewel de grote vakbonden eerst verdeeld zijn over het Generatiepact – ABVV is resoluut tegen, de top van het ACV ziet een aantal positieve punten in het plan – wordt er toch een nationale staking gepland (Peeters, 19.10.2005, p. 1). De voorzitter van het ACV geeft ook mee dat het Generatiepact onvoldoende aandacht heeft voor de jongere generaties. Er zijn heel wat commentatoren die hun steun betuigen aan de nationale staking, maar er komt ook scherpe kritiek op het initiatief. Voor sommigen lijken de vakbonden hier totaal voorbij te gaan aan de noden van de jongere generaties (Lefevere, 18.10.2005, p. 4). Thomas Leys, de pas verkozen voorzitter van Prego, de jongerenafdeling van Spirit, haalt uit naar het plan van Verhofstadt.

“Generatiepact? Tussen welke generaties werd er dan wel een pact gesloten? Welke jongere of welke organisatie van jongeren is er iets gevraagd?” (Lefevere, 18.10.2005, p. 4).

Zijn kritiek is verder dat er te veel aandacht gaat naar het eindeloopbaan debat, terwijl het voor de jongeren eerder van belang is duidelijkheid te krijgen over het loopbaantraject en de toekomst van de sociale zekerheid (Lefevere, 19.10.2005a, p. 4). Ook hoopt hij binnen het publieke debat de aandacht te vestigen op de erfenisregeling die volgens hem hervormd moet worden zodat de kleinkinderen kunnen profiteren van deze transfers. Ook de voorzitter van Jong-VLD heeft kritiek op het Generatiepact en beweert dat het Generatiepact niet ver genoeg gaat (Albers, 19.10.2005, p. 6). Hij meent dat de regeling voor het brugpensioen – waarbij de minimumleeftijd voor het brugpensioen wordt opgetrokken – niet streng genoeg is en dat het brugpensioen volledig afgeschaft moet worden. In elk geval lijkt er weinig animo onder de bevolking voor het Generatiepact (Sturtewagen, 20.10.2005, p. 22). Opnieuw roept Hugo De Ridder op tot een publiek debat en opnieuw drukt hij op het belang voor de jongere generatie om hun stem te laten horen (Lefevere, 19.10.2005b, p. 4). Ook de voorzitter van de dan nog kleine N-VA, Bart De Wever, geeft aan dat hij niet gerust is in de mentaliteit van zijn generatie (Oppen, 20.10.2005, p. 6). Op de vraag of zijn generatie zich voldoende laat horen antwoordt hij:

“De vraag is of ze er zich genoeg van bewust is. Dat is erg, want als het acuut wordt – als we ons allemaal doodwerken en er niets van overhouden – is het mogelijk te laat, omdat gepensioneerden dan de grootste electorale macht vormen. Wie zal daar nog tegen ingaan, terwijl wij in ademnood verkeren? Ik voorspel veel wrange gevoelens” (Oppen, 20.10.2005, p. 6).

Het lijkt er op dat De Wever gelijk krijgt want hoewel verschillende partijen wel aandacht vroegen voor de kloof tussen jong en oud, kregen deze claims maar weinig aandacht (Meulenaer, 2006, p. 30). In de nasleep van het Generatiepact werden er wel initiatieven ondernomen om jong en oud met elkaar in contact te brengen, bijvoorbeeld door Groen! (“Groene jongeren en senioren willen ‘echt

Generatiepact””, 2007). Daarnaast werden er ook politieke voorstellen gelanceerd met betrekking tot een potentiële kloof (Michielsen, 27.10.2005, p. 15). Deze voorstellen kwamen echter niet alleen van de kant van de jongeren, maar ook organisaties voor ouderen toonden zich bezorgd om de problematiek. (Meulenaer, 2007, p. 42).

Een laatste aanzet om een publiek debat te organiseren kwam er in het najaar van 2009 met een heropflakking in het voorjaar van 2010. In september 2009 kwam minister van pensioenen Daerden in het nieuws met zijn uitspraken over de betaalbaarheid van de eerste pijler pensioenen (Blomme, 05.09.2009, p. 21). De minister beweerde dat er tot 2015 geen enkel probleem zou zijn met de uitbetaling van de pensioenen. Meteen kwam er de vraag wat er dan zou gebeuren na 2015. Daerden bleek ook niet gewonnen voor het optrekken van de pensioenleeftijd. Hierop reageerden onder andere de voorzitters van de jongerenafdelingen van de verschillende politieke partijen (Marechal & Deiteren, 21.09.2009, p. 12; Boriau, 22.09.2009, p. 12; Calvo, 24.09.2009, p. 15; Manaigre, 25.09.2009, p. 18).

“De moeilijke boodschap is dat iedereen – alle bevolkingsgroepen, ook de ondernemingen, en alle generaties – inspanningen zullen moeten leveren om de toekomst van onze welvaartsstaat veilig te stellen” (Marechal & Deiteren, 21.09.2009, p. 12).

“Van PS-voorzitter Di Rupo (...) hoeven we in elk geval geen mea culpa te verwachten. ‘ We gaan deze generatie niet opofferen voor onze kinderen’, is zijn leidraad bij de op til zijnde besparingsronde. Het générationeel egoïsme van Di Rupo roept bij Jong Groen! verontwaardiging en plaatsvervangende schaamte op. Wat er vandaag echt gebeurt, is het opofferen van de volgende generatie. Après nous le déluge!” (Calvo, 24.09.2009, p. 15).

Op 20 januari 2010 overhandigt een groep jonge politici een wakker aan het kernkabinet om hen te wijzen op hun verantwoordelijkheid voor de toekomst. Tegelijkertijd wordt er ook een facebook-groep opgericht om aandacht te vragen voor de problematiek. Onder de titel “De klok tikt verder” probeert deze groep de jongere generatie te mobiliseren, maar ook hier is het de vraag in hoeverre men succesvol is. Vandaag zijn er slechts 2615 mensen lid geworden (De Backer, 23.04.2010), hetgeen niet meteen een overdonderend groot aantal genoemd kan worden. Ook de publicatie van Frank Vandebroucke zorgt niet voor een heropleving van het debat (Eeckhout, 11.02.2010, p. 8). Hoewel een aantal commentatoren het initiatief van Vandebroucke toejuichen, lijkt er geen groot maatschappelijk debat op gang te komen (Desmet, 15.02.2010, p. 2).

De vraag is wat de reden is voor het ontbreken van een groot debat bij de jongeren. We zien immers dat verschillende commentatoren aangeven hoe belangrijk dit debat is voor de jongere generaties en dat de jongeren die politiek actief zijn, wel aandacht vragen voor dit probleem. Een mogelijke verklaring is misschien dat jongeren zich niet uitlaten in traditionele media als kranten. Heel wat onderzoek binnen de traditie van het sociaal kapitaal, wijst op de leegloop van traditionele instituties (Dalton, 2008, pp. 76-77). Een aantal auteurs voorspellen een democratisch deficit of een apathische generatie. Langs de andere kant zijn er een aantal auteurs die de nadruk leggen op nieuwe manieren om meningen te uiten. Het internet zou voor jongeren het medium bij uitstek zijn om hun opinies kenbaar te maken en invloed op het publieke debat uit te oefenen (Ester & Vinken, 2003, pp. 674-675). De vraag blijft in hoeverre deze stelling klopt. Voor de problematiek van de vergrijzing lijkt de Vlaamse jongere niet de moeite te willen nemen om uit zijn digitale luie stoel te komen. Naast de facebook-groep die we hierboven reeds vermeldden, lijken er weinig andere succesvolle initiatieven te bestaan. Een andere verklaring is dat dit debat niet in de interessesfeer van de jongere generaties ligt. Uit eerder onderzoek bleek ook al dat jongeren zich weinig aantrekken van de vergrijzingsproblematiek (Debusschere, 03.11.2009, p. 22).

Na deze korte schets van het medialandschap wordt het tijd om een wetenschappelijke bril op te zetten en de literatuur ter zake erop na te slaan.

3. Literatuurstudie

In dit hoofdstuk wordt de relevante wetenschappelijke literatuur voorgesteld. Berghman ziet drie grote factoren die hun impact hebben op het sociaal beleid (Berghman, 1986, pp. 23-27). Structuur, cultuur en besluitvormingsprocessen beïnvloeden elkaar en zorgen voor een unieke uitkomst, het reële sociaal beleid. Wij beschouwen solidariteit als deel van de culturele factor en verwachten dat de structurele omstandigheden – de demografische situatie en het repartitiesysteem – hun invloed zullen hebben op de culturele opvattingen van de bevolking. We zullen het daarom voornamelijk hebben over het sociologische onderzoek naar solidariteit binnen het kader van de sociale zekerheid. Er zijn ook andere mogelijkheden, zoals de econometrische benadering, maar wij zoeken ons heil in de sociologische literatuur. In het kader van onze onderzoeksvraag stellen we ons de vraag waarom mensen solidair zijn en zullen we onderzoeken hoe wetenschappers in het verleden deze vraag beantwoord hebben.

Concreet kijken we naar de onderzoekstraditie rond solidariteit als toestandsvariabele en de literatuur met betrekking tot ‘deservingness’. Voor het solidariteitsconcept kijken we naar Van Oorschot en Thijssen & De Pauw. Voor de bespreking van de literatuur rond ‘deservingness’ gaan we te rade bij Coughlin, De Swaan en opnieuw Van Oorschot. De auteurs en hun empirisch onderzoek worden hieronder in chronologische volgorde besproken. We sluiten af met een besluit waarin we de rode draad van dit hoofdstuk expliciet naar voren brengen.

3.1 Coughlin

Wanneer we op zoek gaan naar de wortels van het onderzoek naar de attitudes met betrekking tot de welvaartsstaat worden we teruggedleid naar het werk van Richard Coughlin. In zijn boek *Ideology, public opinion and welfare policy* uit 1980 vergelijkt hij de publieke opinie ten opzichte van de welvaartsstaat in acht landen, namelijk: de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Canada, Australië, West Duitsland, Frankrijk, Denemarken en Zweden. Coughlin vermeldt kort dat deze naties heel verschillende welvaartssystemen hebben (Coughlin, 1980, p. 57). We moeten maar een blik werpen op het artikel van Arts & Gelissen om zijn analyse te bevestigen (Arts & Gelissen, 2002, pp. 140-147). Coughlins redenering is dat door de grote structurele verschillen in sociaal beleid er ook grote verschillen moeten bestaan in de culturele component. We zullen eerst de theoretische inzichten schetsen en vervolgens overgaan tot de bespreking van zijn empirische bevindingen. De auteur heeft zijn onderzoek echter niet beperkt tot deze eerste onderzoeksvraag. Hij heeft in de tweede plaats ook aandacht voor de gevolgen van de oliecrisis van de jaren '70. We wensen ook deze resultaten hier weer te geven omdat ze volgens ons vergelijkbaar zijn met de financiële crisis van vandaag.

3.1.1 Theorie

Coughlin geeft aan het begin van zijn studie twee extreme uitgangspunten (Coughlin, 1980, pp. 2-4). Langs de ene kant plaatst hij de stereotypering van bepaalde naties, zoals de goed georganiseerde Duitsers of het Franse individualisme. Langs de andere kant kijkt hij naar zogenaamde convergentietheorieën voor moderne naties. De ultieme convergentietheorie houdt in dat alle naties éénzelfde parcours volgen tijdens hun evolutie en allemaal op

hetzelfde punt zullen uitkomen. Vervolgens gaat hij deze theoretische uitgangspunten toepassen op het Westerse sociaal beleid. De auteur ziet steun voor de convergentietheorie in het feit dat alle Westerse landen een soort welvaartsstaat opgebouwd werd in navolging van Bismarcks initiatief. Langs de ander kant ziet hij ook tegenindicaties zoals de verschillen in budgettaire inspanningen voor het sociaal beleid, maar ook in het soort programma's, in de financieringsmethodes en in de administratieve organisatie.

Coughlin gaat op zoek naar een theoretische verklaring voor de internationale verschilpunten (Coughlin, 1980, pp. 5-10). Hij bespreekt kort het werk van Rimlinger, Wilensky en Heclo. Deze auteurs geven allen in meer of mindere mate een rol aan ideologie om de internationale verschillen te verklaren. Zo zou het liberalisme sterker doorwerken in de Verenigde Staten terwijl in Duitsland het corporatisme zwaarder zou doorwegen. De auteur evalueert deze theorieën door het bestaande attitudeonderzoek onder de loep te nemen (Coughlin, 1980, pp. 10-13). Hij baseert zich op het werk van Free & Cantril om te besluiten dat er twee soorten attitudes zijn, namelijk "ideologische" en "operationele". De ideologische attitudes zijn algemene instellingen ten opzichte van het sociaal beleid, terwijl operationele attitudes instellingen zijn ten opzichte van een concreet programma. Iemand zou bijvoorbeeld zichzelf als solidair zien in het algemeen, maar zou op hetzelfde moment het idee om de werkloosheidsuitkering in de tijd te beperken kunnen steunen. Er is dus sprake van multidimensionaliteit van attitudes. Coughlin gebruikt het idee van "ideologische complexiteit" – afkomstig van Litwak, Hooyman & Warren – om de inconsequenties in attitudes te rijmen (Coughlin, 1980, p. 15). Hij geeft heel wat voorbeelden van deze ideologische complexiteit om de multidimensionaliteit van sociaal beleid duidelijk te maken.

3.1.2 Empirie

In het tweede hoofdstuk gaat Coughlin op zoek naar empirische bewijzen voor deze ideologische complexiteit. Hij stelt vast dat er langs de ene kant in alle onderzochte landen een ruime steun is voor collectieve oplossingen voor sociale risico's (Coughlin, 1980, p. 25). Zelfs in de Verenigde Staten, volgens de auteur het land dat traditioneel het minste geneigd is overheidsinmenging te steunen, blijkt dit collectivisme te zijn doorgedrongen.

“That the basic principles of social policy have managed to work their way into majority public opinion in the United States and – even more so – abroad seems clear, and this is persuasive evidence of the penetration of collectivist elements into mass ideology in modern society” (Coughlin, 1980, p. 25).

Langs de andere kant ziet hij in de verschillende onderzoeken echter ook meer traditionele, individualistische waarden opduiken. Voorbeelden van deze stroming zijn de nadruk op succes door eigen inspanningen of het belang van hard te werken. Net zoals het collectivisme is ook het individualisme aanwezig in de acht landen uit Coughlins studie. Dit valt volgens hem te verklaren vanuit een soort padafhankelijkheid (Coughlin, 1980, p. 31). Het lijkt hem logisch dat bepaalde traditionele waarden niet van de ene op de andere dag overboord worden gezet. Hij besluit dat er in geen enkele moderne natie een extreme ideologie heerst. Steeds wordt collectivisme getemperd door individualisme en vice versa. Coughlin ziet echter wel verschillen in de verhouding tussen deze twee elementen (Coughlin, 1980, p. 50). Hij tracht de acht landen te rangschikken volgens de steun die de bevolking geeft aan staatsinterventie met betrekking tot sociaal beleid. Desondanks meent hij dat deze verschillen niet zo groot zijn dat we de convergentietheorie moeten verwerpen.

De auteur gaat dus op zoek naar een universele dimensie van steun aan de welvaartsstaat. Hiervoor bestudeert hij de verschillende voorzieningen van de welvaartsstaat. Zo neemt hij de pensioenstelsels, de gezondheidszorg, de kinderbijslag, de werkloosheidsuitkeringen en de sociale bijstand onder de loep. Ons interesseert vooral de steun aan pensioenstelsels en gezondheidszorg (Coughlin, 1980, pp. 57-94). Hij stelt vast dat er in de acht landen steeds een meerderheid het staatspensioen ondersteunt ondanks de grote verschillen in structurele opbouw. De ideologische complexiteit is echter in elk land aanwezig. In het Verenigd Koninkrijk is er immers ook vraag naar een zekere privatisering van het pensioenstelsel. Ook in de Verenigde Staten ziet Coughlin aanwijzingen voor deze complexiteit. Hij haalt hiervoor het onderzoek van Goodwin en Tu aan (Coughlin, 1980, p. 60). Deze onderzoekers menen dat de steun voor het pensioenstelsel afhankelijk is van welk bijdragestelsel er wordt benadrukt. Goodwin en Tu stelden vast dat het 'kapitalisatie'-discours veel meer steun genoot dan het 'repartitie'-discours. Dit wil zeggen dat de Amerikaanse bevolking eerder geneigd was om voor zichzelf te sparen via het pensioenstelsel dan om een vorm van intergenerationele solidariteit te steunen. Verder merkt Coughlin ook op dat wanneer ouderen als hulpbehoevend worden beschouwd, men ook veel meer geneigd is het pensioensysteem te steunen. Dit was expliciet het geval voor de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Denemarken. Men zou kunnen argumenteren dat hetzelfde "nood"-criterium ook speelde onder de Australische bevolking aangezien het pensioensysteem daar steunt op een uitgebreide middelentoetsing.

Ook voor de gezondheidszorg stelt de auteur vast dat de sociale zekerheid op een enorm diverse wijze is georganiseerd, maar dat er een unanieme steun is voor het systeem. Hoewel er in de Verenigde Staten geen geïnstitutionaliseerd systeem aanwezig is, meet hij de collectivistische reflex aan de hand van opiniepeilingen naar aanleiding van bepaalde wetsvoorstellen. Zo ziet hij een grote steun voor het Medicare-initiatief van president Lyndon Johnson. Om het ontbreken van een staatsgeleide gezondheidszorg te verklaren, kijkt Coughlin naar de private sector die in de vraag naar gezondheidszorg

voorziet. Ook in het Verenigd Koninkrijk is er opnieuw sprake van ideologische complexiteit. Er is immers een grote meerderheid gewonnen voor de National Health Service, maar een deel van de bevolking blijft echter vragen naar private alternatieven. In de overige landen is de steun voor een collectief gezondheidszorgsysteem eveneens groot.

De auteur concludeert dat de structuur van het systeem grotendeels irrelevant is voor de publieke opinie (Coughlin, 1980, pp. 117-120). Hij stelt immers vast dat een grote variatie aan structuren steeds éénzelfde opvatting tot gevolg heeft. Coughlin verwerpt dus structurele verklaringen voor de grote steun aan een collectief pensioenstelsel of een collectieve gezondheidszorg. In het bijzonder verwerpt hij de hypothese die stelt dat de universaliteit van pensioenen tot een acceptatie zouden hebben geleid bij de bevolking of met andere woorden dat het ontbreken van een stigma zou zorgen voor de grote steun. Hiervoor haalt hij de Australische case aan waar respectievelijk enkel zij die de bestaansmiddelentoets doorstaan een staatspensioen krijgen. Een andere hypothese die wordt verworpen, is het idee dat pensioenen meer steun zouden krijgen door het verplichte karakter van de bijdragen. Coughlin concludeert:

“My tentative conclusion is that the similarities of cross-national opinion outweigh the possible differences (...) and that the convergence hypothesis is therefore confirmed. The dynamics of the “universal dimension of support” remain to be explored, as do the nature and significance of apparent exceptions to it” (Coughlin, 1980, p. 120).

Hij gaat vervolgens op zoek naar de dynamiek van deze universele dimensie en komt tot het besluit dat er sprake is van twee hoofdvariabelen die de steun bij de bevolking bepalen (Coughlin, 1980, pp. 121-122). Langs de ene kant plaatst Coughlin de mate van controle door de persoon die door het sociale risico wordt getroffen. Naarmate een persoon meer controle heeft over zijn situatie, is men

minder bereid de staat te laten interveniëren. Langs de ander kant plaatst hij de nood van de persoon die getroffen wordt door het sociale risico. Als de staatsinterventie enkel plaatsvindt wanneer de persoon een werkelijke nood kent, is de steun voor het beleid groter. De auteur gaat verder en betitelt de eerste as als het individualistisch continuüm (controle) en de tweede as als het collectivistisch continuüm (nood). Hoewel de inhoud van deze criteria ook door andere onderzoekers wordt opgepikt, lijkt de benaming ongelukkig gekozen aangezien Coughlin tijdens het eerste deel van zijn onderzoek individualisme en collectivisme als twee uiteindes van éénzelfde continuüm beschouwt. We moeten ons echter niet blind staren op de gekozen terminologie aangezien de auteur hier de basis legt voor de latere wetenschappelijke literatuur rond ‘deservingness’ die tot op de dag van vandaag nog niet is verworpen.

Coughlin eindigt dit deel van het onderzoek door te kijken of er geen klassenverschillen zijn met betrekking tot deze universele dimensie van steun (Coughlin, 1980, p. 123). Hij beschikt echter niet over de data om voor klassenverschillen te controleren op operationeel niveau. Hij kan enkel vaststellen dat met betrekking tot de algemene steun voor de welvaartsstaat klassenverschillen niet spelen.

“The consensus within as well as across nations lends further support for the universal dimension hypothesis. (...) The effects of social location are marginal, and the overall trend is toward the broad agreement across all groups and strata about which programs deserve support and which do not” (Coughlin, 1980, p. 123).

Coughlin laat zoals gezegd de kans niet liggen om ook onderzoek te doen naar de mogelijke impact van de financiële crisis van de welvaartsstaat (Coughlin, 1980, pp. 127-129). Hij stelt vast dat na de oliecrisis rechts georiënteerde politici in de Westerse landen een “onbereidheid van de bevolking voor het betalen van hogere

belastingen” prediken. Wanneer hij de opiniepeilingen er op naslaat, merkt hij echter niets van die afgenomen steun voor de welvaartsstaat. Integendeel, in de landen die hij bestudeert – West Duitsland, Frankrijk, Denemarken en het Verenigd Koninkrijk – is het juist de groep die vraagt om meer uitgaven en bereid is hogere belastingen te betalen die groter is dan de groep die vraagt om het terugschroeven van sociale programma’s. Hier laten de data Coughlin wel toe om te controleren voor individuele kenmerken (Coughlin, 1980, p. 138). In eerste instantie vindt hij wel effecten van opleidingsniveau en inkomen, maar deze resultaten zijn niet consistent. Wanneer hij echter kijkt naar de arbeidsstatus ziet hij echter wel een verband. Mensen uit de arbeidersklasse zijn meer voorstander van besparingen dan mensen uit de hogere klassen. Het gevonden verband is echter niet significant zodat de auteur moet besluiten dat er geen sprake is van verschillen in steun tussen bepaalde groepen.

“There appear to be no broad social cleavages with respect to taxing and spending. The absence of large, systematic differences between social classes indicates that the structural props for this attitude are indirect” (Coughlin, 1980, p. 143).

3.2 De Swaan

Waar Coughlin een empirische kijk op de zaak hanteert, benadert Abram de Swaan de problematiek eerder vanuit een historisch perspectief (de Swaan, 1988, pp. 1-7). In zijn boek wenst hij een comparatief overzicht te maken van de opbouw van collectieve goederen en in het bijzonder dat van de gezondheidszorg, het onderwijs en de sociale bijstand. De auteur gaat op zoek naar de factoren die de vorming van dergelijke instituties hebben bevorderd of tegengewerkt. Hij onderscheidt twee basisideeën die steeds

opnieuw het ontstaan van deze collectieve regelingen hebben bepaald.

Op de eerste plaats zet hij het idee van externaliteiten. Deze term, geleend uit de economie, wijst op de indirecte gevolgen van een bepaalde persoonlijke tegenslag. We vinden dit idee ook terug binnen de menselijke schadeleer waar men eerder spreekt van de sociale of ruimtelijke dimensie van een bepaald risico (Klosse, 2000, pp. 24-26; Berghman, 2000, p. 283). We verduidelijken met een voorbeeld: Wanneer binnen het gezin de enige kostwinner werkloos wordt, lijdt niet alleen de man of vrouw zelf schade, maar zullen ook de partner en de kinderen schade ondervinden. Zij hangen immers af van het loon van de kostwinner en ondervinden dus ook last van het inkomensverlies. Bij De Swaan lijkt echter nog een grotere groep schade te ondervinden van het optreden van het sociale risico. Hij ziet immers ook gevolgen voor de gemeenschap in haar geheel. We gebruiken hetzelfde voorbeeld, alleen verliest nu niet één persoon zijn baan, maar sluit het bedrijf een hele afdeling. De gemeenschap wordt in één klap geconfronteerd met een grote hoeveelheid werklozen. De kans bestaat dat een aantal werklozen in de criminaliteit verzeild raken en zo de gemeenschap schaden. Het lijkt erop dat de auteur het eerder heeft over dit soort onbedoelde gevolgen wanneer hij het heeft over externaliteiten.

Het tweede basisidee van De Swaan is het concept van interdependentie dat hij ontleent aan het werk van de socioloog Elias. Hiermee wordt bedoeld dat mensen van elkaar afhankelijk zijn voor hun overleven. De Swaan observeert dat de interdependentie steeds groter wordt naarmate men verder evolueert naar de moderniteit en dat dit ook gevolgen heeft voor de reikwijdte van bepaalde externaliteiten. Wanneer we steeds meer afhankelijk worden van elkaar, is de schade die we ondervinden wanneer iemand uit het netwerk wegvalt ook steeds groter. Dergelijke schade voor de gemeenschap kan niet langer door individuen alleen worden opgevangen en de auteur ziet hier de oorzaak voor het ontstaan van steeds grotere collectiviteiten. Daarbij worden er bepaalde normen ontwikkeld die het bestaan van deze collectiviteiten moesten verzekeren. Volgens De Swaan is onderling vertrouwen de belangrijkste norm om deze collectiviteiten te behouden.

“Charity could persist only if one could trust one’s peers to be equally charitable: that one would not remain alone – ineffective and destitute in the end – but that others would join in the effort. And this they might do if only they could in turn trust their peers to do likewise” (De Swaan, 1988, p. 6).

Hij merkt op dat het systeem van collectiviteiten een dilemma inhoudt. Zo kunnen grotere externaliteiten beter opgevangen worden door zoveel mogelijk mensen in het systeem op te nemen, maar langs de andere kant zorgt dit grotere aantal mensen ervoor dat het wederzijds vertrouwen en de legitimiteit van het systeem erop achteruit gaan. Een voorbeeld van een dysfunctie van en dergelijk verzekeringsmodel is dat van ‘moral hazard’ (Douma & Schreuder, 1992, pp. 56-59).

Binnen dit grotere kader onderzoekt de auteur hoe dergelijke collectiviteiten het nodige wederzijdse vertrouwen realiseerden. Wanneer hij spreekt over de opbouw van een sociaal bijstandssysteem of armoedepreventie lijkt hij aansluiting te vinden bij het werk van Coughlin over een universele dimensie. Ook De Swaan ziet dat er bepaalde groepen meer of minder in aanmerking kwamen voor bijstand (De Swaan, 1988, pp. 15-19). In tegenstelling tot Coughlin onderscheidt hij echter drie criteria om te bepalen wie aanspraak kan maken op solidariteit. Een eerste criterium is dat van gebrekkigheid. Iemand die aan dit criterium voldoet is niet in staat om middels zijn eigen arbeid te overleven. Voor De Swaan is dit een noodzakelijke voorwaarde, of met andere woorden, iemand die niet aan dit criterium voldoet, komt niet in aanmerking voor hulp van de gemeenschap, onafhankelijk van het feit of hij of zij aan de andere criteria voldoet. Het tweede criterium is dat van gehoorzaamheid. Armen zouden zich onderdanig en nederig moeten opstellen om in aanmerking te komen voor gemeenschapshulp. Wanneer men als arme eisen gaat stellen of zelfs met geweld hulp gaat afdwingen, zal men niet in aanmerking komen voor solidariteit. Het derde criterium is dat van nabijheid. Volgens deze auteur moet de hulpbehoevende dicht genoeg bij de gemeenschap leven om hulp te kunnen ontvangen. Dit is enerzijds een geografisch criterium, maar kan

anderzijds ook ingevuld worden als nabijheid door familiale banden. Hij meent dat het geografische criterium belangrijker wordt naarmate een maatschappij moderniseert, maar volgens ons is het zogenaamde ‘kinship’-criterium niet verdwenen in de moderne maatschappij. Onze suggestie is dat niet alleen familiebanden, maar ook het delen van de nationaliteit ervoor kan zorgen dat men in aanmerking komt voor hulp. Aansluitend bij dit criterium bespreekt de auteur de Britse ‘Poor laws’ die een eerste initiatief waren van de staat om de zorg voor de armen te organiseren. Hij ziet hier het onderscheid tussen de waardige en onwaardige armen verschijnen.

“Early absolute princes attempted to enforce local care for needy residents by combining it with the prohibition of vagrancy, of beggary and of almsgiving, and with a sharp demarcation between deserving and undeserving poor. This curious mixture of repression and relief characterizes social policy at the beginning of modern times. Its failure would haunt Europe and America for many centuries” (De Swaan, 1988, p. 17).

Het lijkt ons echter raar om dit onderscheid tussen de waardige en onwaardige armen onder het criterium van nabijheid te plaatsen. Wij zouden dit onderscheid eerder onder het criterium van gehoorzaamheid plaatsen. In elk geval besluit De Swaan dat het noodcriterium steeds gekoppeld moet worden aan het dociliteit- of het nabijheidscriterium om in aanmerking te komen voor hulp van de gemeenschap.

3.3 Van Oorschot

Het werk van Van Oorschot rond solidariteit kunnen we in drie grote thema’s opsplitsen. Een eerste deel gaat over de aard en de betekenis

van solidariteit in de moderne welvaartsstaat. Naast een adequate definitie zoekt de auteur ook naar de redenen om solidair te zijn met anderen. Bovendien tracht hij ook te onderzoeken welke groepen meer of minder voorstander zijn van collectieve solidariteit. Het tweede onderzoeksthema is dat van 'deservingness'. Met dit concept gaat Van Oorschot op zoek naar verschillen tussen groepen in het al dan niet verdienen van solidariteit. Zelfs indien men de collectieve solidariteit slechts in beperkte mate ondersteunt, kan men opinies hebben over wie er al dan niet in aanmerking moet komen voor bepaalde uitkeringen of voordelen. Het laatste thema dat we onderscheiden is dat van de conditionaliteit van solidariteit. Dit begrip hangt samen met dat van 'deservingness'. Het gaat om de toepassing van 'deservingness'-criteria. Hoewel mensen van mening kunnen zijn dat een bepaalde groep meer recht heeft op een uitkering, wil dat nog niet zeggen dat ze daarmee zeggen dat andere groepen daarom geen recht hebben op een uitkering. In het andere geval zijn er mensen die menen dat enkel de groepen die het meeste recht hebben op steun ook daadwerkelijk gesteund moeten worden.

In de volgende paragrafen gaan we dieper in op de drie thema's en presenteren we aansluitend ook het empirisch materiaal dat de auteur verzameld heeft.

3.3.1 Solidariteit

Het solidariteitsonderzoek van Van Oorschot vertrekt vanuit de verwondering rond de grote legitimiteit van sociale voorzieningen bij de bevolking (Van Oorschot, 2000a, pp. 37-40). De auteur ziet in de wetenschappelijke literatuur van de jaren '70 en '80 een diepgeworteld pessimisme over de toekomst van de sociale zekerheid. Auteurs als Ilich, Wilensky, Zijdeveld en Galbraith menen allemaal dat het draagvlak voor collectieve voorzieningen in de nabije toekomst zal verkrumelen. Van Oorschot gaat akkoord dat indien de twee basisfuncties van de sociale zekerheid, systeemzekerheid en actorzekerheid, niet met elkaar in evenwicht

zijn, er mogelijk legitimiteitverlies optreedt. Met andere woorden, wanneer de sociale zekerheid enkel oog heeft voor de noden van de maatschappij en geen aandacht heeft voor de noden van het individu, kan er een mogelijke afkeer jegens de sociale zekerheid ontstaan. We verduidelijken dit met een voorbeeld. Het systeem van de kinderbijslag tracht indirect de maatschappelijke nood van een voldoende hoge nataliteit te lenigen. Wanneer een gezinshoofd met kinderen sociale bijdrage betaalt, zal hij daar geen probleem van maken aangezien een deel van die sociale bijdrage naar hem terugvloeit via de kinderbijslag. De actorzekerheid (de individuele nood) van het gezinshoofd wordt versterkt door middel van de kinderbijslag. Wanneer we echter de situatie van de werkende alleenstaande bekijken dan zien we dat hij of zij eveneens sociale bijdrage betaalt voor de kinderbijslag, maar daar zelf niets van terugziet. In dat geval zouden we kunnen spreken van een onevenwicht tussen systeemzekerheid en actorzekerheid. Natuurlijk is de zaak niet zo eenvoudig als we ze hier voorstellen, want men kan natuurlijk op talloze manieren genieten van de voordelen van de welvaartsstaat, maar het algemene punt is duidelijk.

Ondanks de pessimistische voorspellingen uit de literatuur stelt Van Oorschot vast dat er empirisch niets terug te vinden valt van een legitimiteitscrisis (Van Oorschot, 1988, pp. 360-363). Hiervoor kijkt hij naar het opinieonderzoek van Berg & Jansen uit 1985. Zij stellen vast dat er een grote steun is voor de algemene ziekteverzekering en dat de meerderheid van de bevolking gewonnen is voor een uitkering afhankelijk van de gezinsgrootte. De verklaring voor de grote steun voor de sociale zekerheid vindt hij bij Pettersen (Van Oorschot, 2000a, p. 41). Deze onderzoeker ziet enerzijds redenen van eigenbelang om het systeem te steunen, maar anderzijds ook waarden en normen van gelijkheid, rechtvaardigheid en solidariteit.

Van Oorschot gaat echter eerst op zoek naar de aard van de solidariteit alvorens zelf een theorie rond de motieven voor solidariteit te poneren (Van Oorschot, 2000a, pp. 43-47). De eerste sociologische theorieën rond solidariteit vinden we terug bij Durkheim en Weber. Durkheim maakt een onderscheid tussen mechanische en organische solidariteit. Mechanische solidariteit steunt op een gedeelde groepsidentiteit. Volgens Durkheim zijn we

solidair met individuen met een gelijkaardig profiel. Durkheim observeert deze solidariteit bij traditionele, homogene samenlevingen (Van Heerikhuizen, 2004, pp. 117-119). Organische solidariteit ontstaat volgens hem uit de noodzaak om met elkaar samen te werken naarmate de interdependentie binnen een samenleving groter wordt. Waar Durkheim een macroperspectief hanteert, gaat Weber eerder in op het microniveau. Hij ziet enerzijds solidariteit door ‘Vergemeinschaftung’, het samen handelen op basis van een gevoel van samenhang. Anderzijds ziet hij dat solidariteit ook mogelijk wordt door ‘Vergesellschaftung’, het samen handelen op basis van rationele overeenkomst. Zowel Durkheim als Weber beschouwen solidariteit dus als een toestandsvariabele. Van Oorschot sluit zich aan bij deze opvatting en ziet uiteindelijk vier motieven om solidair te zijn (Van Oorschot, 2000a, pp. 50-53; Van Oorschot, 2006b, p. 50). Het eerste motief ligt in de sociale sfeer. Wanneer er een groepsidentiteit wordt gedeeld, zal men meer geneigd zijn binnen deze groep solidair te zijn. Het tweede motief vinden we terug in de culturele sfeer. Bepaalde culturele overtuigingen kunnen aan de basis liggen van onze bereidheid solidair te zijn. We kunnen ons met andere woorden moreel verplicht voelen om solidair te zijn. Het derde motief is minder hoogstaand en komt kortweg neer op het verdedigen van de eigen belangen. Mensen kunnen solidair zijn met anderen omdat ze verwachten hier zelf voordeel uit te trekken. We kunnen dit motief in de economische sfeer plaatsen. Het laatste motief plaatst de auteur in de sfeer van de politiek. We kunnen immers gedwongen worden om solidair te zijn. Van Oorschot meent dat de legitimiteit van de solidariteit binnen een samenleving stijgt naarmate ze beter scoort op deze vier motieven (Van Oorschot, 2000c, pp. 17-19; Van Oorschot, 2002a, pp. 33-36). De legitimiteit zal het grootst zijn indien er een sterke groepsidentiteit is, er een groot moreel plichtsbefef leeft, men veel te winnen heeft bij het systeem en het gezag sterker is.

“Zo gezien, wordt de belangrijkste vraag voor het draagvlak van de solidariteit dus niet zozeer welke gevoelens mensen hebben jegens anderen, maar welke motieven ze kunnen hebben om aan

dergelijke arrangementen bij te dragen, ze te accepteren en te ondersteunen. Affectie is één van de motieven, maar er is ook welbegrepen eigenbelang en morele verplichting” (Van Oorschot, 2006b, p. 51).

Het idee dat men uit eigenbelang de solidariteit kan steunen lijkt een logisch idee vanuit de positie van diegenen die hulp nodig hebben, maar de auteur meent dat ook zij die vooral zullen geven en weinig zullen krijgen, dit motief kunnen hebben (Van Oorschot, 2006b, pp. 53-54). Hij meent dat men eigenbelang niet te eng mag definiëren. Wanneer men een langetermijnperspectief hanteert, kan men zich inbeelden dat men vandaag misschien niet moet rekenen op de steun van anderen, maar dat men in de toekomst misschien wel om hulp zal moeten vragen. Ook het ontvangen van hulp in het verleden kan ertoe bijdragen dat mensen het motief van eigenbelang kunnen hebben. Het motief van eigenbelang kan eveneens gedeeld worden door mensen wiens naasten genieten van de voordelen van de solidariteit. Eigenbelang moet dus steeds als een dynamisch gegeven worden gezien. Dit is ook de conclusie van Taylor-Gooby wanneer hij het heeft over ‘felt interest’ (Van Oorschot, 1988, p. 364).

Wanneer we gaan kijken naar de empirische zijde van dit verhaal zien we dat de auteur werkt met de data van het TISSER-solidariteitsonderzoek. Dit Nederlandse surveyonderzoek werd in 1995 uitgevoerd bij circa 1500 respondenten van 16 jaar en ouder (Van Oorschot, 2002b, pp. 48-49). Van Oorschot gebruikt voor zijn onafhankelijke variabelen enerzijds persoonlijke kenmerken en anderzijds een aantal attitudes. De auteur hanteert de volgende hypothesen (Van Oorschot, 2000a, pp. 54-57). Vrouwen, ouderen, mensen met een lager inkomen en mensen die gebruik maken van de sociale zekerheid zouden eerder gewonnen zijn voor collectieve solidariteit. Vrouwen zouden volgens de auteur meer opgegroeid zijn met gevoelens van zorg en zouden zelf ook meer genieten van de sociale zekerheid. Van Oorschot merkt echter op dat de Nederlandse vrouwen minder gebruik maken van de sociale zekerheid en dus misschien niet het motief van eigenbelang hebben. Voor de ouderen ziet hij de grotere steun door een groter eigenbelang – ouderen vallen

meer terug op de sociale zekerheid – en een sterkere morele plicht. Volgens de auteur zouden ouderen eerder moderne waarden ondersteunen dan de jongere generaties die de postmoderne waarden hoger in het vaandel dragen. Hij meent dat kleinere verdieners eerder solidair zijn door hun groter eigenbelang, maar plaatst meteen de kanttekening dat de Nederlandse sociale zekerheid gekenmerkt wordt door een sterk mattheüs-effect zodat ook grotere verdieners wel eens gemotiveerd zouden kunnen worden om uit eigenbelang het systeem te ondersteunen. Van Oorschot geeft aan dat de uitkeringstrekkers bij uitstek gemotiveerd worden door eigenbelang. Ook onderwijsniveau wordt meegenomen in de analyse, maar net zoals voor geslacht en inkomensniveau meent de auteur dat de resultaten alle kanten uit kunnen. Hoger opgeleiden zouden minder solidair kunnen zijn omwille van het feit dat ze minder belang hebben bij de solidariteit en omdat zij ook meer gekenmerkt worden door een postmodern waardepatroon. Langs de andere kant zijn er verschillende auteurs die spreken over de ‘morele verlichting’ bij hoger opgeleiden en zouden zij juist gemotiveerd kunnen worden door het motief van de morele verplichting. Wanneer het gaat over de attitudes voorspelt de auteur dat mensen meer gemotiveerd zijn om bij te dragen aan het systeem indien ze positiever staan ten opzichte van de sociale zekerheid in het algemeen, ze de gevolgen van de sociale zekerheid beter inschatten, ze de uitkeringstrekkers niet van fraude verdenken en in het algemeen meer solidair zijn.

Uit de resultaten blijkt dat er geen sprake is van de voorspelde legitimiteitscrisis (Van Oorschot, 2000a, pp. 59-68). Slechts 13 procent van de ondervraagden ziet geen enkele reden om solidair te zijn naast de politieke dwang om bij te dragen aan het stelsel. Naast politieke dwang is eigenbelang de reden bij uitstek om het systeem te steunen. Maar liefst 82 procent van de respondenten geeft aan omwille van eigenbelang de solidariteit te ondersteunen. Op de derde plaats komt de morele plicht met 64 procent. Het gevoel van een gedeelde identiteit kan slechts 42 procent van de respondenten motiveren. De reden voor de grote rol van eigenbelang situeert de auteur bij het zelf ontvangen van een uitkering. Volgens hem heeft maar liefst 79 procent van de Nederlandse bevolking op een bepaald moment zelf een uitkering gekregen.

“We hoeven blijkbaar geen warme gevoelens voor de bejaarden te hebben om toch bereid te zijn AOW-premie te betalen. De hoop later zelf een pensioen te krijgen volstaat” (Van Oorschot, 1997a, p. 30).

Als we verder kijken naar de hypothesen rond de persoonlijke kenmerken zien we dat ouderen en hoger opgeleiden het systeem meer ondersteunen. De meerderheid van de jongeren spreekt zich echter niet uit voor of tegen de solidariteit. Ze lijken nog niet te weten of ze het systeem wensen te ondersteunen. Ook de hypothese voor uitkeringstrekkingen wordt bevestigd. Wat geslacht en inkomensniveau betreft zijn de verschillen tussen de groepen niet significant. Uit ander onderzoek blijkt ook dat er geen verschil is tussen de actieven en de passieven in hun steun aan de solidariteit. Beide groepen zijn niet geneigd om de premies of de uitkeringen te verlagen (Van Oorschot, 1988, pp. 368-369). We kunnen dus besluiten dat er een grote steun is voor het sociale zekerheidssysteem en dat als er al sprake is van een kloof tussen jong en oud, die dan toch niet uitgesproken aanwezig is. Wat betreft de invloed van attitudes en opinies blijkt dat zij die over het algemeen meer solidair zijn en zij die geloven in de positieve effecten van de sociale zekerheid, ook meer bereid zijn om de sociale zekerheid te ondersteunen.

3.3.2 ‘Deservingness’

Waar de bovenstaande paragraaf handelde over de vraag wie de sociale zekerheid in het algemeen steunt, zal deze paragraaf een antwoord bieden op de vraag wie het meest in aanmerking komt voor het ontvangen van de solidariteit. Van Oorschot noemt dit concept ‘deservingness’ en bij gebrek aan een betere Nederlandse term, zullen we de benaming hier overnemen. De auteur gaat op zoek naar

een rangordening van verschillende groepen en zal deze ordening gebruiken om een aantal criteria te benoemen. Hij bewandelt dus hetzelfde pad als Coughlin en De Swaan voor hem. In een eerste poging onderscheidt Van Oorschot zes criteria (Van Oorschot, 1997a, pp. 28-30). Het eerste criterium is dat van schuld. Is men hulpbehoevend zonder dat men er zelf iets aan kon doen, zoals bijvoorbeeld door een arbeidsongeval, dan verwachten we een hogere mate van ‘deservingness’ dan de persoon die door het nemen van onnodige risico’s in moeilijkheden is gekomen, zoals de skiër die zich van de piste waagt en daar zijn been breekt. Het tweede criterium is dat van reciprociteit, of met andere woorden of men reeds heeft bijgedragen tot het sociale systeem. Indien dit het geval is, verwachten we opnieuw een hogere mate van ‘deservingness’. Het derde criterium peilt naar de kansen die de persoon in kwestie heeft om voor zichzelf te zorgen. Mensen met minder kansen, zoals laaggeschoolden of mensen met een zwakke gezondheid, kunnen sneller op onze solidariteit rekenen. Het vierde criterium is de nood die de getroffen persoon ervaart. Mensen die een hogere nood ervaren, komen meer in aanmerking voor onze solidariteit. We zullen sneller solidair zijn met de persoon die voor een jaar arbeidsongeschikt is dan met de persoon die drie dagen ziek is en niet kan gaan werken. Het vijfde criterium is dat van identiteit. Mensen met wie we ons kunnen identificeren, zullen we sneller hulp bieden dan vreemden. Het laatste criterium kunnen we vatten met de term erkend sociaal risico. Met mensen die hulp nodig hebben voor een sociaal risico dat door de traditionele sociale zekerheid wordt verzekerd, zullen we eveneens sneller solidair zijn. Wanneer Van Oorschot deze criteria met elkaar vergelijkt, meent hij dat het ontbreken van schuld het belangrijkste criterium is voor het toekennen van rechten. De aanwezigheid van schuld en een vreemde identiteit zorgen voor het ontzeggen van diezelfde rechten. Wanneer we kijken naar de situatie van de ouderen dan kunnen we vaststellen dat deze groep goed scoort op deze criteria.

“Ook ouderen scoren in het algemeen ‘goed’ op de verschillende dimensies: buiten eigen schuld, meer gepresteerd, minder kans,

behorend tot ‘wij’-groep (we hopen allemaal dat we ouder worden). Uitzonderingen maken voor ouderen in het socialebeschermingsbeleid mag dan ook steeds op warme sympathie vanuit de samenleving rekenen en is (daarom) politiek standaardbeleid” (Van Oorschot, 1997a, p. 30).

In verder onderzoek verkleint Van Oorschot het aantal criteria naar vijf (Van Oorschot, 1998, pp. 57-59). Hij laat het criterium ‘erkend sociaal risico’ vallen en laat ook het criterium van ‘kans’ weg. We vermoeden dat hij de kansen van een bepaalde persoon meeneemt in het criterium van controle (schuld). Hij voegt echter ook een criterium toe dat we herkennen uit het werk van De Swaan, namelijk of men een onderdanige en nederige houding aanneemt. Dit nieuwe criterium duidt op de volgzzaamheid van de persoon in kwestie. Mensen die volgzamer zijn en geen hulp opeisen, zullen we sneller hulp verlenen. Op basis van deze criteria kunnen we verschillende maatschappelijke groepen ordenen van meest deserving tot minst deserving. We verhelderen dit met een voorbeeld. We vergelijken de ‘deservingness’ van een werkloze en van een gepensioneerde. De oudere scoort goed op het criterium van controle. Hij kan er immers niets aan doen dat hij ouder wordt. De werkloze daarentegen scoort slecht op dit criterium aangezien het maar de vraag is in hoeverre de persoon in kwestie moeite doet om aan werk te komen. Voor het noodcriterium scoren beiden vergelijkbaar, maar als het gaat over identiteit zullen we ons makkelijker kunnen identificeren met de gepensioneerde – we worden immers allemaal oud – dan met de werkloze. Ook op de dociliteitsmaatstaf scoort de oudere beter. Gepensioneerden hebben geen imago van rebellie of ongehoorzaamheid, terwijl er voor het imago van de werkloze ruimte voor verbetering is. Ook voor het reciprociteitscriterium scoort de gepensioneerde beter. Hij heeft immers zijn hele leven al bijgedragen aan het systeem, terwijl dat nog maar de vraag is voor de werkloze.

Van Oorschot gaat ook op zoek naar de ‘deservingness’-criteria in andere landen. In een eerste studie vergelijkt hij de situatie in Nederland met die van Tsjechië (Van Oorschot, Sirovatka, Rabusic, 2002, pp. 155-158). Ook hier vinden de onderzoekers dezelfde

criteria terug en observeren ze ook een identieke rangordening van sociale groepen. Bovenaan het lijstje vinden we de arbeidsongeschikten, ouderen, weduwen en weduwnaars, gezinnen met kinderen en eenoudergezinnen. Onderaan vinden we de werkonwilligen, immigranten, etnische minderheden en daklozen terug. Ook in ander Europees onderzoek op basis van de European Values Study (EVS) komt de auteur tot de conclusie dat er een universele rangordening bestaat (Van Oorschot, 2006a, p. 31).

Wanneer we op zoek gaan naar de empirische kant zien we dat Van Oorschot op basis van verschillende studies zijn theorie staft. Een eerste studie doet hij opnieuw op basis van het onderzoek van Berg & Jansen uit 1985 (Van Oorschot, 1988, p. 369). Hier ziet hij al dat wanneer men de Nederlandse bevolking vraagt of men de uitkeringen van een bepaalde groep moet verlagen het de werklozen zijn die het meest moeten vrezen voor dit scenario. Bejaarden en arbeidsongeschikten zijn zekerder van de hoogte van hun uitkering terwijl bijstandontvangers tussen de twee in bengelen. Een nieuwe studie aan de hand van de data van het Nederlands Sociaal en Cultureel Planbureau staat toe een evolutie in de tijd te schetsen (Van Oorschot, 1997b, pp. 168-169). Dit onafhankelijke onderzoeksinstituut deed vanaf de jaren '80 regelmatig onderzoek naar culturele veranderingen in Nederland. Eén van de terugkerende items was de vraag welke groepen het meest in aanmerking moeten komen voor sociale uitkeringen. Over de bestudeerde periode observeren we voor de ouderen, bijstandsgerechtigden, arbeidsongeschikten en werklozen een verdubbeling in steun, terwijl de weduwen en weduwnaars op hetzelfde peil bleven hangen. In absolute cijfers betekent dit echter dat in 1993 alle groepen zich op hetzelfde niveau situeren, met uitzondering van de werklozen die maar half zoveel steun krijgen. Hoewel hun situatie dus verbetert, blijven zij de minst benijdenswaardige groep met betrekking tot 'deservingness'.

Het belangrijkste onderzoek van Van Oorschot voerde hij uit op basis van het TISSER-solidariteitsonderzoek van 1995 (Van Oorschot, 1998, pp. 60-67). De afhankelijke variabele in dit onderzoek was de positie van verschillende sociale groepen. Om de rangordening te verklaren werd gebruik gemaakt van de criteria van

controle, nood, identiteit en reciprociteit. De auteur geeft echter aan dat het criterium van identiteit slechts eng geïnterpreteerd werd en dat er enkel onderscheid werd gemaakt tussen de ‘gemiddelde Nederlander’ en etnische minderheden, asielzoekers en illegalen. Hij erkent dat we ook andere identiteiten kunnen onderscheiden op basis van gender, religie of leeftijd. De respondenten konden een dertigtal groepen rangschikken in mate van ‘deservingness’. Vervolgens observeert Van Oorschot ook bij deze steekproef dezelfde, universele ordening van de groepen. In tabel 2.1 worden de resultaten van zijn onderzoek weergegeven:

Tabel 3.1: Van Oorschots resultaten voor ‘deservingness’-criteria, TISSER-solidariteitsonderzoek 1995

Criterium	Resultaat
Controle	Arbeidsongeschikt > Werkonwillig
	Arbeidsongeschikt door het werk > Arbeidsongeschikt door eigen handelen
	Zwakke gezondheid > Sterke gezondheid
Reciprociteit	Gepensioneerden > Jongeren
	Lange arbeidsloopbaan > Korte arbeidsloopbaan
Nood	Werklozen > Actieven
	Eenverdienersgezin > Tweeverdienersgezin
	Kinderen in het gezin > Geen kinderen in het gezin
	Laag opleidingsniveau > Hoog opleidingsniveau
	Gezinshoofd > Alleenstaande
Identiteit	Gemiddelde > Etnische minderheden
	Gemiddelde > Asielzoekers
	Gemiddelde > Illegalen

Bron: Van Oorschot, 1998, p. 61

Daarnaast stelt de auteur vast dat het criterium dat hij eerder liet wegvallen opnieuw opduikt. Groepen die traditioneel beschermd

worden binnen de sociale zekerheid kunnen op meer steun rekenen dan groepen die blootgesteld worden aan nieuwe risico's. Opnieuw stelt hij vast dat de criteria van controle en identiteit het zwaarst doorwegen in de ordening van de groepen. Zoals hierboven vermeld werd, kwam de universele ordening ook terug in onderzoek gebaseerd op de EVS van 1999-2000 (Van Oorschot, 2006a, pp. 29-31). Dit betekende dat in alle landen van de Europese Unie, met uitzondering van Cyprus, Luxemburg, Malta en Roemenië (die niet opgenomen waren in de studie) de rangordering bevestigd werd. Er waren wel nationale verschillen in de grootte van de verschillen tussen de groepen, maar de volgorde bleef ongewijzigd. Een voorbeeld van deze internationale verschillen is de positie van de etnische minderheden, asielzoekers en illegalen. In de Centraal- en Oost-Europese landen is de positie van deze groepen significant slechter dan in West-Europa en Scandinavië.

3.3.3 Conditionaliteit

Conditionaliteit is een concept dat nauw verbonden is met dat van 'deservingness' (Van Oorschot, 2000b, pp. 40-45). Het gaat er immers om in welke mate de verschillende 'deservingness'-criteria worden toegepast. Zullen we enkel diegenen helpen die goed scoren op de 'deservingness'-criteria of hechten we minder belang aan deze criteria en komt iedereen in aanmerking voor onze solidariteit. We proberen dit duidelijk te maken met een voorbeeld. We vragen Jan en Peter wie meer in aanmerking komt voor een uitkering: de arbeidsongeschikte of de werkweigeraar. Beiden antwoorden dat de arbeidsongeschikte meer in aanmerking komt voor een uitkering dan de werkweigeraar. De volgende vraag die we de twee heren stellen is wie we een uitkering zullen geven. Hierbij veronderstellen we dat Jan, in tegenstelling tot Peter, een grotere voorstander is van conditionaliteit. Jan zal antwoorden dat alleen de arbeidsongeschikte een uitkering dient te krijgen, terwijl Peter de twee mannen een uitkering zal toekennen. Van Oorschot onderscheidt langs de ene

kant de selectivisten die de ‘deservingness’-criteria streng toepassen en enkel solidair willen zijn met de groepen die het beste scoren, of nog, die hun solidariteitsbijdrage enkel gebruikt willen zien worden voor bepaalde groepen. Langs de andere kant zijn er ook universalisten voor wie het niet uitmaakt wie profiteert van hun bijdrage. De auteur onderscheidt deze twee groepen door te kijken of er correlaties bestaan in het toepassen van de ‘deservingness’-criteria. Zo stelt hij vast dat de mensen die veel belang hechten aan het controlecriterium, ook het noodcriterium zwaar laten doorwegen (Van Oorschot, 1998, pp. 66-72). Meer algemeen kunnen we stellen dat de meeste criteria met elkaar correleren. De enige uitzondering is de link tussen nood en identiteit. Wanneer mensen veel belang hechten aan de identiteit, maakt de hoogte van de nood niets meer uit. Om deze bevindingen te verklaren, wordt de volgende hypothese onderzocht: Mensen zijn meer of minder conditioneel naarmate ze zelf respectievelijk meer of minder kans hebben om vandaag of morgen gebruik te moeten maken van de sociale zekerheid. De redenering is dat zij die meer kans hebben om zelf in nood te komen, niet willen dat de schaarse middelen ‘verspild’ worden aan anderen.

Om deze hypothese te testen gebruikte Van Oorschot hetzelfde TISSER-solidariteitsonderzoek uit 1995. De afhankelijke variabelen zijn hier de verschillende ‘deservingness’-criteria (controle, reciprociteit, nood en identiteit). Als onafhankelijke variabelen gebruikte de onderzoeker zowel persoonlijke kenmerken (geslacht, leeftijd, onderwijsniveau, inkomen, socio-economische status, arbeidsparticipatie en politieke voorkeur), als opinies (over de morele, sociale en economische effecten van de sociale zekerheid en over fraude in het socialezekerheidssysteem) en attitudes (zoals arbeidsethos, gelijkheidsstreven en generositeit). Zijn onderzoeksvraag is of er verschillende groepen zijn die meer of minder conditioneel ingesteld zijn. Uit de resultaten van het onderzoek blijkt dat er reële verschillen zijn tussen de verschillende groepen, maar dat de verschillen niet erg groot zijn. Uit bivariate analyses blijkt dat ouderen, lager opgeleiden, mensen met een lager inkomen, mensen met een lagere sociaaleconomische status en rechtse kiezers meer conditioneel zijn. Ook in multivariaat onderzoek blijven deze resultaten geldig. Van Oorschot ziet zijn

hypothese van eigenbelang dus bevestigd. Hij geeft echter ook aan dat er een alternatieve hypothese mogelijk is. Golding en Middleton geven aan dat het ook mogelijk is dat deze groepen hun naasten het slechtste beoordelen en daarom geen middelen met hen willen delen (Van Oorschot, 2000b, pp. 40-45). Verder observeert hij op het groepsniveau geen klassenverschillen in conditionaliteit, noch verschillen tussen werkenden, werklozen en gepensioneerden. De verklaring hiervoor ligt volgens de auteur in de grotere sociale mobiliteit die een kenmerk is van onze moderne samenleving. De perceptie leeft dat iedereen de kans heeft om op de sociale ladder te klimmen en vice versa. Bovendien hebben we tegenwoordig kennissen en vrienden in allerlei milieus zodat we milder worden voor minder succesvolle groepen. Ook voor de geteste opinies ziet de auteur enkele significante factoren. Zo zijn mensen die geloven dat de welvaartsstaat mensen lui maakt, meer conditioneel. Ook zijn de mensen die besparingen willen doorvoeren in de uitgaven van de sociale zekerheid en zij die geloven dat er gefraudeerd wordt met de uitkeringen, conditioneler ingesteld. Voor de geteste attitudes is enkel de algemene attitude van gulheid significant. Mensen die vrijgevinger zijn, zijn over het algemeen minder conditioneel ingesteld. Ook in het vergelijkend onderzoek tussen Nederland en Tsjechië vinden de onderzoekers sporen van deze conditionaliteit terug (Van Oorschot, Sirovatka & Rabusic, 2002, p.165).

“In both countries, the system of social protection has strong public support, in the sense that they are convinced of its necessity. (...) However, what we also found is that in many instances, both publics are supportive of the idea that solidarity should be conditional to a certain degree” (Van Oorschot, Sirovatka & Rabusic, 2002, p. 165).

De Tsjechen zijn meer conditioneel dan de Nederlanders. Zij leggen dus meer de nadruk op de verschillende ‘deservingness’-criteria en de verschillen tussen de verschillende groepen zijn groter dan in

Nederland. De onderzoekers verklaren deze grotere mate van conditionaliteit door de grotere schaarste aan middelen in Tsjechië. Ook in het internationaal comparatief onderzoek vindt Van Oorschot patronen van conditionaliteit terug (Van Oorschot, 2008, 276-283). Naast de onafhankelijke variabelen uit het TISSER-solidariteitsonderzoek neemt hij op het individuele niveau ook religiositeit, religieuze denominatie en kerkpraktijk mee in zijn analyses. Daarnaast wordt er ook een attitude-item toegevoegd dat specifiek peilt naar de houding ten opzichte van vreemdelingen. Ook de invloed van veralgemeend vertrouwen wordt gemeten. De resultaten komen grotendeels overeen met het Nederlandse onderzoek. Ouderen, lager opgeleiden en mensen met een rechtse politieke oriëntatie zijn ook hier meer conditioneel, maar inkomen wordt insignificant. Geslacht wordt in dit onderzoek echter wel significant. Vrouwen zouden meer conditioneel zijn dan mannen. Sociaaleconomische status werd niet opgenomen in de analyse. Voor religie is enkel het item van kerkpraktijk significant. Kerkgangers zijn minder selectief in het toepassen van solidariteit. Ook qua opinies en attitudes worden de Nederlandse resultaten gerepliceerd. Het nieuwe item rond de houding met betrekking tot vreemdelingen is eveneens significant. Mensen die negatiever staan ten opzichte van vreemdelingen, zijn conditioneler.

3.4 Thijssen en De Pauw

Net zoals Van Oorschot gaan Thijssen en De Pauw op zoek naar de betekenis van solidariteit alvorens dieper in te gaan op de vraag waarom mensen solidair zijn. In hun boek 'Babybom? Draagvlak van de intergenerationele solidariteit' starten ook zij met het werk van Durkheim (Thijssen & De Pauw, 2006, pp. 19-21). Zij zijn echter van mening dat de typologie van Durkheim enerzijds mank loopt door het ontbreken van het microperspectief en anderzijds tekort schiet door haar teleologisch uitgangspunt. Hiermee bedoelen de auteurs Durkheims opvatting dat men tijdens de modernisering

steeds zal evolueren van mechanische naar organische solidariteit. De auteurs stellen daarom een nieuwe typologie voor waarbij er naast het criterium van de verhouding tussen de individuen ook een tweede criterium wordt opgenomen, namelijk het profiel van de beneficiant. Hierbij maken de auteurs een onderscheid tussen solidariteit omwille van interne motivatie – de donor wenst zelf of voelt zichzelf gedwongen om solidair te zijn – en solidariteit omwille van externe motivatie – de donor wenst misschien niet solidair te zijn, maar wordt door de groep gedwongen om solidair te zijn. Wanneer we deze dimensies kruisen krijgen we het volgende resultaat:

Tabel 3.2: Soorten solidariteit volgens Thijssen en De Pauw

	Mechanische solidariteit	Organische solidariteit
Interne motivatie	Empathische solidariteit	Compassionele solidariteit
Externe motivatie	Groepsgebonden solidariteit	Instrumentele solidariteit

Bron: Thijssen & De Pauw, 2006, p. 21.

Wanneer de auteurs deze vierdeling loslaten op de hypothese van een generatiekloof met betrekking tot de solidariteit, komen ze tot de volgende conclusie (Thijssen & De Pauw, 2006, pp. 143-146). In tegenstelling tot Durkheims voorspelling zien zij een terugkeer naar de mechanische solidariteit. De reden hiervoor is dat de ouderen niet langer voldoen aan de criteria die aan de grondslag liggen voor de compassionele en instrumentele solidariteit. Compassionele solidariteit moet volgens hen steunen op een beeld van een noodlijdende oudere. Dit beeld komt volgens de auteurs steeds meer onder druk te staan van de realiteit dat de ouderen vaak de groep zijn met de meeste middelen. Instrumentele solidariteit steunt op het idee dat men zelf voldoende zal profiteren van het systeem. Ook hier zien

de auteurs problemen met betrekking tot de jongere generaties problematisch. Zij zouden niet langer overtuigd zijn dat ze zelf nog voldoende uit het systeem zullen halen of met andere woorden: Wanneer deze generatie redeneert als een rationeel handelende actor, zullen zij steeds minder reden zien om solidair te blijven. Thijssen en De Pauw concluderen dus dat wanneer er toch een vorm van intergenerationele solidariteit overeind zal blijven, we die dus eerder zullen aantreffen onder de hoofding van de mechanische solidariteit. Ook hier zijn er echter problemen. De groepsgebonden solidariteit komt steeds meer onder druk te staan omwille van het feit dat er in onze maatschappij steeds minder een gevoel van groepsidentiteit bestaat. Zoals hierboven reeds werd besproken, steunt mechanische solidariteit immers op de aanwezigheid van een groepsidentiteit. De auteurs vermelden globalisering als oorzaak van het verdwijnen van deze identiteit, maar ook andere processen zoals individualisering dragen volgens ons bij aan het verdwijnen van deze groepsidentiteit. Ze besluiten dat empathische solidariteit de enige vorm is die over de generaties heen overeind blijft.

Hoewel deze auteurs veel meer de nadruk leggen op de soorten solidariteit, kunnen we alsnog een aantal aspecten van de universele dimensie van solidariteit bespeuren. De criteria die de auteurs als basis nemen voor de verschillende vormen van solidariteit kunnen we koppelen aan de criteria die Van Oorschot onderscheidt. Het onderliggende criterium voor compassionele solidariteit kunnen we vergelijken met het noodcriterium van Van Oorschot, De Swaan en Coughlin. Vervolgens valt ook het onderliggende criterium voor instrumentele solidariteit te vergelijken met het reciprociteitscriterium van Van Oorschot. Ook het criterium van de groepsidentificatie zien we terugkeren bij Van Oorschot. In die zin lijken Thijssen en De Pauw eveneens een basis te leveren voor de rode draad van ons verhaal.

3.5 Besluit

Na deze lezing van de wetenschappelijke literatuur lijkt het doembeeld van een verkruid draagvlak van de solidariteit dat bij sommigen in de media leeft, minder waarschijnlijk. We moeten er echter wel bij vermelden dat het laatste onderzoek dateert van 2000 en dat er dus ruimte is voor een nieuwe toetsing van de theorie. Maar naar alle waarschijnlijkheid zullen we vandaag hetzelfde patroon kunnen observeren. We vatten nog even kort samen welk patroon dit is.

We hebben het antwoord gegeven op drie vragen. De eerste vraag was in welke mate de solidariteit, de steun voor een collectieve sociale zekerheid, wordt gehandhaafd. Aan de hand van het werk van Van Oorschot, Thijssen en De Pauw merkten we op dat er verschillende dimensies gekoppeld worden aan het begrip van solidariteit. We kozen voor een toestandsdefinitie van solidariteit die ruimer is dan louter het gevoel van saamenhorigheid.

Met het ‘deservingness’-verhaal gaven we aan antwoord op de tweede vraag: “Welke groepen achten we het meest waardig om te genieten van onze solidariteit?”. Hiertoe werden drie auteurs geraadpleegd die elk hun eigen criteria hebben ontwikkeld. In tabel 2.3 geven we een overzicht. We voegen ook de afgeleide criteria toe die we kunnen onderscheiden in het werk van Thijssen & De Pauw. Hoewel deze auteurs zelf niet spreken van ‘deservingness’, blijkt uit de toepassing van de motieven dat het wel degelijk gaat om een soort van ‘deservingness’-criteria.

We merken op dat het noodcriterium bij de vier auteurs terugkomt en dat ook het controle-, reciprociteit- en identiteitscriterium bij verschillende auteurs wordt geobserveerd. Op basis van deze criteria wordt er een universele rangordening van bepaalde sociale groepen opgesteld. Zo komen ouderen, weduwes en weduwnaars, zieken en arbeidsongeschikten het meest in aanmerking voor onze solidariteit, vervolgens de armen en ten slotte werklozen en vreemdelingen. Wanneer we terugkijken naar onze onderzoeksvraag en de positie van de ouderen, moeten we vaststellen dat deze groep het sterkst verzekerd is van een solidaire houding. Ze scoren goed op zowat alle

criteria. Als we een leeftijds kloof zouden vaststellen, zou dit een radicale omwenteling betekenen aangezien deze groep volgens alle theoretische inzichten de beste papieren heeft om solidair behandeld te worden. Vervolgens gingen we kijken naar de conditionaliteit van bepaalde groepen. De vraag is in hoeverre er belang wordt gehecht aan deze criteria. Universalisten zijn diegenen die weinig belang hechten aan de 'deservingness'-criteria en met iedereen solidair wensen te zijn. Uit het gepresenteerde onderzoek blijkt dat het juist de jongeren zijn die we tot de universalisten moeten rekenen. Dit gegeven doet ons vermoeden dat een leeftijds kloof, geïnterpreteerd als de onwil van de jongere generaties om bij te dragen voor de oudere generaties, bijzonder onwaarschijnlijk wordt. Niet alleen zijn de ouderen de groep die het meest in aanmerking komt voor onze solidariteit, maar zelfs indien deze groep zijn bevoorrechte positie zou verliezen, dan nog zouden de jongeren bereid zijn om met hen solidair te zijn. Om te kunnen spreken van een leeftijds kloof zou er dus al een dubbele omwenteling moeten plaatsvinden. Omgekeerd lijkt het er wel op dat de ouderen veel minder geneigd zijn om de jongere generaties te steunen. Jongeren zijn niet meteen de groep die het beste scoort op de 'deservingness'-criteria. Ze worden zelf verantwoordelijk geacht om een baan te vinden, ze hebben nog niet bijgedragen aan de sociale zekerheid en de vraag is maar in hoeverre ouderen zich identificeren met de jongere generaties. Bovendien zijn de ouderen juist wel meer conditioneel ingesteld en zullen ze groepen die slecht scoren op de 'deservingness'-criteria minder willen steunen. Dit laatste inzicht wordt in dit werk echter niet verder onderzocht, maar het mag duidelijk zijn dat er ook hier een mooie opportuniteit ligt voor verder onderzoek.

Tabel 3.3: Deservinnesscriteria volgens Coughlin, De Swaan, Van Oorschot en Thijssen & De Pauw

	Coughlin	De Swaan	Van Oorschot	Thijssen & De Pauw
Criteria	Controle Nood	Nood Dociliteit Nabijheid	Controle Nood Attitude Identiteit Reciprociteit (+) Erkend sociaal risico	Nood Identiteit Reciprociteit Affectie

4. Operationalisering

Nu we duidelijk hebben gemaakt waar het probleem van de potentiële leeftijds kloof zich situeert en welke wetenschappelijke theorieën hier rond zijn ontwikkeld, wordt het tijd om aan te geven hoe we ons eigen onderzoek willen voeren. In een eerste paragraaf wordt onze onderzoeksvraag verder uitgediept. Vervolgens trachten we een conceptueel schema op te stellen en operationaliseren we de verschillende componenten van dit schema. Na deze oefening wordt in het volgende hoofdstuk overgegaan naar de technische uitwerking van het onderzoek.

4.1 De onderzoeksvraag en de deelvragen

Volgens Jaak Billiet moeten we een te algemene onderzoeksdoelstelling schuwen wanneer we aan een onderzoek willen beginnen (Billiet & Waage, 2006, pp. 73-76). We nemen deze raad ter harte en evalueren onze onderzoeksvraag na het doornemen van de relevante wetenschappelijke literatuur. De auteurs raden ons ook aan om de onderzoeksvraag op te splitsen in deelvragen, zelfs indien die niet allemaal een antwoord zullen krijgen in het onderzoek.

We nemen er onze onderzoeksvraag opnieuw bij: “In welke mate is er vandaag sprake van een Vlaamse leeftijds kloof tussen jongeren en ouderen met betrekking tot sociale voorzieningen voor ouderen en meer in het bijzonder, de pensioenen en de zorgsector”. Een goede eerste deelvraag zou zijn of de ouderen hun sterke positie in ‘deservingness’ hebben kunnen behouden. Of met andere woorden, scoren ze nog steeds goed op de verschillende criteria van controle, nood, attitude, reciprociteit en identiteit? Een tweede deelvraag is in hoeverre de jongeren nog steeds gekenmerkt worden door een

universalistische of weinig conditionele houding. Op basis van deze twee deelvragen kunnen we er nog een derde stellen, namelijk: In welke mate staat de intergenerationele solidariteit onder druk – en is er dus sprake van een leeftijds kloof –, of nog, in welke mate zijn jongeren nog bereid om bij te dragen aan de eerste pensioenpijler en de zorgvoorzieningen voor ouderen? Het begrip leeftijds kloof en de categorie jongeren zijn beiden nogal vaag. Men zou een grens kunnen trekken en stellen dat iedereen jonger dan dertig tot de categorie jongere behoort. Volgens Teija Mikkola, Kati Niemelä en Juha Petterson is dit niet arbitrair, maar juist een goede keuze (Mikkola, Niemelä & Petterson, 2007, pp. 13-14). Zij trekken ook een ondergrens bij de leeftijd van achttien en menen dat in de tussenliggende periode de eigen identiteit verder wordt onderzocht los van invloeden van ouders, leraren en vrienden. Daarnaast zou men in deze tijdsspanne ook de kansen grijpen om een eigen plaats binnen de maatschappij te krijgen. De leeftijds kloof zou men dan kunnen operationaliseren door de attitudes van deze jongeren tegenover de attitudes van de vijftienplussers te plaatsen. De leeftijd van vijftien wordt dan gekozen omwille van het feit dat op dat moment heel wat mensen de arbeidsmarkt verlaten en zo in een nieuwe situatie terecht komen. Wanneer we het hebben over jongeren gaat het dus over mensen van twintig tot dertig jaar oud. De ouderen definiëren we als mensen van vijftien tot vierenzestig jaar oud. De ondergrens van twintig en de bovengrens van vierenzestig worden ons opgelegd door het databestand, zoals verder in hoofdstuk vijf besproken wordt.

Aangezien er binnen het kader van deze masterproef een strak tijdsschema gehanteerd wordt en er geen grote financiële ondersteuning voorzien wordt, lijkt het ons het interessantste om ons te concentreren op de laatste vraag. Om de eerste twee deelvragen te beantwoorden is volgens ons een gespecialiseerd surveyonderzoek nodig, waarvoor zowel de middelen als de tijd ons ontberen. We zullen ons dus vooral richten op de meer algemene vraag van de intergenerationele solidariteit en deze beantwoorden door gebruik te maken van secundaire data. Deze keuze brengt een aantal specifieke bedreigingen voor de onderzoeksresultaten met zich mee (Billiet & Waage, 2006, pp. 348-351). Problemen met de datakwaliteit –

onvoldoende specificiteit in de vragenlijst, eventuele vertekening in het databestand & problemen met de steekproeftrekking – of problemen met de dataverzameling en de toegankelijkheid van de data kunnen niet meer rechtgezet worden. Daarom is het belangrijk bij het begin van het onderzoek de kwaliteit van de data te evalueren en eventuele gebreken te melden. Aan het begin van hoofdstuk vijf wordt een dergelijke evaluatie gegeven.

4.2 Operationalisering

We zullen achtereenvolgens de te observeren eenheden en bijhorende kenmerken operationaliseren. Vervolgens richten we onze aandacht op de relaties tussen de kenmerken van de eenheden. Tot slot komt de omschrijving van de setting van het onderzoek aan bod.

4.2.1 Operationalisering van de onderzoekseenheden

Onze onderzoekssubjecten zijn mensen tussen 20 en 60 jaar oud, woonachtig in het Vlaamse gewest. Het gaat dus om enkelvoudige eenheden, waarbij er geen onderscheid moet worden gemaakt tussen de onderzoekseenheid en de waarnemingseenheid. We zullen enkel op het individuele niveau data verzamelen en zullen dus ook enkel uitspraken kunnen doen over dit individuele niveau.

4.2.2 Operationalisering van de kenmerken

Zoals we reeds zeiden in het hoofdstuk van de probleemstelling wensen we enkel de invloed van persoonlijke kenmerken mee te nemen en laten we voor dit onderzoek opinies en attitudes als onafhankelijke variabelen links liggen. In navolging van het onderzoek van Van Oorschot worden leeftijd, geslacht, inkomen, onderwijsniveau en religiositeit opgenomen. Daarnaast zullen we ook exploratief de invloed van de nabijheid van ouderen proberen in kaart te brengen. Deze variabelen zijn allemaal eenvoudig en concreet. Met andere woorden, elk kenmerk kunnen we direct waarnemen (concreet) en we hebben geen variabelen opgenomen die bestaan uit verschillende deelconcepten (eenvoudig). De uitzondering is de nabijheid van de ouderen. Dit kenmerk is concreet, maar wel complex. Men kan immers op talloze plaatsen en situaties contact hebben met ouderen. Hiervoor zullen we dus een aantal deelvragen moeten opnemen in ons onderzoek. We kijken in de eerste plaats naar de woonomgeving van de respondent en vervolgens naar het al dan niet inwonen van de (schoon)ouders. Men zou ook kunnen opwerpen dat religiositeit een complex kenmerk is. Mogelijke deeldimensies van religiositeit zijn onder andere denominatie en kerkpraktijk, maar hier wordt religiositeit in de meest enge zin geïnterpreteerd, namelijk in hoeverre de respondent zich al dan niet religieus voelt.

Aan de andere kant is er natuurlijk de intergenerationele solidariteit die we willen meten. Dit is een complex en abstract kenmerk. We zullen dus met verschillende indicatoren moeten werken om de verschillende deelconcepten (in ons geval het bijdragen aan pensioenvoorzieningen en zorgvoorzieningen voor ouderen) te vatten en daarnaast ook het abstracte karakter van de variabele te ondervangen. Ook hier wordt intergenerationele solidariteit tamelijk eng gedefinieerd. Het gaat immers om solidariteit via de bestaande sociale zekerheidsinstituten en meerbepaald het pensioen- en zorgsysteem. Er zijn eveneens auteurs die wijzen op intergenerationele solidariteit die niet via de sociale zekerheid verloopt, maar op dergelijke vormen gaan we in dit

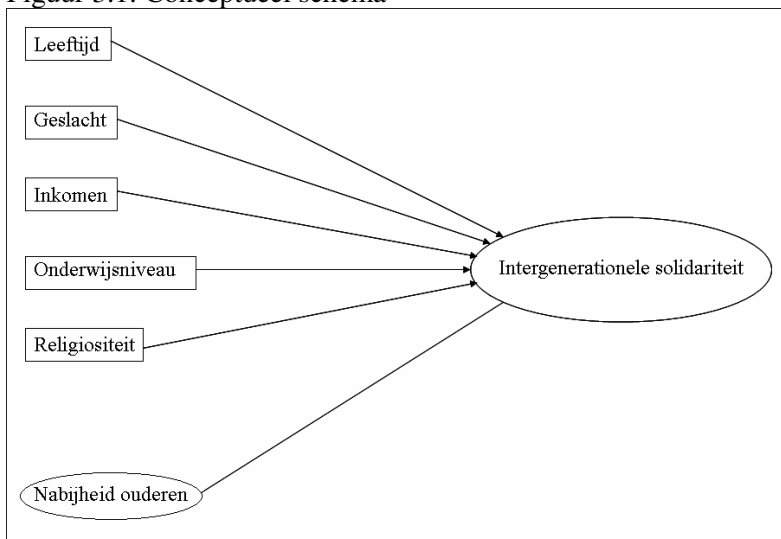
onderzoek niet in (Thijssen & De Pauw, 2006, pp. 143-146). Op basis van deze indicatoren hopen we een likert-schaal of index te construeren waarbij het concept van intergenerationele solidariteit op een valide wijze wordt gemeten.

4.2.3 Operationalisering van de relaties tussen de kenmerken

We kunnen ons terecht de vraag stellen in hoeverre bepaalde kenmerken met elkaar samenhangen. Er zijn talloze voorbeelden waarbij twee of meer variabelen met elkaar verbonden zijn en samen een invloed uitoefenen op de afhankelijke variabele. Het is niet ondenkbaar dat dit ook voor onze variabelen het geval zou zijn. In de onderzoeken van Van Oorschot is er echter op geen enkel moment sprake van intermediërende variabelen of schijnverbanden. Ons conceptueel schema is daarom bijzonder eenvoudig. We veronderstellen steeds directe verbanden tussen onze onafhankelijke en afhankelijke variabelen. Het schema is weergegeven in figuur 3.1. Merk op dat er tussen de eerste vijf kenmerken en afhankelijke variabele pijlen worden getrokken terwijl er voor nabijheid niet onmiddellijk een causaal verband verondersteld wordt. Zelf zijn we geneigd om te denken dat men op basis van zijn omgeving meer of minder solidair wordt, maar het is in principe mogelijk dat mensen op basis van hun solidariteitsgevoel hun omgeving kiezen.

Figuur 3.1: Conceptueel schema

4.2.4 De setting van het onderzoek

Aangezien we de antwoorden op onze onderzoeksvragen trachten te achterhalen via het gebruik van de data van een postenquête, is het erg moeilijk om de ruimte van het onderzoek te specificeren (Avramov & Cliquet, 2007). De enquêtes werden verstuurd naar het thuisadres van de respondenten, dus we vermoeden dat de grote meerderheid deze thuis heeft ingevuld. Desondanks is er geen enkele controle mogelijk over de plaats waar de enquête werd ingevuld en zou dit evengoed elders gebeurd kunnen zijn. Ook de tijdsdimensie van het onderzoek is moeilijk af te bakenen. Uit de handleiding bij de data blijkt dat de brieven verstuurd werden in 2003 en dat het veldwerk drie maanden in beslag heeft genomen. Het blijft echter onduidelijk tijdens welke maanden het onderzoek plaatsvond. Het is te betreuren dat er dergelijke onzekerheden optreden, maar zoals we

hierboven reeds vermeldden, is dit één van de te verwachten nadelen van onderzoek op basis van secundaire bronnen.

5. Kwantitatief onderzoek

5.1 De International Population Policy Acceptance Survey

De International Population Policy Acceptance Survey (verder IPPAS) is een kwantitatief survey onderzoek dat voorlopig opgebouwd is op basis van twee golven. De eerste golf, uitgevoerd in 1991, werd in negen landen uitgevoerd, waaronder België. In 2000 zette men de internationale samenwerking verder en werd het aantal landen opgevoerd tot veertien. Opnieuw werden Belgische respondenten opgenomen in de steekproef, maar deze Belgische vertegenwoordiging werd verengd tot respondenten uit Vlaanderen. De eerste golf werd begeleid door dr. Hein Moors van het Nederlandse Interdisciplinair Demografisch Instituut en dr. Rossella Palomba van het Italiaanse National Institute of Population Research (BIB, 2009, 07.04.2010). Dr. Charlotte Höhn, directrice van het Duitse Federal Institute for Population Research verzorgde de coördinatie voor de tweede golf van de IPPAS. In dit onderzoek gebruiken we enkel de data van de tweede ronde van de IPPAS. Hoewel het internationaal, comparatieve onderzoek werd gefinancierd door de Europese Commissie, werden de nationale onderzoeken gefinancierd door de respectievelijke nationale instituten (Avramov & Cliquet, 2007). Het Belgische onderzoek stond onder toezicht van het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie (CBGS). In de eerste golf werd er voornamelijk gepeild naar het overheidsbeleid rond de bevolkingsveroudering en immigratie (Edacwowe, 2009, 07.04.2010). De voornaamste onderwerpen voor de tweede golf waren gestructureerd in een aantal modules, namelijk: genderrollen, levensstijl, zorg, bevolkingsveroudering, vreemdelingen, kindzorg en een algemeen onderdeel waar achtergrondkenmerken en algemene attitudes rond demografische ontwikkelingen en familiestructuur aan bod komen (Avramov & Cliquet, 2007). In dit onderzoek is er gebruik gemaakt

van een aantal items uit de algemene module en uit de secties rond bevolkingsveroudering en zorg.

Hoewel de voornaamste publicaties met betrekking tot deze dataset verschenen zijn in het boek “People, population change and policies” van 2008, zijn de Vlaamse data reeds in 2003 verzameld. Het gevolg is dat de gebeurtenissen van na 2003 uiteraard niet zichtbaar zijn in deze data. Dit is bijzonder jammer en het loont volgens ons zeker de moeite om dit onderzoek te herhalen met recentere data. Om dit probleem te omzeilen, zijn er ook andere datasets onder de loep genomen. Zoals we hierboven reeds aanhaalden is het onderzoek van Van Oorschot gebaseerd op data van de TISSER-solidariteitsstudie van 1995 en de European Values Study (EVS) van 2000. Hoewel onze hypothesen niet in dezelfde lijn liggen als die van Van Oorschot, is het wel de bedoeling om de theorie van Van Oorschot opnieuw te testen. Een dergelijke test doen op basis van dezelfde data zou ons echter enkel iets kunnen leren over de betrouwbaarheid van het onderzoek. Het is echter vooral de geldigheid die voor ons belangrijk is. Daarom is de dataset van de EVS geen alternatief. Verder leken de World Values Survey (WVS) en de European Social Survey (ESS) goede kandidaten. De Belgische dataset van de WVS was echter niet beschikbaar en het online analyse-instrument beperkt de onderzoeker tot het berekenen van gemiddeldes en standaardafwijkingen (WVS, 2006, 07.04.2010). Bovendien zijn de vragen die opgenomen zijn in de WVS tamelijk algemeen zodat onze hypothese op basis van deze gegevens niet getest kon worden. In tegenstelling tot de WVS bood de ESS op het eerste zicht wel geschikte informatie. De Belgische dataset was wel voorhanden en hier heeft de onderzoeker dus wel de mogelijkheid om complexere analyses uit te voeren (ESS, 2010, 07.04.2010). Bovendien zijn de gegevens voor de vierde golf van de ESS verzameld in 2008. De ESS-databank was echter vooral veelbelovend omdat de roterende module van de ESS in 2008 de focus legde op het zogeheten ‘ageism’ of discriminatie op basis van leeftijd. Helaas bleek dat slechts een beperkt aantal items interessant waren voor ons onderzoek. De meest relevante items in de ESS luiden als volgt: “Hoe schatten de meeste mensen de status van zeventigplussers in?”, “Zeventigplussers zijn een last voor de

gezondheidszorg”, “Zeventigplussers dragen bij aan de economie” en “Hoe positief of negatief voelt u zich in het algemeen ten opzichte van zeventigplussers?”. Ondanks het actuele karakter van deze data zijn er belangrijke bedenkingen te maken bij deze items binnen de context van ons onderzoek. Ten eerste wordt de groep ouderen hier gedefinieerd als mensen ouder dan zeventig jaar. In dit onderzoek zijn we echter ook geïnteresseerd naar zestigplussers en in de Belgische context zelfs naar attitudes met betrekking tot vijfvijftigplussers. Ten tweede bieden deze items weinig mogelijkheden om een gedetailleerd beeld te schetsen. Het is omwille van deze redenen dat de data van de IPPAS gebruikt zijn in dit onderzoek.

5.2 Beschrijving van de steekproef

Alvorens te starten met de analyse van deze steekproef, bespreken we kort de algemene kenmerken. Hiermee kan worden nagegaan of de steekproef niet vertekend is zodat de analyses zelf ook niet gekleurd zullen zijn.

De internationale steekproef telt 35.377 respondenten. De Vlaamse respondenten werden toevallig getrokken op basis van het rijksregister met een getrapte steekproef. Weigeringen en niet-contacten werden niet vervangen zodat de geplande grootte van de steekproef van 5.500 respondenten niet gehaald werd. De Vlaamse steekproef bevatte uiteindelijk de gegevens van 3.957 respondenten. Dit betekent dat er een responsrate van 70% gehaald werd. Hoewel er voor andere landen weegfactoren werden berekend, was dit niet noodzakelijk voor de Belgische steekproef volgens de berekening van de mensen van de IPPAS. De respondenten werden allemaal via briefwisseling gecontacteerd en de vragenlijsten werden per post aan de respondenten geleverd. Het veldwerk startte en eindigde in 2003.

In tabel 5.1 worden de basisstatistieken voor de belangrijkste achtergrondkenmerken weergegeven. Daarnaast trachten we om voor elk kenmerk de steekproef te vergelijken met de populatie. De

resultaten worden samengebracht in tabel 5.2 en 5.3, maar zullen per item worden besproken. Hoewel er een item was dat peilde naar de nationaliteit van de respondent, konden we bij de verwerking van deze dataset vaststellen dat er enkel Belgen hebben deelgenomen aan deze survey. 1899 mannen en 2058 vrouwen hebben geparticipeerd aan het onderzoek. Dit item is uiteraard niet normaal verdeeld, maar is echter ook niet representatief voor de populatie. In de steekproef zijn de vrouwen oververtegenwoordigd.

Tabel 5.1: Verdeling van leeftijd, inkomen, onderwijsniveau en religiositeit in de steekproef (IPPAS Vlaanderen, 2003)

	Gemiddelde	Standaard -afwijking	Mediaan	Min.	Max.	Missings
Leeftijd	41,9	12,3	42	20	64	0
Inkomen	-	-	2	1	6	261
Onderwijsniveau	-	-	3	1	5	76
Religiositeit	-	-	2	1	4	92

Bron: Eigen berekeningen IPPAS

Tabel 5.2: Test (Cramer – von Mises) voor normaalverdeling voor geslacht, leeftijd en onderwijsniveau in de steekproef (IPPAS Vlaanderen, 2003)

	Teststatistiek	p-waarde
Geslacht	115,8	<0,005
Leeftijd (geaggregeerd per 5 jaar)	8,1	<0,005
Onderwijsniveau (laag-midden-hoog)	76,8	<0,005

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS

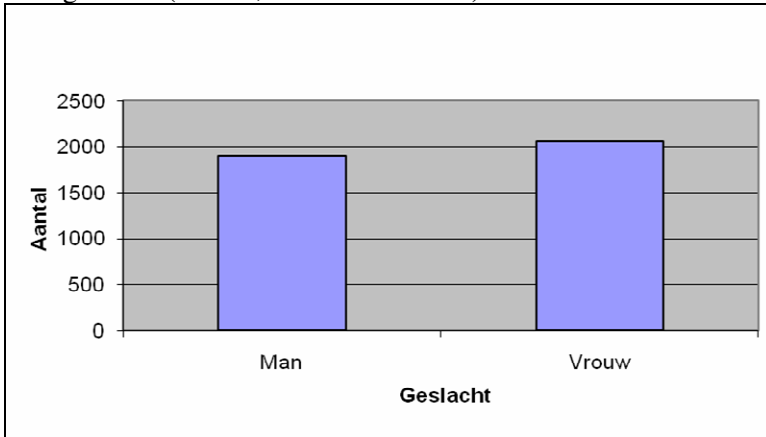
Tabel 5.3: Test (Signed-Rank) voor afwijking steekproefgemiddelde van populatiegemiddelde voor geslacht, leeftijd en onderwijsniveau (IPPAS Vlaanderen, 2003)

	Steekproefgemiddelde	Populatiegemiddelde	Signed-Rank	p-waarde
Geslacht	0,52009	0,494248	2111402	<0,0001
Leeftijd	4,99014	4,921835	427452	<0,0001
Onderwijsniveau	2,23319	1,908975	2819470	<0,0001

Bron: Populatiegemiddelde geslacht & onderwijsniveau - FOD economie; Populatiegemiddelde onderwijsniveau – Studiedienst van de Vlaamse Regering; Eigen bewerkingen IPPAS

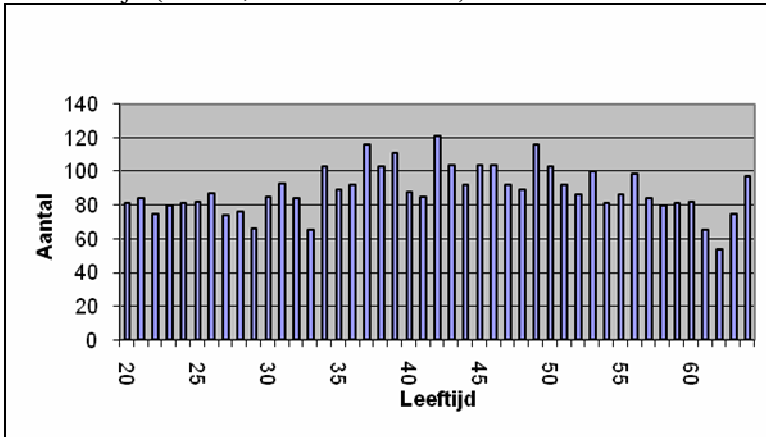
Figuur 5.1: Absolute frequentieverdeling van de respondenten naar geslacht (IPPAS, Vlaanderen 2003)

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS

De leeftijd ten tijde van het interview werd berekend aan de hand van het geboortjaar dat de respondent opgaf. In de analyse zullen we de leeftijd centreren om betere resultaten te bekomen. Hier wordt de reële leeftijdsverdeling gegeven. Net zoals het geslacht is de leeftijd niet normaal verdeeld. We hadden niets anders verwacht, maar de steekproef is echter ook niet representatief voor de Vlaamse populatie. Om dit te controleren hebben we de leeftijdsvariabele in de steekproef opgedeeld in dezelfde intervallen die gehanteerd werden door de Federale Overheidsdienst Economie. Uiteraard werden enkel de cohortes opgenomen die ook kans maakten om in de steekproef opgenomen te worden. Vervolgens werden de gemiddelden berekend en vergeleken met elkaar door middel van een signed-rank test. Uit deze test bleek dat de steekproef te veel ouderen bevatte. De gemiddelde leeftijd in de steekproef lag met andere woorden hoger dan in de Vlaamse populatie.

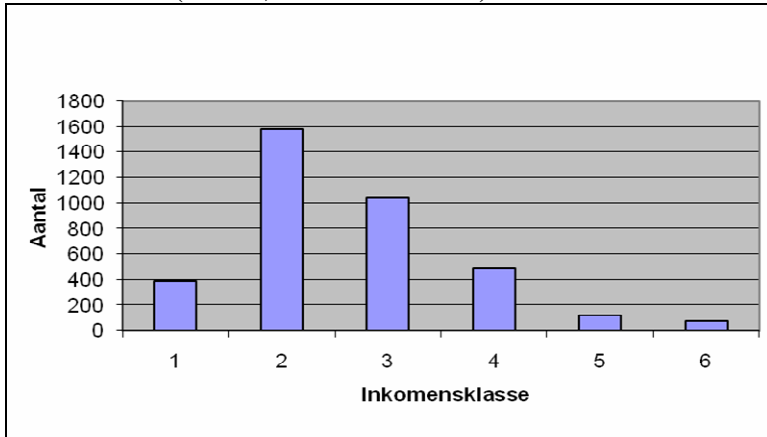
Figuur 5.2: Absolute frequentieverdeling van de respondenten naar leeftijd (IPPAS, Vlaanderen 2003)

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS

Het inkomen van de respondent werd in de veertien landen op verschillende manieren gemeten. De Vlaamse respondenten kregen de vraag om het inkomen van hun huishouden op een schaal van één (laag) tot zes (hoog) te quoteren. Uit de verdeling blijkt dat het grootste deel van de respondenten zich in categorie twee, drie of vier plaatsen. Hoewel we ook hier gepoogd hebben om de representativiteit te waarborgen, bleek dit onmogelijk door het ordinale karakter van de variabele. Er zijn wel cijfers voor het gemiddelde inkomen in Vlaanderen, maar deze zijn uitgedrukt in absolute cijfers (Van Dongen, 2004, 12.04.2010). Het is dus onmogelijk om met deze twee verschillende soorten data een t-test of een signed-rank test uit te voeren.

Figuur 5.3: Absolute frequentieverdeling van de respondenten naar inkomen (IPPAS, Vlaanderen 2003)

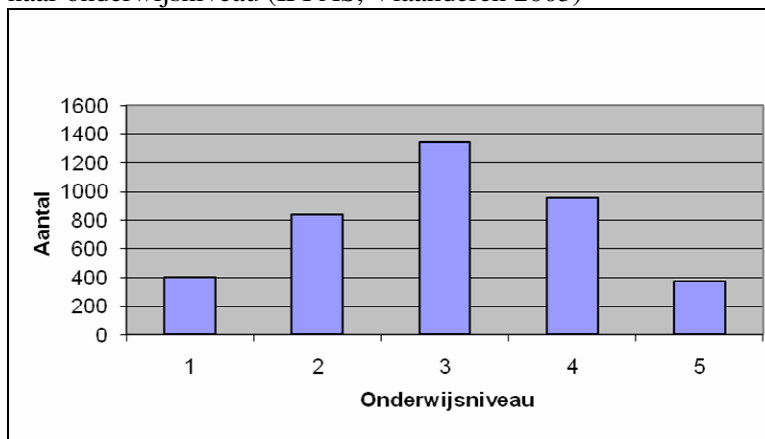

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS

Het item dat vroeg naar het opleidingsniveau van de repondent luidde: “Wat is het hoogste onderwijsniveau dat u heeft bereikt?”. Voor Vlaanderen werd de oorspronkelijke achtdelige onderverdeling teruggebracht naar een zesdelige indeling. Zo werden de eerste twee opties, incompleet basisonderwijs en basisonderwijs samengevoegd en werden ook de twee laatste opties tweede fase van tertiair onderwijs en post-graduaat niveau tot één categorie gereduceerd. In dit onderzoek hercodeerden we deze opdeling zodat de zes codes respectievelijk (van laag naar hoog) staan voor: “basisonderwijs”, “lager secundair onderwijs”, “hoger secundair onderwijs”, “post-sekundair niet-universitair onderwijs”, “eerste fase tertiair onderwijs” en “tweede fase tertiair onderwijs of post-graduaat”. Wanneer we de waarden voor deze variabelen echter controleerden bleek dat in de Vlaamse steekproef geen enkele respondent code vijf (eerste fase tertiair onderwijs) had opgegeven. De vraag is of er een fout in de database is gesloten of dat er werkelijk geen respondenten in aanmerking kwamen voor deze code. Het feit dat op dat moment in België het systeem van de kandidaturen en de licenties nog in werking was, heeft hier misschien mee te maken. In tegenstelling tot

de huidige bachelors werden de kandidaturen immers niet echt als een apart niveau beschouwd. In elk geval hebben we deze variabele gehercodeerd zodat de lege categorie verwijderd is en dat er dus een rechtstreekse overgang is van hogeschoolonderwijs naar universitair onderwijs. Hierdoor lijkt de frequentieverdeling veel logischer opgebouwd met het grootste aantal respondenten in de categorie van hoger secundair onderwijs, gevolgd door de categorie niet-universitair hoger onderwijs en lager secundair onderwijs. We testen alsnog voor een mogelijke vertekening binnen de steekproef. Wanneer we de vergelijking met de cijfers van de Vlaamse regering maken, blijkt dat de steekproef inderdaad vertekend is. Het gemiddelde onderwijsniveau is in onze steekproef significant hoger dan het gemiddelde onderwijsniveau binnen de Vlaamse populatie.

Figuur 5.4: Absolute frequentieverdeling van de respondenten naar onderwijsniveau (IPPAS, Vlaanderen 2003)

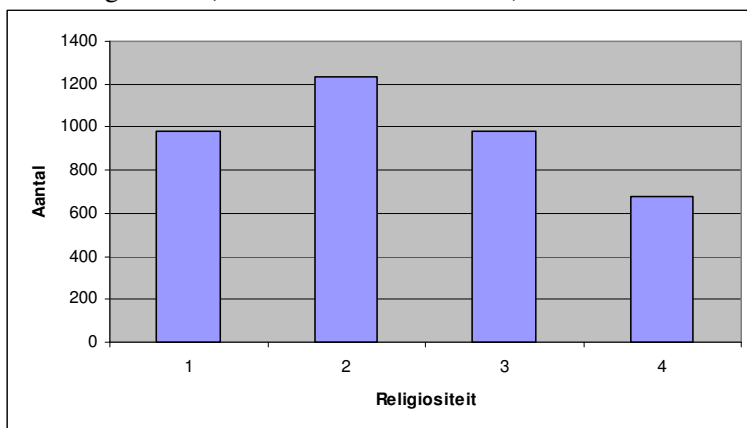

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS

De laatste ordinale achtergrondvariabele is religiositeit. De respondenten kregen de vraag welke rol religie in hun leven speelt. Er waren vier antwoordcategorieën voorzien gaande van “een erg belangrijke rol” tot “geen enkele rol”, maar voor Vlaanderen werden deze antwoordcategorieën veranderd naar “onverschillig wat betreft geloofszaken of vrijzinnig” (1), “niet-praktiserend gelovige” (2),

“occasioneel praktiserende gelovige” (3) en “regelmatig praktiserend gelovige” (4). Dit item is dus eigenlijk een dubbel item geworden. Langs de ene kant zien we dat er gevraagd wordt naar het al dan niet gelovig zijn, maar op de tweede plaats wordt er ook gevraagd naar de kerkpraktijk. In de verdeling van de antwoorden stellen we vast dat de meerderheid van de respondenten zich plaatst onder de tweede categorie. Voor code één en drie vinden we exact dezelfde waarde. Iets meer dan 15 procent van de respondenten geeft aan regelmatig praktiserend gelovige te zijn. Ook hier wilden we proberen deze gegevens te testen voor hun representativiteit. Er bestaan echter geen gegevens over de Vlaamse populatie met betrekking tot religiositeit (Hooghe & Bottermans, 2008, 08.07.2008). We zijn dus aangewezen op de afgeleide gegevens, met name andere steekproeven. Ook hier bleek het echter onmogelijk om gegevens te vinden die vergelijkbaar zijn met de antwoorden op het IPPAS-item. In de EVS werd de respondenten wel gevraagd hoe belangrijk religie in hun leven is, maar dit item lijkt ons onvoldoende vergelijkbaar met het item uit de IPPAS. We willen hier wel benadrukken dat de niet-vergelijkbaarheid voortspuit uit de merkwaardige vraagstelling van de IPPAS. Door zowel kerkpraktijk als religiositeit in één vraag te gieten wordt de vergelijking met andere datasets zeer moeilijk. Bovendien zorgt dit ervoor deze dubbele vraag ervoor dat we in onze latere analyses niet de mogelijkheid hebben eventuele effecten toe te wijzen aan kerkpraktijk of aan algemene religiositeit. Een andere kritiek op deze variabele is het feit dat onverschilligheid ten opzichte van geloof samen wordt gevoegd met vrijzinnigheid. In heel wat godsdienstsociologisch onderzoek wordt duidelijk dat deze groepen absoluut niet met elkaar te vergelijken zijn (Lambert, 1998, pp. 230-231). Waar vrijzinnigen actief bezig zijn met de problematiek, zijn diegenen die onverschillig staan ten opzichte van religie veeleer passief.

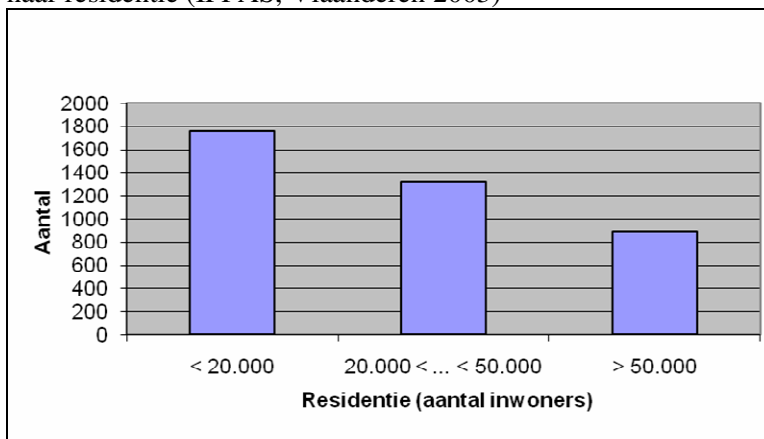
Figuur 5.5: Absolute frequentieverdeling van de respondenten naar religiositeit (IPPAS, Vlaanderen 2003)

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS

Ook de woonomgeving werd opgenomen als controlevariabele. Hier zien we dat ongeveer 44 procent van de respondenten leeft in een gemeenschap met minder dan 20.000 inwoners. Iets meer dan 22 procent van de respondenten geeft aan dat ze in een gemeenschap leeft met meer dan 50.000 inwoners. De overige respondenten menen dat ze in een gemeenschap leven waar het aantal inwoners tussen de twee bovenstaande waarden ligt.

Figuur 5.6 Relatieve frequentieverdeling van de respondenten naar residentie (IPPAS, Vlaanderen 2003)

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS

Ten slotte vroeg men de respondenten ook of hun ouders bij hen inwoonden. Voor tien procent van de respondenten was dit het geval. Dezelfde vraag werd ook gesteld voor de schoonouders. Hoewel we hier hetzelfde percentage verwachten, bleek nog niet één procent van de respondenten positief te antwoorden op deze vraag.

Onze conclusie is dat de steekproef van de IPPAS zeker niet optimaal is. Er zijn vertekeningen naar geslacht, leeftijd en onderwijsniveau. Daarnaast zijn we niet in staat de gegevens te controleren voor inkomen en religiositeit. In het beste geval zouden we een interne weegfactor moeten construeren voor deze dataset die de vertekeningen wegwerkt. Helaas ligt dit buiten het bereik van dit onderzoek en worden de analyses zonder een dergelijke weegfactor uitgevoerd.

5.3 Werkwijze

Hierboven toonden we reeds de karakteristieken van de onafhankelijke variabelen die werden gebruikt in de analyses. Op basis hiervan kunnen we stellen dat we om een goed beeld te kunnen geven van ons vraagstuk er nood is aan multivariate statistische technieken. In principe kan men elke afhankelijke variabele combineren met slechts één onafhankelijke variabele en met behulp van dergelijke bivariate regressies de dataset karakteriseren. Deze werkwijze laat echter niet toe de effecten van de verschillende onafhankelijke variabelen met elkaar te vergelijken. Door over te schakelen op multivariate methoden en de gegevens te standaardiseren is het echter wel mogelijk om de effecten van verschillende onafhankelijke variabelen te vergelijken. Ook binnen het aanbod van de multivariate methodes bestaat er echter een brede waaier aan mogelijkheden (Sharma, 1995, pp. 5-15). We zullen echter afhankelijk van het soort van responsvariabele opteren voor een lineaire multiple regressie of een multiple logistische regressie. Het grootste aantal vragen in de survey waren items waar de respondent zijn voorkeur op een schaal kon aanduiden. Dergelijke ordinale variabelen worden besproken aan de hand van de lineaire multiple regressie. Het model voor een dergelijke regressie kunnen we als volgt weergeven:

$$AV = \text{Intercept} + x_1 * OV_1 + x_2 * OV_2 + x_3 * OV_3 + \dots + x_n * OV_n$$

De waarde van de afhankelijke variabele voorspellen we aan de hand van een intercept waar het product van de regressiecoëfficiënt (x) met de onafhankelijke variabele (OV) vervolgens aan wordt toegevoegd. Daarnaast controleren we of een bepaalde regressiecoëfficiënt ook significant is. We hanteren verschillende significantieniveaus, namelijk: $\alpha < 0.1$, $\alpha < 0.05$ en $\alpha < 0.01$. Indien de p -waarde voor een bepaalde regressiecoëfficiënt boven het alfaniveau uitstijgt, verwerpen we deze coëfficiënt omdat de kans dat deze coëfficiënt een foute voorspelling geeft, te groot is. Met andere woorden, de coëfficiënt is te toevallig om in het model te worden

opgenomen. We merken ook op dat er voor elke afhankelijke variabele drie modellen worden gepresenteerd. Door verschillende modellen te specificeren is het mogelijk om het meest efficiënte model te gebruiken. Een model wordt immers minder efficiënt indien er teveel irrelevante variabelen in te betrokken worden. Elk model wordt vergezeld van een R^2 -waarde. Deze waarde maakt duidelijk in hoeverre het model erin slaagt om de totale variantie van de responsvariabele te verklaren. Door deze waarde met 100 te vermenigvuldigen verkrijgt men het percentage van de verklaarde variantie. In het beste geval zou het model de volledige variantie verklaren en zou de R^2 -waarde dus gelijk zijn aan 1. Net zoals in de overgrote meerderheid van de sociaal-wetenschappelijke onderzoeken slagen onze modellen er niet in om de volledige variantie te verklaren. We staan echter achter een probabilistisch universum zodat lagere R^2 -waarden geen onoverkomelijk probleem zijn. Het gebruik van meerdere modellen geeft ook de mogelijkheid om te kijken of een bepaalde variabele terrein verliest ten koste van andere, later ingebrachte variabelen (Mortelmans & Dehertogh, 2007, pp. 93-94). Op die manier kunnen er schijnverbanden opgespoord worden. Stel dat in het eerste model leeftijd een grote rol speelt, maar in een model dat uitgebreid wordt met onderwijsniveau, de coëfficiënt voor leeftijd ernstig verzwakt, dan weten we dat in ons eerste model het effect van leeftijd te verklaren is door variatie in het onderwijsniveau. De concrete inhoud van de drie modellen wordt besproken in de paragraaf over de onafhankelijke variabelen.

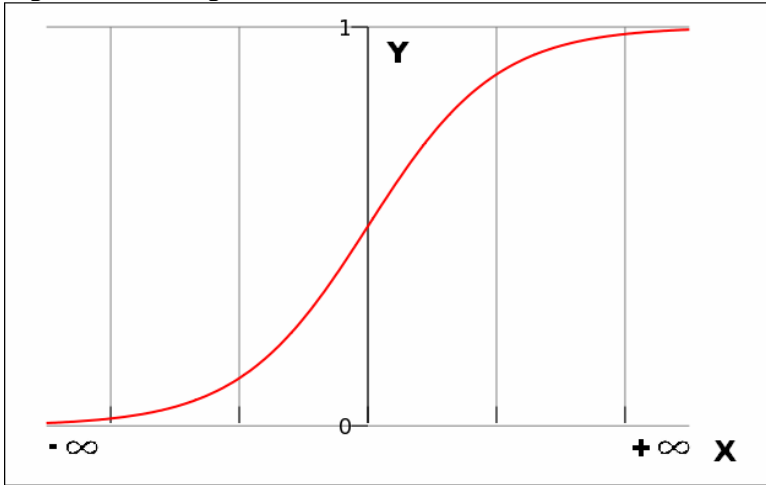
Er waren echter ook enkele items die niet met een ordinale schaal werkten. Eén vraag peilde bijvoorbeeld naar de meest geprefereerde maatregel om de pensioensuitkeringen te kunnen behouden. In plaats van een schaal, kreeg de respondent hier de mogelijkheid om uit zes of zeven mogelijkheden één mogelijke oplossing aan te duiden. Het is echter onmogelijk om met een lineair regressiemodel een dergelijke multinomiale afhankelijke variabele te beschrijven. Zulke modellen kunnen enkel gebruikt worden om metrische en quasi-metrische variabelen te modelleren. Er zijn statistische methodes die het mogelijk maken ook multinomiale variabelen te modelleren, maar dergelijke procedures liggen buiten het bereik van deze meesterproef (Agresti, 2002, pp. 267-281). We hebben er echter voor

geopteerd om een tussenweg te bewandelen. Zo hebben we de multinomiale variabelen gedummyficeerd en vervolgens elke dummy op zichzelf gemodelleerd. Dit resulteert in een veelheid aan variabelen, maar we beschouwden dit niet echt als een probleem aangezien sommige antwoordcategorieën voor ons toch minder relevant waren. De interpretatie van dergelijke modellen is echter minder eenvoudig dan de reeds vermelde lineaire regressiemodellen (Sharma, 1995, pp. 319-321). We modelleren immers niet de afhankelijke variabele zelf, maar de kans op het voorkomen van de afhankelijke variabele. Formeel kunnen we dit als volgt weergeven:

$$P(AV) = [1/1+e^{-(\text{intercept} + X_n * OV_n)}]$$

De kans op het voorkomen van de responsvariabele wordt berekend door het intercept, de regressiecoëfficiënten en de waarden voor de onafhankelijke variabele in te geven in deze formule. Algemeen kunnen we stellen dat indien een regressiecoëfficiënt sterk positief wordt, de kans op het voorkomen van de afhankelijke variabele (een succes) steeds groter wordt. Toegepast voor onze formule zien we dat de exponent van e bij een grote coëfficiënt steeds kleiner wordt dankzij het minteken voor de haakjes. Dit zorgt ervoor dat de waarde van e verwaarloosbaar klein wordt ten opzichte van de 1 in de noemer. In het extreemste geval krijgen we dus een breuk van 1 op 1 als kans. Omgekeerd geldt ook dat naarmate een regressiecoëfficiënt sterk negatief wordt, de kans op succes 0 zal benaderen. Deze logica illustreren we ook in figuur 5.7 waar de X-as staat voor de regressiecoëfficiënt en de Y-as staat voor de voorspelde kans.

Figuur 5.7: De logistische functie

Ook voor deze variabelen presenteren we steeds drie modellen die overeenkomen met de modellen die we reeds voorstelden bij de lineaire regressies. Hoewel het hier moeilijker is te spreken van verklaarde variantie, kunnen we wel stellen dat elk model getest wordt op zijn fit (Sharma, 1995, pp. 323-324). Als maat voor de fit gebruiken we de waarde voor $-2 \text{ Log } L$. Deze maat wordt steeds berekend voor het nulmodel, dit is het model zonder regressiecoëfficiënten, en voor het regressiemodel. Indien de waarde voor $-2 \text{ Log } L$ kleiner is voor het regressiemodel dan voor het nulmodel kunnen we besluiten dat het regressiemodel beter past bij de data. Vervolgens worden deze waarden gebruikt als teststatistiek voor een Chi^2 -test. Hieruit blijkt dan of het verschil tussen de twee waarden significant is. Indien het verschil significant is, kunnen we stellen dat het regressiemodel wordt behouden ten voordele van het nulmodel. Dit was het geval voor alle logistische regressies die hieronder worden gepresenteerd.

5.4 Onafhankelijke variabelen

5.4.1 De variabelen

Uit het Nederlandse onderzoek van Van Oorschot daterend van 1995 bleek dat op individueel niveau leeftijd, opleidingsniveau, sociaaleconomische status en politieke oriëntatie een rol spelen in conditionaliteit (van Oorschot, 2000b, pp. 40-42). Uit het recentere internationaal vergelijkend onderzoek van Van Oorschot uit 2000 blijkt dat ook geslacht en kerkbezoek een effect hebben (Van Oorschot, 2006a, pp. 34-36). Van Oorschot testte ook verschillende andere variabelen die echter geen significant effect hadden op zijn afhankelijke variabele, zoals inkomen en religiositeit. Hier worden deze variabelen alsnog hernomen. We merkten reeds op dat het item in de IPPAS een dubbele vraag is naar het al dan niet gelovig zijn en naar het kerkbezoek waardoor het niet mogelijk zal zijn te specificeren of eventuele effecten te wijten zijn aan de kerkpraktijk of aan de religiositeit.

Naast de variabelen die door van Oorschot werden geïdentificeerd, worden er ook enkele variabelen geïntroduceerd waarvan we verwachten dat ze een effect zullen hebben. Er is geen literatuur om ons te steunen in deze keuze en we beschouwen de opname van deze variabelen als louter exploratief. Het achterliggende idee is dat de nabijheid van ouderen een effect kan hebben op de opvattingen met betrekking tot solidariteit. In de eerste plaats controleren we voor woonplaats. Dit doen we door de variabele 'residentie' op te nemen in de analyses. We weten immers dat ouderen vooral in steden en landelijke gemeentes wonen (Maes, Vanden Bergh & Jacobs, 2000, p. 89). De variabele 'residentie' geeft ons de mogelijkheid te controleren of de attitudes van onze respondenten significant afwijken tussen de stedelijke en landelijke gemeentes enerzijds en de tussencategorie anderzijds. Om nabijheid verder te specificeren werden ook de items opgenomen die peilen naar de aanwezigheid van de ouders of schoonouders in het gezin. Het is

niet mogelijk om met die vragen volledig te controleren voor de nabijheid van ouderen. De respondenten zouden bijvoorbeeld ook regelmatig op bezoek kunnen gaan bij hun ouders of andere ouderen. Het is even goed mogelijk dat de respondent op zijn werk of in zijn vrije tijd vaak omgaat met ouderen. De dataset van de IPPAS bood echter niet de mogelijkheid om deze zaken in rekening te brengen. De Belgische dataset bood eveneens niet de mogelijkheid om sociaaleconomische status en politieke oriëntatie op te nemen als variabele.

5.4.2 Drie modellen

Zoals hoger reeds werd aangegeven, is er geopteerd voor drie modellen waarin de verschillende onafhankelijke variabelen worden geïntroduceerd. In het eerste model werd enkel leeftijd opgenomen. Bovendien hebben we deze regressies twee maal laten lopen waarbij we de eerste keer leeftijd inbrachten als een metrische variabele en de tweede keer leeftijd hadden opgedeeld in vijf categorieën. Op deze manier werd het mogelijk om curvilineaire verbanden op te sporen. Een voorbeeld van een curvilineair verband is de relatie tussen leeftijd en inkomen. De eerste jaren dat men actief is op de arbeidsmarkt verdient men nog relatief weinig. Naarmate men ouder wordt (en meer anciënniteit verwerft) stijgt het inkomen. Echter wanneer men bijvoorbeeld ouder dan 50 is, wenst men niet langer fulltime te werken en daalt het inkomen. Wanneer men op pensioen gaat, daalt het inkomen nog verder. Terwijl de leeftijd dus bleef stijgen, is het inkomen dus eerst gestegen maar is het vervolgens opnieuw verminderd. Wanneer men echter werkt met lineaire modellen zal de statistische software dergelijke curvilineaire verbanden niet oppikken en de data zo goed mogelijk passen binnen een lineair model. Wanneer we deze test echter uitvoerden, bleek dat het effect van leeftijd weldegelijk lineair is. Er werd daarom steeds gewerkt met de metrische leeftijdsvariabele. In het tweede model werden geslacht, inkomen en onderwijsniveau opgenomen. De

referentiecategorie voor geslacht is man. Inkomen en onderwijsniveau zijn allebei van laag naar hoog gecodeerd. Het intercept staat hier dus voor een laag geschoolde man van gemiddelde leeftijd met een laag inkomen. Het laatste model introduceert religiositeit, residentie en het al dan niet inwonen van ouders en schoonouders. Religiositeit is net zoals onderwijsniveau en inkomen van laag naar hoog gecodeerd. Het intercept geeft dus de waarde voor iemand die niet gelovig is of onverschillig ten opzichte van geloof staat. Wat betreft residentie geeft het intercept de situatie weer voor respondenten die in een landelijke (minder dan 20.000 inwoners) gemeente leven. Voor de laatste twee items werd in beide gevallen de afwezigheid van respectievelijk ouders of schoonouders als referentiecategorie genomen.

In alle gevallen hebben we met gestandaardiseerde data gewerkt. Dit zorgt ervoor dat zowel in de lineaire als in de logistische modellen de coëfficiënten onderling vergeleken kunnen worden. De coëfficiënt geeft aan hoeveel de waarde voor de afhankelijke variabele zal verschuiven indien men één eenheid opschuift in de onafhankelijke variabele. Deze eenheid is door de standaardisatie constant, dus één eenheidsverschuiving in leeftijd komt dus overeen met één eenheidsverschuiving in inkomen. Tevens veroorzaakt de standaardisatie dat de intercepten tot 0 worden herleid bij de lineaire modellen. Voor de logistische modellen is het dan niet langer mogelijk een intercept te genereren. Dit is echter niet erg belangrijk aangezien we vooral geïnteresseerd zijn in de specifieke effecten van de verschillende onafhankelijke variabelen en minder in de intercepten.

5.4.3 Controle voor multicollineariteit

Multicollineariteit is een ernstige bedreiging voor de betrouwbaarheid van regressies (Welkenhuysen-Gybels & Loosveldt, 2002, p. 299-304) . Aan de basis van dit probleem ligt een sterke correlatie tussen twee of meer onafhankelijke variabelen. Deze

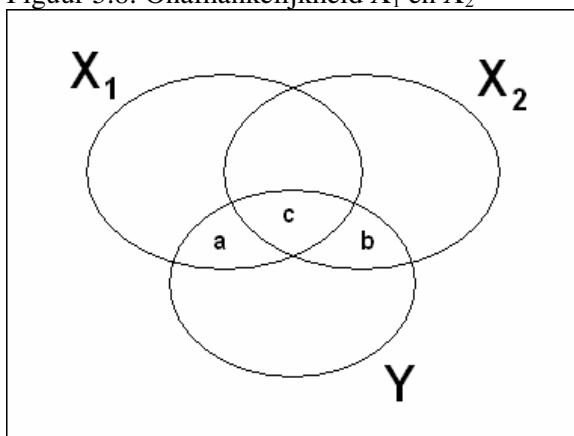
correlatie zorgt er in de eerste plaats voor dat de schattingen van de regressiecoëfficiënten instabiel worden. Het gevolg van deze grotere standaardafwijking is dat de teststatistieken voor het inschatten van de significantie van de regressiecoëfficiënten eveneens vertekend worden. Concreet betekent dit dat we minder snel significante regressiecoëfficiënten zullen optekenen.

Daarnaast zal er ook een onderschatting van de grootte van de regressiecoëfficiënten optreden. We berekenen immers de partiële coëfficiënten. Dit wil zeggen dat alle variantie die door beide coëfficiënten verklaard kan worden, niet in beschouwing wordt genomen. Enkel het deel van de variantie dat alleen door de ene of de andere onafhankelijke variabele wordt verklaard, wordt opgenomen in het model. Dit wordt weergegeven in figuur 5.8 en figuur 5.9. In beide figuren wordt respectievelijk het unieke effect van X_1 en X_2 weergegeven door a en b. Het gedeelde effect wordt voorgesteld door c. Het is duidelijk dat wanneer X_1 en X_2 grotendeels overlappen, de unieke effecten (a en b) kleiner worden.

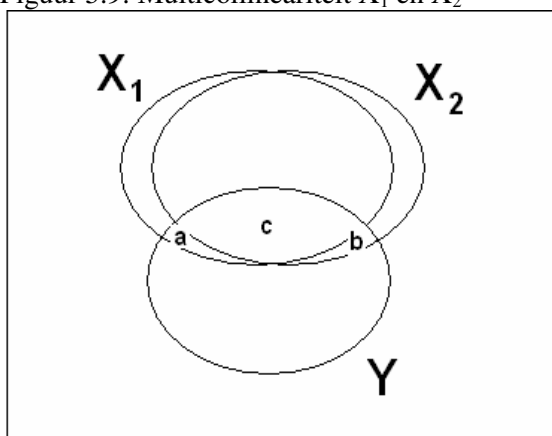
Het is dus belangrijk om te controleren voor multicollineariteit wanneer we meervoudige regressies hanteren. Dit gezegd zijnde, kunnen we stellen dat we op het eerste zicht geen aanwijzingen hebben dat de gebruikte onafhankelijke variabelen met elkaar correleren. Oppervlakkige kenmerken van multicollineariteit zijn onder andere een significant model, in ons geval gemeten aan de hand van een F-test of een Chi^2 -test, zonder significante regressiecoëfficiënten of onverklaarbare wijzigingen van de regressiecoëfficiënten bij toevoeging van nieuwe onafhankelijke variabelen. In dit onderzoek is er geen sprake van dergelijke aanwijzingen. Desondanks hebben we toch een grondigere controle uitgevoerd. Hoewel het mogelijk is om voor elk paar onafhankelijke variabelen een correlatiecoëfficiënt te laten berekenen, is dit een vrij omslachtige methode. SAS biedt een relatief eenvoudige werkwijze om voor multicollineariteit te controleren (Welkenhuysen-Gybels & Loosveldt, 2002, p. 305-306). Men kan een volledig regressiemodel evalueren met behulp van het tolerantie criterium. Dit criterium bekomen we door één van de onafhankelijke variabelen als afhankelijke variabele te gebruiken in een regressievergelijking waarbij de andere onafhankelijke variabelen opnieuw als verklarende

variabelen dienen. Indien er dan sprake is van multicollineariteit zal de R^2 waarde voor dit model erg hoog liggen. Het tolerantiecriterium wordt berekend door deze R^2 waarde af te trekken van 1. Indien SAS dus een kleine waarde genereert voor het tolerantiecriterium, weten we dat er sprake is van multicollineariteit tussen minstens twee van de onafhankelijke variabelen. De numerieke resultaten van deze test zijn opgenomen in bijlage 1.

Figuur 5.8: Onafhankelijkheid X_1 en X_2

Figuur 5.9: Multicollineariteit X_1 en X_2

Ook bij deze controle bleek dat de gebruikte onafhankelijke variabelen niet met elkaar correleren. De waarden voor het tolerantie-criterium schommelden tussen de 0,7 en de 1. Er valt dus vanuit deze hoek geen gevaar voor vertekening te vrezen.

5.5 Afhankelijke variabelen

De afhankelijke variabelen zijn in drie inhoudelijke groepen opgedeeld. Een eerste groep is gekozen rond algemene opinies ten opzichte van ouderen. Hier hebben we drie stellingen rond verzameld. De tweede inhoudelijke groep werd samengesteld rond het thema van pensioenen. In dit onderdeel werken we met acht stellingen, waarvan we er zes kunnen bundelen onder de noemer van gewenste beleidsmaatregelen om de pensioenen betaalbaar te houden. De laatste groep stellingen werden verenigd rond het thema van zorg. Van deze tien stellingen zijn er vier die we kunnen plaatsen onder de noemer van gewenste beleidsmaatregelen met betrekking tot ouderen.

Vanuit statistische hoek is het aan te raden om deze drie groepen te formaliseren met behulp van een factoranalyse. Een factoranalyse gaat na of de antwoorden op een bepaald aantal vragen meer dan toevallig samenhangen (Heerwegh, 2007, pp. 176-183). Men gaat over tot een factoranalyse als men vermoedt dat een bepaald aantal items inhoudelijk samen hoort. Indien dit het geval is, spreekt men van een factor. Deze factor moet dan, vanuit de theorie, geïnterpreteerd worden. De factor kan vervolgens gebruikt worden als variabele in regressieanalyses. Ook in dit onderzoek is er gepoogd om dergelijke factoren te onderscheiden. We waren enigszins belemmerd in ons opzet om dergelijke factoren af te lijnen door de verschillende soorten van variabelen. Hoewel het wel nog mogelijk is om quasimetrische variabelen op te nemen in een factoranalyse is het niet mogelijk om nominale variabelen op te nemen in een factoranalyse (Sharma, 1995, pp. 10-12). We hebben daarom verder gewerkt met de quasimetrische items, maar het

resultaat van deze aanpak was beperkt. Geen enkele van de drie groepen werd geformaliseerd in één factor. Een aantal variabelen waren wel samen te voegen tot één factor en deze factor werd wel als afhankelijke variabele gebruikt binnen een bepaalde groep. Deze variabelen werden met behulp van een likertschaal samengebundeld. Het gebrek aan succes valt deels te verklaren door de aanpassingen in de Vlaamse vragenlijst. In de oorspronkelijke vragenlijst waren er enkele vragenbatterijen opgenomen die echter niet in hun geheel werden opgenomen in de Vlaamse vragenlijst. Het ligt in de lijn van de verwachtingen dat wanneer al deze items beschikbaar zouden zijn er wel duidelijkere factoren afgeleid zouden kunnen worden.

Ondanks het feit dat er geen te onderscheiden factoren gevonden werden, hebben we ons opzet niet veranderd en worden de resultaten nog steeds besproken volgens de drie hoofdlijnen van algemene attitudes, pensioenen en zorg. We zullen per groep de variabelen bespreken en vervolgens onze hypothesen formuleren. We waarschuwen wel dat deze aanpak misschien niet de meest valide methode is. Waar kwantitatief onderzoek vaak goed scoort op betrouwbaarheid, is de validiteit vaker een probleem voor dergelijk onderzoek. Ook in dit onderzoek was het niet altijd makkelijk om de juiste interpretatie te plakken op de afhankelijke variabelen.

5.5.1 Algemene attitudes

We vermeldden reeds dat we aan de hand van drie stellingen proberen om een beeld te krijgen op de algemene attitudes ten opzichte van de ouderen. We geven deze stellingen in tabel 5.4. In deze tabel geven we eerst de naam van de variabele, vervolgens de Nederlandse stelling en ten slotte de gebruikte methode met het aantal ontbrekende antwoorden voor elke stelling. De vragenlijst die bij de gegevens van de IPPAS was opgenomen, is in het Engels opgesteld. Voor dit werk hebben we de Engelse items naar het Nederlands vertaald. Ook de Vlaamse respondenten kregen een Nederlandse versie. De beschrijving van de items hier hoeft dus niet

noodzakelijk overeen te komen met de items die de respondenten kregen voorgeschoteld. Wie vreest dat er door deze vertaalslag vertekening is ontstaan, kunnen we verwijzen naar de handleiding bij de gegevens van de IPPAS (Avramov & Cliquet, 2007). De auteurs stellen dat er expliciet aandacht is besteed aan de vertaling van de vragenlijst aangezien zij in dit internationaal comparatief onderzoek pogen om de verschillen tussen de landen zo klein mogelijk te houden. De Engelse items kunnen geraadpleegd worden in bijlage 2. De eerste variabele, 'vergrijzing', peilt naar de evaluatie van het vergrijzingsproces. De tweede variabele peilt volgens ons een stuk directer naar een eventuele kloof tussen jong en oud. Hier moet men aangeven of jongeren al dan niet meer recht hebben op jobs in tijden van schaarste in vergelijking met ouderen. Jongeren kunnen hier een duidelijk signaal geven indien ze hun eigen belangen willen laten voorgaan op de ouderen. De laatste variabele borduurt deels verder op dit thema, maar in dit item gaat het expliciet over de gepensioneerden in vergelijking met de jongeren. Alle items worden op dezelfde manier gequoteerd. Lage scores staan voor het eens zijn met de stelling, terwijl hoge scores staan voor het niet eens zijn met de stelling. In de eerste twee stellingen komen lage scores dus overeen met een positief beeld over ouderen. In de laatste stelling moeten de respondenten juist hoge scores geven om een positief beeld over ouderen te schetsen.

Op basis van de theorie van Van Oorschot verwachten we dat jongeren geneigd zullen zijn de eerste twee variabelen positief te scoren. Het laatste item is negatief geformuleerd zodat de jongeren hier volgens Van Oorschot ook eerder negatief op zullen antwoorden. Onze eigen hypothese is echter dat jongeren niet langer onvoorwaardelijk positief zullen staan ten opzichte van de ouderen. We verwachten daarom juist het omgekeerde. Jongeren zullen de stellingen rond vergrijzing en jobgelijkheid eerder negatief en de stelling rond werkende ouderen eerder positief beoordelen. Volgens Van Oorschot zal ook onderwijsniveau een rol spelen. We zien geen reden om wat betreft onderwijsniveau – of de andere onafhankelijke variabelen - af te wijken van de bestaande theorie en volgen dus de voorspellingen van Van Oorschot.

Tabel 5.4: Afhankelijke variabelen met betrekking tot de algemene attitudes ten opzichte van ouderen (IPPAS Vlaanderen, 2003)

Variabele	Omschrijving item	Lineair/ logistisch
Vergrijzing	Het aantal en de proportie van vijfenzestigplussers zal volgens de verwachtingen sterk stijgen. Op dit moment zijn er ... op 100 inwoners van dit land 65 of ouder. Over vijftig jaar zullen dit er ... op 100 zijn. Hoe schat u dit 'verouderingsproces' in?	Lineair
Jobgelijkheid	Als er onvoldoende jobs zijn, hebben ouderen even veel recht op deze jobs als jongeren.	Lineair
Werkende ouderen	Werkende vijfenzestigplussers stelen het brood uit de mond van de jongeren.	Lineair

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS; Avramov & Cliquet, 2007.

5.5.2 Attitudes rond pensioenen

Voor de attitudes rond pensioenen hebben we aanzienlijk meer informatie. De stellingen die betrekking hebben op dit onderwerp staan gegroepeerd in tabel 5.5. De eerste stelling draait rond de keuze tussen intragenerationele of intergenerationele solidariteit. Intragenerationele solidariteit houdt in dat mensen van dezelfde leeftijd hun welvaart met elkaar delen. De solidariteit speelt zich af binnen de eigen groep. Intergenerationele solidariteit betekent dat men over de grenzen van de eigen leeftijdsgroep solidair is. Hoewel het item letterlijk verwijst naar verticale, ingroup solidariteit – rijke ouderen moeten solidair zijn met minder welgestelde ouderen – interpreteren wij de antwoorden in het licht van intergenerationele solidariteit. De respondent wordt immers gevraagd om te oordelen of de hele groep ouderen voor zichzelf moet zorgen of dat er hulp van andere groepen moet komen.

Het tweede item is tamelijk concreet en de interpretatie ligt hier voor de hand: vinden de respondenten dat de reële pensioensleeftijd te laag ligt. Met het oog op de toekomstige financiële tekorten kunnen jongeren hier aangeven dat ze verwachten dat ouderen toch langer zouden moeten werken. Ouderen kunnen hier dan weer aangeven dat ze vinden dat ze reeds lang genoeg werken.

De volgende zes items zullen we in de analyse samen bespreken. Deze items zijn eigenlijk allemaal verschillende manieren om de toekomstige tekorten in de pensioenkassen op te vangen. Voor elke oplossing wordt gekeken door wie ze het meest gesteund wordt. De mogelijke oplossingen zijn: de pensioenleeftijd optrekken, de belastingen verhogen, de pensioenuitkeringen verlagen, de kinderen verantwoordelijk maken voor het welzijn van de ouders, het brugpensioen afschaffen en ten slotte de pensioenuitkeringen afhankelijk maken van het aantal kinderen van de gepensioneerde. Een aantal van deze maatregelen benadelen duidelijk de jongeren, terwijl een ander deel de ouderen benadelen. Zo lijkt ons het optrekken van de pensioenleeftijd, de pensioenuitkering verlagen en het afschaffen van het brugpensioen eerder in het nadeel van de

ouderen. De bijdragen op inkomen verhogen en kinderen dwingen om voor hun ouders in te staan lijkt dan weer eerder in het nadeel van de jongeren. We maken echter wel de bedenking dat uit voorgaand onderzoek blijkt dat ouderen vaak niet zo happig zijn op rechtstreekse steun van hun kinderen (Lammertyn, 2008, p.113). Langs de andere kant zien we dat er binnen familiale kring er vaak een grotere bereidheid is tot solidariteit over de generaties heen (Thijssen & De Pauw, 2006, p. 144).

Tabel 5.5: Afhankelijke variabelen met betrekking tot de attitudes rond pensioenen (IPPAS Vlaanderen, 2003)

Variabele	Omschrijving item	Lineair/ logistisch
Intragenerationele solidariteit pensioenen	Als de pensioenkost blijft stijgen, moeten eerst en vooral de rijkere ouderen solidair zijn met de minder welvarende ouderen.	Lineair
Pensioenleeftijd	Met het oog op hun vitaliteit gaan ouderen vandaag veel te snel op pensioen.	Lineair
Maatregel pensioenen (MP)	Veel mensen zijn bezorgd dat de overheid niet in staat zal zijn de wettelijke pensioenen te financieren op het moment dat ze met pensioen gaan. Er zijn verschillende manieren waarop de overheid deze ouderdomsvoordelen kan verzekeren in de toekomst. Als u moest kiezen, welke van de volgende manieren zou u prefereren?	
MP pensioensleeftijd	De pensioenleeftijd optrekken.	Logistisch
MP belastingsverhoging	De maandelijkse belastingen of sociale bijdragen op inkomen verhogen.	Logistisch
MP uitkeringsverlaging	De maandelijkse uitkeringen aan de gepensioneerden verlagen.	Logistisch

Variabele	Omschrijving item	Lineair/ logistisch
MP kinderen verantwoordelijk	De kinderen dwingen om hun bejaarde ouders financieel te ondersteunen.	Logistisch
MP brugpensioen afschaffen	Het brugpensioen afschaffen.	Logistisch
MP uitkering kindgebonden	De ouderdomsvoordelen afhankelijk maken van het aantal kinderen. Hoe groter het aantal kinderen, hoe hoger de uitkering.	Logistisch

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS; Avramov & Cliquet, 2007.

Ook voor deze reeks items kunnen we dus eigenlijk hypothesen in de twee richtingen formuleren. Als we de gedachtegang van Van Oorschot volgen, dan zullen we voor de eerste twee items zien dat de leeftijd een positief effect heeft. Jongeren zullen meer geneigd zijn om bij te dragen en dus deze items lager scoren dan de ouderen die meer conditioneel ingesteld zijn. Voor de pensioenmaatregelen verwachten we volgens de theorie van Van Oorschot dat jongeren eerder zullen instemmen met de belastingsverhoging of de maatregel die stelt dat kinderen financieel verantwoordelijk worden gesteld voor hun ouders.

Onze hypothesen gaan echter de andere richting uit. We verwachten dat de jongeren juist eerder geneigd zullen zijn de intragenerationele solidariteit naar voren te schuiven en dat zij zullen beamen dat de ouderen te vroeg op pensioen gaan. We verwachten voor de beleidsmaatregelen dat zij vooral te vinden zullen zijn voor het optrekken van de pensioenleeftijd, voor de afschaffing van het brugpensioen en voor het verlagen van de pensioenuitkeringen.

5.5.3 Attitudes rond zorg

Deze laatste en meest uitgebreide groep items handelt over de zorg voor ouderen. Het eerste item, zorgvoorziening, kunnen we moeilijk interpreteren met het oog op een conflict tussen jong en oud. Het geeft eerder weer in welke mate er verschillen bestaan tussen de perceptie over de zorgfaciliteiten in Vlaanderen. De volgende twee items peilen eerder naar de voorkeur van de respondent voor thuiszorg of voor opvang in een rusthuis. De twee items zijn tegengesteld aan elkaar en behoorden oorspronkelijk tot een grotere vragenbatterij.

Het volgende item is echter wel meer geschikt voor het vaststellen van eventuele conflicten tussen de generaties. De afhankelijke variabele “intragenerationele solidariteit zorg” peilt immers naar de eigen verantwoordelijkheid van de ouderen om de kosten van de gezondheidszorg op te vangen. Wanneer de respondent

de stelling positief valideert, is men voorstander van een sterkere intragenerationele solidariteit ten koste van de intergenerationele solidariteit. Ook het volgende item kunnen we interpreteren in het licht van een mogelijk conflict tussen jong en oud. Wanneer respondenten hoger scoren op “kinderen betalen” staan zij negatiever tegenover deze stelling en wijst dit op een eventueel conflict. Jongeren willen dan niet financieel verantwoordelijk zijn voor hun ouders. We herhalen hier echter onze opmerking dat de mogelijkheid bestaat dat ouderen zelf ook niet gewonnen zijn voor het idee om door hun kinderen financieel ondersteund te worden. De laatste lineaire afhankelijke variabele is eigenlijk opgebouwd uit vijf andere stellingen die in een factoranalyse wel duidelijk met elkaar correleerden. Wanneer we deze stellingen overzien, dan lijken ze allemaal aan te sturen op een ontzien van ouderen als het gaat over het betalen van hun zorg. Ook hier krijgen jongeren de kans om zich af te zetten tegen een voorkeursbehandeling voor ouderen.

De laatste vier items zijn mogelijke overheidsmaatregelen in het kader van de zorg voor ouderen. De eerste drie items zijn er meer op gericht om de zorg voor ouderen buiten de familie te leggen terwijl het laatste item eerder mikt op zorg binnen de familie. We interpreteren “MO thuiszorg” als het vereenvoudigen van de zorg van de oudere in zijn of haar eigen huis. Men zou ook kunnen argumenteren dat deze variabele geïnterpreteerd dient te worden als de opvang van de oudere in het huis van de kinderen. Wij gaan er echter vanuit dat het gaat om zorg verleend bij de oudere thuis. Het item “MO familiezorg” dekt volgens ons voldoende de tweede potentiële interpretatie.

Opnieuw kunnen we hypothesen formuleren in de twee richtingen. Ofwel volgen de respondenten de theorie van Van Oorschot, ofwel klopt onze eigen hypothese en zijn de ouderen niet langer immuun voor maatregelen die hun positie ondermijnen. Indien onze hypothese klopt zullen jongeren hogere scores hebben voor de variabelen “kinderen betalen” en “Ouderen betalen minder”. Het omgekeerde verwachten we voor “intragenerationele solidariteit zorg”. Hier zouden jongeren eerder lage scores moeten laten optekenen aangezien zij het eens zouden moeten zijn met deze stelling. Wat betreft de beleidsvoorstellen is het minder duidelijk om

een effect in de ene of de andere richting te voorspellen. Vanuit het standpunt van Thijssen en De Pauw is de empathische solidariteit nog het sterkst en zouden jongeren dus geen problemen hebben met familie­zorg. (Thijssen & De Pauw, 2006, pp. 143-146). Het is in het algemeen ook moeilijker om deze beleids­opties te interpreteren als voor of tegen de ouderen.

Wanneer we kijken naar de hypothesen die volgen uit de theorie van Van Oorschot dan kunnen we eigenlijk kort zeggen dat we voor leeftijd het omgekeerde verwachten: Meer steun voor de verplichting dat kinderen hun ouders financieel moeten bijstaan en voor een voorkeurs­behandeling van de ouderen. De jongeren zouden ook juist meer gewonnen moeten zijn voor intergenerationele steun. We verwachten ook dat hoger geschoolden en meer religieus ingestelde mensen in een dergelijk patroon zullen vallen. Wat de beleids­maatregelen betreft is het niet helemaal duidelijk wat we moeten verwachten volgens de theorie van Van Oorschot.

Voor de items “Zorg­voorziening”, “OZ thuis­zorg” en “OZ antirusthuis” hebben we eigenlijk geen echte hypothesen. Er zijn niet meteen redenen om een effect in de ene of de andere richting te voorspellen, noch volgens onze utilitaristische insteek, noch volgens de theorie van Van Oorschot.

Tabel 5.6: Afhankelijke variabelen met betrekking tot de attitudes rond zorg voor ouderen (IPPAS Vlaanderen, 2003)

Variabele	Omschrijving item	Lineair/ Logistisch
Zorgvoorziening	Er zijn voldoende zorgvoorzieningen voor oudere mensen.	Lineair
Ouderenzorg (OZ)	Er zijn heel verschillende visies over hoe ouderen in onze maatschappij moeten worden verzorgd. Zo u alstublieft kunnen aanduiden wat uw mening is over de volgende stelling:	
OZ thuiszorg	Als één van mijn ouders hulpbehoevend zou zijn, zou ik mijn bejaarde ouders vragen om bij mij te komen wonen.	Lineair
OZ antirusthuis	Ouderen zouden enkel in rusthuizen moeten wonen wanneer er geen familie is die voor hen kan zorgen.	Lineair
Intragenerationel e solidariteit zorg	Als de kosten van de gezondheidszorg blijven stijgen, zouden ouderen even veel moeten betalen als andere leeftijdsgroepen.	Lineair
Kinderen betalen	Kinderen moeten verplicht worden hun ouders financieel te steunen als zij het zich niet kunnen permitteren in een rusthuis of bejaardentehuis met verpleegkundige faciliteiten te verblijven.	Lineair

Ouderen betalen minder Ouderen betalen minder (vervolg) Likertschaal	+ Ouderen moeten minder bijdragen voor hun medische verzorging. + Ouderen moeten minder betalen voor thuiszorg. + De laagste pensioenen moeten opgetrokken worden. + Thuiszorg en thuisverpleging moeten voor ouderen goedkoper worden. + De beurzen voor het aanpassen van woningen van ouderen moeten omhoog.	Lineair
Maatregel ouderen (MO)	Er is een reeks van mogelijke beleidsmaatregelen [betreffende de ouderen] die de overheid zou kunnen introduceren. Zou u [één] van de volgende maatregelen kunnen kiezen die voor u het belangrijkste is. Ik verkies:	
MO gezondheidszorg	De gezondheidszorg te ontwikkelen.	Logistisch
MO instituties	Het aantal instituties voor ouderen te vergroten.	Logistisch
MO thuiszorg	De thuiszorg te ontwikkelen.	Logistisch
MO familie­zorg	Reguleringen introduceren die het mogelijk maakt voor familieleden om (tijdelijk) te zorgen voor ouderen (zoals bijvoorbeeld reeds gebeurt bij ouderschapsverlof).	Logistisch

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS; Avramov & Cliquet, 2007.

5.6 Resultaten

In deze paragraaf worden de resultaten van ons onderzoek gepresenteerd. We zullen de eerdere opdeling in drie groepen handhaven. Telkens wordt er een tabel gepresenteerd met de regressiecoëfficiënten van het relevante model. De volledige regressietabellen zijn te vinden in bijlage 3. Voor we echter over gaan tot de bespreking van de verschillende effecten, willen we eerst nog kort toelichten hoe de verschillende regressieparameters met elkaar vergeleken kunnen worden. Men mag niet de fout begaan een parameter voor een bepaalde onafhankelijke variabele te vergelijken over verschillende afhankelijke variabelen. De variantie van de verschillende afhankelijke variabelen is immers niet constant zodat dergelijke vergelijkingen per definitie vertekend zijn. Wel kan men regressieparameters binnen hetzelfde model met elkaar vergelijken. Dit is mogelijk dankzij de standaardisatie van de onafhankelijke variabelen. Er dient echter wel rekening gehouden te worden met de schaal van de onafhankelijke variabelen. Waar onderwijsniveau aan een vijfpuntenschaal is gebonden en de waarde voor een hooggeschoolde respondent dus gelijk is aan vijf keer de regressiecoëfficiënt, kan de leeftijdsvariabele variëren over 44 waarden zodat we eventueel een veel groter effect krijgen dan we op basis van een eerste blik op de regressieparameters zouden zeggen.

5.6.1 Resultaten met betrekking tot attitudes in het algemeen

Wanneer we kijken naar de resultaten, weergegeven in tabel 3.7, dan zien we dat we voor de drie afhankelijke variabelen steeds het derde model hebben gebruikt. Alle modellen zijn bovendien significant tot op een α -niveau van 0,001.

Voor de eerste afhankelijke variabele, “vergrijzing”, zien we dat jongere, welvarende, hoog opgeleide, ongelovige, in de steden levende respondenten de vergrijzing het sterkst afkeuren. De leeftijdsvariabele genereert het grootste effect, gevolgd door het effect van onderwijsniveau. Onze hypothese dat jongeren niet zo opgezet zouden zijn met het verouderingsproces wordt door deze eerste regressie bevestigd. De resultaten voor hoger opgeleiden liggen in dezelfde lijn. Het resultaat voor religie bevestigt de theorie van Van Oorschot. Het zijn immers de praktiserende gelovigen die de vergrijzing het meest positief inschatten.

De tweede afhankelijke variabele, “jobgelijkheid” geeft echter een ander beeld. De leeftijd verdwijnt uit beeld door het niet significante karakter van de variabele. Ook voor onderwijsniveau verandert het beeld. Hoog opgeleiden staan hier juist positiever ten opzichte van de ouderen. Zij menen immers dat ouderen evenveel recht hebben op een job in tijden van schaarste. Voor deze variabele maakt geslacht ook een verschil. Mannen zijn meer solidair dan vrouwen in deze kwestie. Grotere verdienen zijn minder solidair. Wanneer we deze resultaten vergelijken, heeft onderwijsniveau het sterkste effect, gevolgd door inkomen. Het resultaat voor onderwijsniveau bevestigt dus de theorie van Van Oorschot. Ook het resultaat voor gender komt overeen met de resultaten van Van Oorschot in zijn studie van 2000.

Ook de resultaten van de laatste variabele liggen hoofdzakelijk in lijn met de voorspellingen van Van Oorschot. Wanneer we rechtstreeks vragen naar de mening van de jongeren over werkende ouderen dan blijkt dat zij juist dit gedrag het sterkst goedkeuren. In tegenstelling met wat we zouden verwachten zijn het de ouderen die het strengst zijn voor hun leeftijdsgenoten. Ook het resultaat voor onderwijsniveau ligt in de lijn van de theorie. Het zijn vooral de laagst opgeleiden die menen dat werkende ouderen een bedreiging zijn. Ondanks het feit dat de regressiecoëfficiënt voor onderwijsniveau groter is dan die van leeftijd is het effect van leeftijd groter dan dat van onderwijsniveau. We mogen immers niet vergeten dat de regressieparameter van leeftijd 44 keer kan toegepast worden op het intercept terwijl de parameter voor onderwijsniveau slechts vijf keer kan worden toegepast. Het resultaat voor religiositeit

spreekt de theorie echter tegen. Voor dit item zijn het blijkbaar juist de ongelovige, niet praktiserende respondenten die positiever staan ten opzichte van werkende ouderen.

Op basis van deze beperkte gegevens is het natuurlijk moeilijk om algemene besluiten te formuleren. Het valt op dat er een incongruentie bestaat tussen de vergrijzingsvariabele en de andere twee variabelen. De vergrijzing wordt door de hoog opgeleiden en jongeren negatief gewaardeerd, terwijl deze groepen voor de andere variabelen een veel positievere attitude hebben ten opzichte van ouderen. Dit hoeft echter niet te verbazen aangezien we zelf reeds aanhaalden dat de drie items hier niet hetzelfde achterliggende concept representeren.

Tabel 3.7: Regressiecoëfficiënten met betrekking tot algemene attitudes (IPPAS Vlaanderen, 2003)

Variabele	Leeftijd	Geslacht	Inkomen	Ondwniv.	Religiositeit
Vergrijzing	-0,15325 ***	-0,01481	0,05528 **	0,16452 ***	-0,08230 ***
Jobgelijkheid	-0,00558	0,06735 ***	0,03524 *	-0,04743 **	0,01019
Werkende ouderen	-0,05642 **	-0,02600	0,03067	0,16418 ***	-0,03381 **

Variabele	Residentie	Ouders	Schoonouders	R ²
Vergrijzing	0,05621 ***	-0,00133	0,02205	0,0997 ***
Jobgelijkheid	-0,02527	0,00724	-0,01763	0,0080 ***
Werkende ouderen	0,02674	-0,04107 **	-0,01271	0,0484 ***

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS; Significantieniveaus: * $\alpha < 0,1$; ** $\alpha < 0,05$; *** $\alpha < 0,001$;
 Gestandaardiseerde coëfficiënten

5.6.2 Resultaten met betrekking tot pensioenen

De resultaten van de analyses voor de attitudes met betrekking tot pensioenen zijn te vinden in tabel 3.9. We starten met de bespreking van de lineaire regressies. In een volgende paragraaf zullen de resultaten voor de logistische regressies besproken worden. Alle lineaire modellen zijn significant tot op een alfaniveau van 0,001 en ook voor de logistische modellen wijzen de chi²-testen erop dat steeds het meest uitgebreide model dient te worden gehanteerd.

We zien voor de eerste twee stellingen een duidelijk beeld. Jongeren staan in de beide gevallen positiever ten opzichte van de ouderen. Zij menen dat er eerst en vooral intergenerationele solidariteit moet spelen vooraleer de ouderen onderling het pensioensprobleem moeten oplossen. Daarnaast vinden de jongeren dat de ouderen nog steeds op het juiste moment op pensioen gaan. Verrassend genoeg zijn het juist de ouderen die dus meer pleiten voor intragenerationele solidariteit. Daarnaast zijn het de ouderen die menen dat hun leeftijdsgenoten op het verkeerde moment op pensioen gaan. De vraag laat echter niet toe te kijken of de ouderen dan vinden dat de reële pensioensleeftijd te hoog of te laag ligt. Deze resultaten bevestigen dus de theorie van Van Oorschot. Onze tegengestelde hypothese wordt dus verworpen. Jongeren blijven solidair met de oudere generaties.

Wanneer we echter kijken naar onderwijsniveau dan zien we dat de theorie niet voor honderd procent bevestigd wordt. In het geval van de pensioensleeftijd zijn hoger opgeleiden wel geneigd de kant van de ouderen te kiezen, maar wat betreft intergenerationele solidariteit lijken zij eerder voorstander te zijn van een intragenerationele solidariteit. We moeten wel opmerken dat de parameter voor onderwijsniveau hier erg klein wordt. Het effect is dus beperkt.

Verder blijkt dat voor het solidariteitsitem ook inkomen een sterke invloed heeft op de voorkeur voor intergenerationele of intragenerationele solidariteit. In dit geval is de inkomensparameter zelfs veel belangrijker dan de coëfficiënt voor onderwijsniveau.

Respondenten binnen rijkere gezinnen zijn veel meer gewonnen voor intragenerationele solidariteit. Naast leeftijd en onderwijsniveau speelt ook religiositeit bij de “pensioensleeftijd”. Religieuzere mensen zijn, in tegenstelling tot wat de theorie voorspelt, juist kritischer voor ouderen. Het zijn de ongelovigen en niet-praktiserende gelovigen die de huidige reële pensioensleeftijd het sterkste steunen.

Wanneer we overgaan tot de logistische modellen wensen we echter eerst de frequentieverdelingen te tonen. Deze informatie dient te worden onderscheiden van de regressies. In tabel 3.8 worden de volgende zaken op een rijtje gezet. In de eerste kolom wordt het aantal respondenten weergegeven die voor een bepaalde maatregel kozen. De tweede kolom geeft het percentage weer voor elke maatregel. In de derde en vierde kolom wordt relatief gezien de gemiddelde leeftijd en de leeftijdsmediaan gegeven. Op deze wijze krijgen we een eerste zicht op de verdeling van onze respondenten over de verschillende maatregelen.

Wat meteen opvalt is het lage gemiddelde van “MP Uitkeringsverlaging”. Wanneer we de gegevens over de kwartielen bekijken dan zien we dat voor deze variabele het derde kwartiel ook bijzonder laag ligt. Dit wijst erop dat de groep die hiervoor kiest opvallend jonger is dan de andere groepen. De volgende maatregel die meer door jongeren werd verkozen is de uitkering afhankelijk maken van het aantal kinderen. Ook hier was 50 procent van de groepsleden jonger dan 39. De derde maatregelen die meer in de smaak vielen bij de jongere respondenten is de kinderen verantwoordelijk maken voor de ouders. In het licht van onze hypothese hadden we verwacht dat jongeren vooral zouden kiezen voor het optrekken van de pensioensleeftijd, de afschaffing van het brugpensioen en het verlagen van de pensioensuitkeringen. Op basis van deze eerder rudimentaire situatieschets zouden we moeten besluiten dat we onze hypothese noch kunnen bevestigen, noch moeten verwerpen. Het resultaat voor “MP Uitkeringsverlaging” ligt wel in lijn met onze verwachtingen, maar “MP Pensioensleeftijd” en “MP Brugpensioen afschaffen” lijken onze hypothese niet te staven.

Tabel 3.8: Frequentieverdeling voor Maatregel Pensioenen (IPPAS Vlaanderen, 2003)

	Frequentie	Percentage	Gemiddelde	Eerste kwartiel	Median	Derde kwartiel
MP Pensioensleeftijd	330	9,18	42,82727	30	44	56
MP Belastingsverhoging	953	26,50	43,00839	34	44	52
MP Uitkeringsverlaging	191	5,31	36,51309	29	36	43
MP Kinderen verantwoordelijk	114	3,17	39,48246	29	39,5	51
MP Bruggpensioen afschaffen	1624	45,16	42,87869	32	43	54
MP Uitkering kindgebonden	384	10,68	38,99740	29	38	48
Totaal	3596	100				

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS

Laten we daarom verder kijken naar de logistische regressies. Helaas moeten we vaststellen dat de leeftijdsvariabele in de helft van de gevallen niet significant is en er dus überhaupt geen effect is, noch in de ene, noch in de andere richting. Voor “MP Uitkeringsverlaging”, “MP Brugpensioen afschaffen” en “MP Uitkering kindgebonden” vinden we echter wel een effect. In tegenstelling tot onze verwachtingen op basis van onze eerste, oppervlakkige analyse blijkt dat de kans dat een jongere voor een uitkeringsverlaging zou kiezen kleiner is dan de kans dat een oudere hetzelfde zou doen. Dit is niet alleen tegengesteld aan onze verwachtingen op basis van de eerdere analyse, maar dit strookt bovendien ook niet met onze hypothese over de ingesteldheid van de jongere. Voor “MP Brugpensioen afschaffen” is de situatie juist omgekeerd. Hier blijkt uit de logistische regressie dat jongeren juist meer kans hebben om deze maatregel te verkiezen in vergelijking met hun oudere landgenoten. Dit ligt dan weer wel in lijn met onze hypothese. Leeftijd speelt ook een rol voor “MP Uitkering kindgebonden”. We hadden echter geen verwachting in de ene of de andere richting, maar uit de analyse blijkt dat het vooral ouderen zijn die zich aangetrokken voelen tot deze maatregel. Op basis van deze gegevens voelen we ons onvoldoende gesterkt om onze hypothese definitief te bekrachtigen of definitief te verwerpen.

Ook de andere onafhankelijke variabelen zijn niet consistent aanwezig in de regressies. Gender is bijvoorbeeld op geen enkel moment significant. Voor inkomen vinden we dat welvarendere gezinnen eerder instemmen met het voorstel om de pensioensleeftijd te verhogen, maar eerder afkerig staan ten opzichte van een belastingsverhoging. Hoger geschoolden zijn dan weer juist voorstander van een belastingsverhoging. De hoger geschoolden zijn echter tegenstander van de afschaffing van het brugpensioen. Net zoals we voor leeftijd niet echt een voorspelling wilden maken wat betreft “MP Uitkering kindgebonden” deden we dat ook niet voor onderwijsniveau. Uit de analyse blijkt echter dat hooggeschoolden meer kans maken om deze optie te verkiezen in vergelijking met de laaggeschoolden. Wanneer we naar religiositeit kijken dan zien we dat gelovigen eerder zullen kiezen voor de afschaffing van het brugpensioen, maar minder geneigd zijn te kiezen voor het optrekken

van de pensioensleeftijd of de uitkeringen kindgebonden te maken. We zien ook dat naarmate men in een kleinere gemeenschap leeft men meer kiest voor het optrekken van de pensioensleeftijd en dat wanneer de ouders inwonen men veel vaker de kinderen verantwoordelijk wenst te stellen voor de financiële zorg voor de ouders.

Tabel 3.9: Regressiecoëfficiënten met betrekking tot attitudes rond pensioenen (IPPAS Vlaanderen, 2003)

Variabele	Leeftijd	Geslacht	Inkomen	Ondwniv.	Religiositeit
Intragenerationele solidariteit pensioenen	-0,07919 ***	0,02691	0,15097 ***	0,03740 *	0,01764
Pensioenleeftijd	-0,05503 **	0,02003	0,01016	-0,14120 ***	-0,04119 **
MP Pensioenleeftijd	-0,0311	0,0557	0,0786 *	-0,0293	-0,0946 ***
MP Belastings-verhoging	-0,0371	0,0092	-0,0427 *	0,1061 ***	0,0305

Variabele	Residentie	Ouders	Schoonouders	R ²
Intragenerationele solidariteit pensioenen	-0,01138	-0,00791	0,00302	0,0380 ***
Pensioenleeftijd	0,00408	0,01677	-0,00946	0,0187 ***
MP Pensioenleeftijd	-0,0599 *	-0,0136	-0,0042	
MP Belastings-verhoging	-0,0317	0,0031	-0,0037	

Variabele	Leeftijd	Geslacht	Inkomen	Ondwniv.	Religiositeit
MP Uitkerings-verlaging	0,2822 ***	0,0406	-0,0556	-0,0680	-0,0649
MP Kinderen verantwoordelijk	0,0860	-0,0222	0,0111	-0,0954	-0,0186
MP Bruggpensioen afschaffen	-0,1323 ***	-0,0274	0,0032	-0,1248 ***	0,0415 **
MP Uitkering kindgebonden	0,2246 ***	0,0234	-0,0001	0,1013 **	-0,1160 ***

Variabele	Residentie	Ouders	Schoonouders	R ²
MP Uitkerings-verlaging	0,0586	0,0088	-0,5951	
MP Kinderen verantwoordelijk	0,0145	0,1268 **	-0,5427	
MP Bruggpensioen afschaffen	0,0259	-0,0128	0,0224	
MP Uitkering kindgebonden	0,0165	0,0041	0,0226	

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS; Significantieniveaus: * $\alpha < 0,1$; ** $\alpha < 0,05$; *** $\alpha < 0,001$; Gestandaardiseerde coëfficiënten

5.6.3 Resultaten met betrekking tot zorg

Als laatste groep worden de variabelen met betrekking tot zorg besproken. Ook hier zijn er zowel lineaire als logistische modellen gebruikt. Daarom zullen we net zoals in de vorige paragraaf starten met de lineaire regressies (tabel 3.10), vervolgens de gegevens voor de logistische regressies inleiden (tabel 3.11) en tot slot de gegevens voor de regressies zelf bespreken (tabel 3.10). Ook hier zijn de lineaire regressiemodellen steeds significant tot op een alfaniveau van 0,001. We moeten wel opmerken dat in twee gevallen het tweede model betere resultaten gaf dan het meest uitgebreide model. Dit was het geval voor “intragenerationele solidariteit gezondheidszorg” en “MO instituties”.

De eerste afhankelijke variabele in het rijtje is “zorgvoorziening”. We vragen ons af welke groep de voorzieningen voor ouderen het beste inschat. Uit de analyse blijkt dat het vooral de ouderen zijn die menen dat er voldoende zorgfaciliteiten zijn. Ook vrouwen geven meer aan dan mannen dat er voldoende mogelijkheden zijn. In tegenstelling tot de ouderen en de vrouwen menen de meer welvarende respondenten dat er juist onvoldoende faciliteiten zijn. Ook mensen die in kleinere gemeenschappen leven geven dit aan. Dit lijkt ons enigszins logisch aangezien er ook minder faciliteiten zijn voor ouderen op het platteland. Ook het feit dat mensen waar de ouders thuis inwonen dit antwoord geven, ligt in de lijn van de verwachtingen. We nemen aan dat in een aantal van deze gevallen de ouders juist inwonen door een gebrek aan externe opvang. De twee volgende items sluiten enigszins aan bij “zorgvoorziening”. Hoger werd reeds aangegeven dat “OZ thuiszorg” en “OZ rusthuis” twee items zijn die de voorkeur voor thuiszorg meten. In het eerste geval wordt de stelling zo geformuleerd dat hoge scores overeenkomen met een negatieve attitude ten opzichte van thuiszorg. Voor de tweede stelling echter wijzen hogere scores eveneens op een negatieve attitude ten opzichte van thuiszorg, maar werd de vraagstelling omgedraaid. De resultaten van deze twee items liggen in elkaars verlengde. De mensen die eerder negatief staan ten

opzichte van thuiszorg zijn juist positiever over opvang in een rusthuis. Dit geldt voor inkomen, opleidingsniveau en religiositeit. Grotere verdiemers en hoger opgeleiden zijn meer voorstander van externe zorg, bijvoorbeeld in een rusthuis, terwijl religieuzere mensen het concept van thuiszorg meer appreciëren. We merken wel op dat een aantal variabelen voor “OZ rusthuis” niet langer significant zijn. Voor “OZ thuiszorg” zien we dat jongeren en mannen meer voorstander zijn van thuiszorg door familie. Respondenten waar de schoonouders inwonen zijn veel minder geneigd hun ouders op te vangen bij hen thuis. Dit lijkt echter voor de hand te liggen als je weet dat men deze mensen eigenlijk vraagt te zorgen voor twee extra ouderen.

Voor de vorige items hadden we niet meteen een hypothese geformuleerd in de ene of de andere richting. Uit de volgende items hopen we echter wel te kunnen concluderen dat jongeren negatiever zullen staan ten opzichte van ouderen. Het eerste item is “intragenerationele solidariteit gezondheidszorg”. Onze hypothese was dat jongeren hier lage scores zouden laten optekenen. Dit zou betekenen dat ze eerder voorstander zijn van een intragenerationele solidariteit dan van een intergenerationele solidariteit. In de tabel zien we dat het effect van leeftijd groter wordt naarmate de respondenten ouder worden wat wilt zeggen dat jongeren inderdaad lagere scores laten optekenen. Ook voor onderwijsniveau zien we dat de parameter significant is. Deze variabele volgt echter de theoretische voorspellingen van Van Oorschot. Hoger opgeleiden zijn meer voorstander van intergenerationele solidariteit.

Voor “Kinderen betalen” zouden jongeren volgens onze hypothese eerder hoge scores moeten geven. De verwachting is dat jongeren niet gedwongen willen worden om de financiële kost van een rusthuis op zich te nemen. Uit de analyse blijkt echter het tegendeel. Het zijn juist de ouderen die een dergelijke verplichting niet zien zitten. Ook stedelingen en mensen met de ouders in het huishouden verzetten zich tegen een dergelijke regeling. Het zijn de welvarende, hoger opgeleide en gelovige respondenten die zich wel bereid verklaren de financiële kost van een rusthuis op zich te nemen. De resultaten voor leeftijd, opleidingsniveau en religiositeit

liggen in lijn met de theorie van Van Oorschot. Onze eigen hypothese wordt dus op basis van deze gegevens weerlegd.

De laatste lineaire afhankelijke variabele bevestigt echter onze hypothese. Voor “ouderen betalen minder” geven de jongeren immers de hoogste scores. Dit wil zeggen dat zij het helemaal niet eens zijn met de maatregelen om de ouderen minder te laten betalen voor hun zorg. Dit sluit aan bij de resultaten voor “intragenerationele solidariteit gezondheidszorg” waar we reeds aangaven dat jongeren gewonnen zijn voor het idee dat ouderen zelf de kosten van hun gezondheidszorg dragen. Naast een effect van leeftijd zien we ook dat geslacht een rol speelt. Vrouwen staan positiever ten opzichte van een financiële bevoordeling van de ouderen. Ook gelovigen zijn gewonnen voor dit idee. Meer welvarende en hoger geschoolde respondenten staan dan weer afkerig tegen een dergelijke voorkeursbehandelingen voor ouderen. Deze laatste bevinding staat in contrast met de verwachtingen op basis van de theorie. Van Oorschot verwacht immers dat hooggeschoolden juist meer solidair zullen zijn met ouderen.

Tabel 3.10: Regressiecoëfficiënten met betrekking tot attitudes rond zorg (IPPAS Vlaanderen, 2003)

Variabele	Leeftijd	Geslacht	Inkomen	Ondwniv.	Religiositeit
Zorgvoorziening	-0,06961 ***	-0,06067 ***	-0,05736 **	-0,01489	-0,00836
OZ Thuiszorg	0,05459 **	0,03811 **	0,10218 ***	0,11979 ***	-0,13951 ***
OZ Antirusthuis	-0,02075	0,00044	0,06684 ***	0,11031 ***	-0,04775 **

Variabele	Residentie	Ouders	Schoonouders	R²
Zorgvoorziening	-0,03447 **	0,02922 *	-0,01743	0,0129 ***
OZ Thuiszorg	0,01054	0,01537	0,05470 ***	0,0613 ***
OZ Antirusthuis	0,02315	-0,01001	-0,00014	0,0302 ***

Variabele	Leeftijd	Geslacht	Inkomen	Ondwniv.	Religiositeit
Intragenerationele solidariteit gezondheidszorg	0,21157 ***	0,02369	-0,02844	-0,11088 ***	-
Kinderen betalen	0,10051 ***	0,00884	-0,03696 *	-0,16264 ***	-0,08416 ***
Ouderen betalen minder	-0,20153 ***	-0,04030 **	0,05059 **	0,11631 ***	-0,05516 **
MO Gezondheidszorg	-0,0674 **	0,0233	0,1292 ***	0,0882 **	0,0106

Variabele	Residentie	Ouders	Schoonouders	R ²
Intragenerationele solidariteit gezondheidszorg	-	-	-	0,0762 ***
Kinderen betalen	-0,03394 **	0,05254 **	-0,01433	0,0552 ***
Ouderen betalen minder	0,00887	-0,01448	0,00210	0,0897 ***
MO Gezondheidszorg	-0,0154	-0,0644 **	0,0039	

Variabele	Leeftijd	Geslacht	Inkomen	Ondwniv.	Religiositeit
MO Instituties	0,0668 **	-0,0309	-0,0602 **	0,0330	-
MO Thuiszorg	-0,0473 **	-0,0748 ***	-0,0806 ***	-0,0919 ***	-0,0111
MO Familiezorg	0,0807 ***	-0,0768 ***	0,0301	0,0656 **	-0,0884 **

Variabele	Residentie	Ouders	Schoonouders	R ²
MO Instituties	-	-	-	
MO Thuiszorg	0,0399 *	0,0035	-0,0108	
MO Familiezorg	0,0084	-0,0055	0,0227	

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS; Significantieniveaus: * $\alpha < 0,1$; ** $\alpha < 0,05$; *** $\alpha < 0,001$; Gestandaardiseerde coëfficiënten

We besluiten deze analyse met een blik op de gegevens voor de logistische regressies. In tabel 3.11 wordt de frequentieverdeling voor het item “geprefereerde overheidsmaatregel met betrekking tot ouderen” weergegeven. De vier beschreven afhankelijke variabelen worden als eerste getoond. Er is echter ook een restcategorie ingevoegd. Oorspronkelijk hadden de respondenten immers de keuze uit zeven mogelijke beleidsmaatregelen. Drie van deze opties werden niet opgenomen omwille van inhoudelijke redenen. Deze items hadden immers niet direct betrekking op de zorg voor ouderen. Een eerste optie hield in om de ouderen toe te laten na hun pensionering te blijven werken. De tweede optie stelde voor om architecturale barrières voor ouderen aan te pakken terwijl de derde optie het vergroten van het aantal plaatsen waar ouderen elkaar kunnen ontmoeten voorstond. We hebben ons echter gefocust op de overige vier opties. Voor deze opties zien we geen spectaculaire verschillen in de gemiddelde leeftijd van de respondenten en ook de verschillende kwartielen laten geen grote voorkeur van jongeren of ouderen voor een bepaalde maatregel zien. Daarom gaan we meteen over naar de bespreking van de logistische regressies.

Tabel 3.11: Frequentieverdeling voor Maatregel Ouderen (IPPAS Vlaanderen, 2003)

	Frequentie	Percentage	Gemiddelde	Eerste kwartiel	Median	Derde kwartiel
MO Gezondheidszorg	695	17,93	43,86763	34	45	55
MO Instituties	475	12,25	40,92631	30	40	52
MO Thuiszorg	1151	29,69	42,01738	32	42	52
MO Familiezorg	517	13,34	41,12379	33	42	49
Andere	1039	36,80				
Totaal	3877	100				

Bron: Eigen bewerkingen IPPAS

Hier zien we dat leeftijd in alle gevallen een significant effect heeft. De effecten volgen echter niet onze voorspellingen. De keuze om de gezondheidszorg uit te bouwen of om de thuiszorg te vergemakkelijken worden het sterkst gesteund door jongeren. De variabelen “MO instituties” en “MO familie zorg” zullen sneller gekozen worden door ouderen. Ook hier vinden we dus een onduidelijk beeld.

Naast de leeftijdsvariabele hebben ook heel wat andere variabelen een invloed op het resultaat. Geslacht speelt een rol, zowel voor thuiszorg als voor familie zorg. Mannen hebben duidelijk meer kans om voor deze maatregelen te kiezen. Inkomen is significant voor “MO gezondheidszorg”, “MO instituties” en “MO thuiszorg”. Mensen met een hoger inkomen kiezen sneller voor het versterken van de gezondheidszorg of het vereenvoudigen van mantelzorg maar zijn eerder tegenstander van het verhogen van het aantal instituties. De resultaten voor deze laatste twee items kunnen enigszins verbazen aangezien we eerder zagen dat mensen met een hoger inkomen juist minder geneigd zijn hun ouders thuis op te vangen en meer bereid zijn om de financiële kosten van een rusthuis op te vangen. Uit de logistische regressies blijkt echter dat grotere verdieners juist minder kans hebben om te kiezen voor meer rusthuizen. Ook onderwijsniveau is in drie van de vier gevallen significant. We zien dat hoger opgeleiden een grotere voorkeur hebben voor het uitbouwen van de gezondheidszorg en het vereenvoudigen van mantelzorg terwijl ze afkerig staan ten opzichte van thuiszorg. Dit lijkt opnieuw de resultaten voor “OZ thuiszorg” tegen te spreken. Daar gaven hoger opgeleiden immers aan dat zij minder bereid zijn om hun behoeftige ouders thuis op te vangen. Het is echter niet ondenkbaar dat hoger opgeleiden misschien wel voorstander zijn van mantelzorg (cfr. “MO familie zorg”), maar dat zij deze zorg liever niet verlenen in hun eigen huis.

De overige verklarende variabelen zijn maar sporadisch significant. Religiositeit speelt alleen maar een rol voor “MO familie zorg” in die zin dat gelovigen raar genoeg minder open staan voor mantelzorg. Residentie wordt significant voor “MO thuiszorg”. Naarmate mensen in grotere gemeenschappen leven zijn zij meer te

vinden voor het concept van thuiszorg. Ten slotte heeft ook het al dan niet inwonen van de ouders een effect voor “MO gezondheidszorg”. Mensen waar de ouders inwonen zijn minder te vinden voor het uitbouwen van de gezondheidszorg.

5.7 Besluit

In dit hoofdstuk hebben we onze empirische bevindingen voorgesteld. Er werd gewerkt met de database van de IPPAS. Hierbij dient meteen opgemerkt te worden dat de dataset vertekend was voor een aantal belangrijke onafhankelijke variabelen, zoals leeftijd en onderwijsniveau en dat er bovendien ook vragen te stellen zijn bij de operationalisering van een aantal kenmerken, in het bijzonder religie. Daarnaast plaatsten we ook kanttekeningen bij de vraagselectie voor de Vlaamse populatie. Heel wat vragen uit de internationale vragenbatterijen werden niet aan de Vlaamse respondenten voorgelegd. Dit zorgde voor heel wat problemen bij het aflijnen van factoren zodat de eigenlijke analyses op indicatorniveau werden uitgevoerd. Uiteraard is het beter om op conceptueel niveau te werken, maar de dataset liet dit dus niet toe.

We controleerden ook voor multicollineariteit in het algemeen en curvilineaire verbanden voor de leeftijdsvariabele om de betrouwbaarheid en validiteit van dit onderzoek te verzekeren. Uit onze controle bleek dat we op dit vlak geen aanwijzingen hadden dat de steekproef op deze wijze vertekend zou zijn. We konden vervolgens verder werken met de verschillende stellingen die we onderverdeelden in drie groepen, namelijk: een groep rond algemene attitudes, een groep rond de pensioensproblematiek en een groep rond het zorgprobleem.

De resultaten van onze analyses waren op zijn zachts gezegd ambigu. We hanteerden steeds twee hypothesen. Langs de ene kant testten we de hypothesen die we op basis van de theorie van Van Oorschot opstelden. Langs de andere kant werden ook de meer utilitaristische hypothesen, tegengesteld aan de theorie,

gecontroleerd. Uit onze analyses bleek dat er zowel steun is te vinden voor de ene opvatting als voor de andere. Wanneer we ons eerst richten op de leeftijdsvariabele, voor onze hypothesen de centrale parameter, moeten we vaststellen dat in vijf gevallen de leeftijd niet significant is, in vier gevallen onze hypothese bevestigd en in vijf gevallen strijdig is met onze hypothese. Hier wordt het problematische karakter van de dataset duidelijk. Door het ontbreken van afgelijnde factoren, wordt het moeilijk om tot algemene besluiten te komen. We willen dan ook nogmaals waarschuwen voor het gebruik van deze resultaten. Op basis van deze gegevens lijkt het ons niet opportuun om de hypothese volledig te verwerpen, noch de hypothese kritiekloos aan te nemen. We kunnen ons wat leeftijd betreft dus wel vragen stellen bij de theorie van Van Oorschot. Hoewel er geen overtuigende indicaties zijn dat het draagvlak voor de intergenerationele solidariteit afbrokkelt, moeten we ons ook niet in slaap laten sussen met de gedachte dat de jongere generaties zonder tegenpruttelen het nodige geld zullen ophoesten voor de gepensioneerden of oudere zorgbehoefigen. Wanneer we deze resultaten naast onze onderzoeksvraag leggen, wordt het dus moeilijk een éénduidig antwoord te geven. Onze vraag was in welke mate jongeren nog bereid zijn om bij te dragen aan de eerste pensioenpijler en de zorgvoorzieningen voor ouderen. De jongeren geven te kennen dat ze het vergrijzingsproces negatief beoordelen en dat ze af willen van het brugpensioen. Daarnaast geven ze ook aan dat ouderen niet moeten rekenen op een voorkeurstarief in de gezondheidszorg of de zorgsector en dat ze om hun gepeperde doktersrekeningen te betalen eerder beroep moeten doen op hun leeftijdsgenoten dan op de jongeren. Langs de andere kant zijn jongeren wel gewonnen voor intergenerationele solidariteit voor de pensioenen, wensen ze de pensioenuitkeringen niet te verlagen, zien ze weinig graten in de huidige reële pensioensleeftijd en staan ze niet weigerachtig tegenover een verplichting om de kinderen te laten opdraaien voor de zorgkosten van de ouderen. Het beeld blijft dus onduidelijk.

Hoewel onze eigen hypothesen enkel uitspraken deden over het effect van leeftijd, geeft de theorie ook aan dat we effecten van geslacht, sociaal-economische status, onderwijsniveau, kerkpraktijk

en politieke oriëntatie kunnen verwachten. We waren enkel in staat om geslacht en onderwijsniveau op te nemen. Sociaal-economische status en kerkpraktijk konden min of meer opgenomen worden, maar we willen benadrukken dat er hier een inhoudelijke kloof zit tussen concept en indicator. Van Oorschot zelf geeft aan dat we sociaal-economische status niet mogen verwarren met inkomen. In zijn onderzoeken is het de status die effect heeft en niet het inkomen. Voor kerkpraktijk werd er reeds gewezen op de problemen met de indicator van de IPPAS. Politieke oriëntatie kon helemaal niet worden meegenomen in onze analyses aangezien dit niet bevraagd werd bij de respondenten. Uit de analyse blijkt dat onderwijsniveau zich in acht gevallen gedraagt volgens de theoretische voorspellingen en dat slechts in een minderheid van de gevallen de hoger geschoolden een positie innemen tegen de ouderen. Voor inkomen, religie en geslacht zijn respectievelijk zeven, acht en vijftien items insignificant waardoor het erg moeilijk wordt te oordelen of deze variabelen zich al dan niet naar de theorie schikken. Ook de extra onafhankelijke variabelen die de nabijheid willen meten, zijn onvoldoende consistent om besluiten te trekken in de ene of de andere richting.

Algemeen besluit

Na een vierjarige sociologie-opleiding kan men haast niet anders dan zich vragen stellen bij de bereidheid van de jonge, actieve bevolking om voor de fenomele uitdaging van de vergrijzing op te draaien. Dit idee is ook regelmatig opgedoken in de populaire media en talrijke opiniestukken werden hier reeds aan gewijd. Desondanks zien we nog geen algemene mobilisatie bij de jongeren om het systeem te hervormen. In deze masterproef werd er onderzocht of die potentiële generatiekloof dan toch niet doorbreekt bij de jeugd. We specificeerden dit onderwerp verder door gerichte onderzoeksvragen op te stellen waarbij we er één grondig onderzochten, namelijk: “In welke mate zijn jongeren nog bereid om bij te dragen aan de eerste pensioenpijler en de zorgvoorzieningen voor ouderen?”. Om het uitblijven van dit conflict verder te verklaren, werd er ook gekeken naar andere wetenschappelijke auteurs. Hier leerden we dat ouderen een bijzonder goede uitgangspositie hebben als het gaat over het genieten van solidariteit. Auteurs als Coughlin en Van Oorschot maken melding van zogenaamde ‘deservingness’-criteria die mensen gebruiken om uit te maken wie in aanmerking komt voor hulp en wie niet. Uit hun onderzoek bleek dat ouderen consistent goed scoren op deze criteria en daarom bijna vanzelfsprekend kunnen rekenen op de solidariteit van anderen. Het leek er dus sterk op dat waar kranten een zogenaamde ‘babyboombom’ zagen aankomen, de wetenschappelijke literatuur helemaal niet mee opstapt met dit discours.

Desondanks is het altijd nuttig om een bestaande theorie te toetsen om ze hetzij te verwerpen, hetzij verder te bestendigen. Bovendien bleek dat er in de laatste vijf jaar geen onderzoek meer is gedaan naar de problematiek, terwijl de situatie van de financiering toch steeds prangender is geworden. Met ons eigen onderzoek hoopten we hierop toch een antwoord te geven. Hiervoor konden we werken met de gegevens van de IPPAS voor de Vlaamse populatie. Met behulp van lineaire en logistische regressies werden de data nauwkeurig geanalyseerd. De resultaten waren echter niet

eensluitend. Er waren zowel aanwijzingen voor onenigheid tussen jong en oud als indicaties voor een verderzetting van de intergenerationele solidariteit. Dit tegenstrijdige beeld vonden we zowel terug voor de pensioenen als voor de zorgsector. Zo zijn jongeren wel te vinden voor de afschaffing van het brugpensioen, maar maken ze geen probleem van de tamelijk lage, reële pensioenleeftijd. Desondanks ligt het dus niet voor de hand om het theoretisch kader van Van Oorschot zomaar te bevestigen. Hoewel er misschien geen sprake is van een revolutie in de bijdragebereidheid van de jongeren, is het wel mogelijk dat er toch vragen gesteld worden bij de gunstige positie van de ouderen.

Dit gezegd zijnde, moeten we wel de nodige voorzichtigheid aan de dag leggen bij deze conclusie. De reden voor deze terughoudendheid ligt bij een aantal beperkingen van ons onderzoek. Ten eerste is onze dataset afkomstig uit 2003. Hoewel we eigenlijk wensten om een recent overzicht te geven van de ingesteldheid van de jongeren, bleek dat dit zonder zelf data te verzamelen niet mogelijk was. Er werden verschillende secundaire databronnen tegen het licht gehouden en hoewel de IPPAS-dataset misschien wel tamelijk oud was, bleek deze toch meer geschikt voor onze analyses dan de alternatieven van de WVS en de ESS. In het kader van deze masterproef was het ook niet mogelijk om zelf een kwantitatief survey te organiseren door een gebrek aan financiële middelen. De tweede reden ligt bij de kwaliteit van de dataset. Toen deze grondiger werd onderzocht, bleek dat er toch wat vertekening zat bij de keuze van de respondenten. Aangezien het ging om secundaire data was het niet mogelijk om deze vertekening nog recht te zetten en het construeren van een weegfactor lag eveneens buiten het bereik van deze masterproef. Een derde reden voor onze terughoudendheid is het ontbreken van afgebakende factoren voor onze afhankelijke variabele. Na het toepassen van een exploratieve factoranalyse bleek dat we onze analyses enkel op indicatorniveau konden verderzetten. Dit draagt natuurlijk bij aan de ambiguïteit van onze resultaten. Het zou eenvoudiger en duidelijker geweest zijn indien men bijvoorbeeld de bereidheid om bij te dragen tot de eerste pensioenpeiler in één item had kunnen meten.

De bovenstaande problemen geven meteen ook aan waar er ruimte is voor verder onderzoek met betrekking tot dit onderwerp. Een eerste suggestie is om een nieuwe steekproef te trekken en de actuele situatie in kaart te brengen. Aansluitend zou men in dat geval een vragenlijst kunnen gebruiken die nog veel meer gericht is op solidariteit in plaats van vergrijzing in het algemeen. In dit onderzoek was het onmogelijk om de ‘deservingness’ en conditionaliteit van de verschillende leeftijdsgroepen in kaart te brengen. Het zou interessant zijn om een survey uit te voeren dat expliciet deze twee concepten meet. Wij vermoeden dat op die manier ook de solidariteitsbereidheid van de jongeren ook beter in kaart gebracht kan worden. Tot slot lijkt ook de ingesteldheid van de ouderen niet bekend. De kans bestaat dat ouderen niet langer selectivisten zijn, maar eerder tot het kamp van de universalisten gerekend moeten worden. Ons lijkt er dus ook ruimte te zijn om hier verder onderzoek naar in te stellen. We hopen in elk geval dat dit onderwerp ook anderen niet onberoerd zal laten en dat de situatie verder opgevolgd zal worden.

Bibliografie

- Agresti, A. (2002). *Categorical Data Analysis*. New York: John Wiley & Sons, Inc..
- Algoed, K., Heremans, D. & Peeters, T. (2008). *Een staatshervorming als reddingsboei voor de overheidsfinanciën*. Leuven: Vives.
- Arts, W. & Gelissen, J. (2002). Three worlds of welfare capitalism or more?. *Journal of European social policy*, 12(2), p. 137-158.
- Avramov, D. & Cliquet, R. (2007). Manual, questionnaire, codebook and database of the International Population Policy Acceptance Study (IPPAS). Op: *People, population change and policy. Lessons from the population policy acceptance study* [CD-ROM]. Dordrecht: Springer.
- Berghman, J. (1986). *De onzichtbare sociale zekerheid*. Deventer: Kluwer.
- Berghman, J. (2000). De toekomst van de sociale zekerheid: inspiratie en transpiratie?. In S. Klosse (Red.), *Sociale zekerheid: een ander gezichtpunt. Toekomstperspectief vanuit vier disciplines* (pp. 279-286). Brugge: Die Keure.
- Berghman, J. (2006). *Samenleving: Feiten en problemen. Deel 1 en 2*. Leuven: Acco.
- Billiet, J. & Waege, H. (2006). *Een samenleving onderzocht. Methoden voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Antwerpen: De Boeck.
- Blomme, P. (05.09.2009). 'Er is geen probleem om de pensioenen te betalen'. Minister van pensioenen Michel Daerden is geen

- voorzitter van het optrekken van de pensioenleeftijd. *De Tijd*, p. 21.
- Boriau, B. (22.09.2009). Ruil het schuldig verzuim in voor een Groot Akkoord. *De Morgen*, p. 15.
- Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung (2009). *BiB – Projekt DIALOG*. [07.04.2010, BiB: http://www.bib-demografie.de/cln_090/nn_750130/DE/Projekte/DIALOG/dialog__node.html?__nnn=true].
- Coughlin, R. (1980). *Ideology, public opinion and welfare policy*. Berkeley: University of California.
- Dalton, R. (2008). Citizenship norms and the expansion of political participation. *Political studies*, 56(1), pp. 76-98.
- De Backer, P. (23.04.2010). *De klok tikt verder*. [13.07.2010, X: <http://www.facebook.com/group.php?gid=263078815442&v=info&ref=search>].
- Debusschere, B. (03.11.2009). ‘Belgische jeugd maakt zich zorgen maar is nog niet kwaad. Nog niet’. *De Morgen*, p. 22.
- Demeester, N. (16.05.2000). Zilverfonds moet bejaarden aan SP binden. *De Morgen*, p. 2.
- De Ridder, H. (09.06.2000). De pijnlijke weg van piramide naar cilinder. *De Morgen*, p. 2.
- Desmet, Y. (03.06.2000). Gelukkig zijn zij die na de oorlog geboren werden. *De Morgen*, p. 27.
- Desmet, Y. (15.02.2010). Noodzaak. *De Morgen*, p. 2.
- De Swaan, A. (1988). *In care of the state*. Cambridge: Polity Press.

- De Wilde, D. (11.05.2000). Vergrijzing kost 4.700 miljard frank tot 2030. *De Morgen*, p. 1.
- De Wilde, D. (12.05.2000a). De toekomst moet de begroting van vandaag bepalen. *De Morgen*, p. 5.
- De Wilde, D. (12.05.2000b). Zilverfonds is voor niemand onaanvaardbaar. *De Morgen*, p. 5.
- Douma, S. & Schreuder, H. (1992). *Economic approaches to organizations*. New York: Prentice Hall.
- EDACwowe (16.11.2009). *Population policy acceptance study - EDACwowe*. [07.04.2010, EDACwowe: http://www.edacwowe.eu/en/frnShowGIW?v_id=14].
- Eeckhout, B. (03.06.2000). Anciaux wil jeugdeffecten van zilverfonds bestuderen: 'sparen voor bompaboom mag geen weerslag hebben op jeugdbeleid'. *De Morgen*, p. 5.
- Eeckhout, B. (11.02.2010). Vandebroucke voorspelt immense besparingsronde. *De Morgen*, p. 8.
- Ester, p. & Vinken, H. (2003). Debating civil society: On the fear for civic decline and the hope for the internet alternative. *International sociology*, 18(4), pp. 659-680.
- European Social Survey, (07.04.2010) *European social survey*. [2010, <http://ess.nad.vib.no/ess/round4/download.html>].
- Federale overheidsdienst economie (2009). *Structuur van de bevolking volgens leeftijd en geslacht: Vlaanderen*. [12.04.2010, FOD economie: <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/bevolking/structuur/leeftijdgeslacht/index.jsp>].

- Groene jongeren en senioren willen 'echt Generatiepact' (2007). In Mediargus [Dbase]. Brussel: Mediargus nv.
- Heerwegh, D. (2007). *Dataverwerking en analyse voor sociale wetenschappers*. Leuven: Acco.
- Hooghe, M. & Bottermans, S. (08.07.2008). *Persconferentie 8 juli 2008, persnota: Religieuze praktijk in België: een statistische analyse*. [12.04.2010, Centrum voor Politicologie, Katholieke Universiteit Leuven: http://soc.kuleuven.be/pol/docs/2008-07-08_Persnota.pdf].
- Klosse, S. (2000). Schadeleer: geschikt fundament voor sociale zekerheid in de 21^e eeuw?. In S. Klosse (Red.), *Sociale zekerheid: een ander gezichtpunt. Toekomstperspectief vanuit vier disciplines* (pp. 5-33). Brugge: Die Keure.
- Lambert, Y. (1998). The scope and limits of religious functions according to the European Value and ISSP surveys. In R. Laermans, B. Wilson & J. Billiet (Reds.), *Secularization and social integration* (pp. 211-232). Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Lammertyn, F. (2008). Het begin van de 21ste eeuw, een sociologische tijdsdiagnose. In A. Desmet, H. Baert, M. Bouverne-De Bie & L. Verbeke (Reds.), *Handboek samenlevingsopbouw in Vlaanderen* (pp. 95-126). Brugge: Die Keure.
- Lefevre, F. (18.10.2005). Voorzitters. *De Morgen*, p. 4.
- Lefevre, F. (19.10.2005a). Jongerenpartijvoorzitter: Thomas Leys. *De Morgen*, p. 4.
- Lefevre, F. (19.10.2005b). De vergrijzende journalist-schrijver: Hugo De Ridder. *De Morgen*, p. 4.

- Maes, T., Vanden Bergh, H. & Jacobs, T. (1998). *Keerpunten in de woongeschiedenis van ouderen, een onderzoek naar de woonsituatie van ouderen*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Leefmilieu en Infrastructuur.
- Manaignre, D. (25.09.2009). Vlaanderen kan maar mag niet, België mag maar kan niet. *De Morgen*, p. 18.
- Marechal, P. & Deiteren, C. (21.09.2009). De jonge generatie heeft recht op besparingen. *De Morgen*, p. 12.
- Meulenaer, G. (2006). De kater van het Generatiepact. *Trends, X(X)*, p. 30.
- Meulenaer, G. (2007). Grijpen senioren de macht? Gepensioneerden willen stem in beleid. *Trends, X(X)*, p. 42.
- Michielsen, T. (27.10.2005). Van Generatiepact naar generatieclash. *De Tijd*, p. 15.
- Mikkola, T., Niemelä, K. & Petterson, J. (2007). *The questioning mind, faith and values of the new generation*. Tampere: Churh Research Institute.
- Mortelmans, D. & Dehertogh, B. (2007). *Regressieanalyse*. Leuven: Acco.
- Oppen, A. (20.10.2005). Dertigers: Bart De Wever. *De Standaard*, p. 6.
- Peeters, T. (19.10.2005). Vakbonden plannen gezamenlijke betogingen en stakingen tegen het Generatiepact. *De Morgen*, p. 1.
- Pelfrenne, E. (2009). *De nieuwe bevolkingsvooruitzichten 2007-2060*. Brussel: Lemaître, J..

- Rasking, J. (05.06.2000). CVP staat dichterbij Vande Lanotte dan bij De Gucht. *De Standaard*, p. 3.
- Sharma, S. (1995). *Applied multivariate techniques*. New York: John Wiley & Sons Inc..
- Smets, F. (18.10.2005). Staking legt deel VW Vorst plat. *De Morgen*, p. 16.
- Sturtewagen, B. (20.10.2005). Wie overbrugt de kloof?. *De Standaard*, p. 22.
- Thijssen, P. & De Pauw, T. (2006). *Babybom? Draagvlak van de intergenerationele solidariteit*. Leuven: Acco.
- Studiedienst van de Vlaamse regering (15.07.2007). *Excel-tabellen*. [12.04.2010, Studiedienst van de Vlaamse regering: <http://www4.vlaanderen.be/dar/svr/Cijfers/Pages/Excel.aspx>].
- Van den Broeck, K. (11.05.2000). De grote poenoorlog. *De Morgen*, p. 2.
- Van Dongen, W. (19.03.2004). *Actualisering van het combinatiemodel: de inkomensverdeling van mannen en vrouwen in Vlaanderen: Bijdragen onderzoek – Combinatie arbeid en gezin*. [12.04.2010, Van Dongen, W.: <http://aps.vlaanderen.be/cbgs/content/63.html>].
- Van Hecke, E. (2009). *Demography and population geography*. Leuven: Scientica cursusdienst.
- Van Heerikhuizen, B. (2004). Maatschappijvisies in de klassieke sociologie: Emile Durkheim. In J. Van Hoof & J. Van Ruysseveldt (Reds.), *Sociologie en de moderne samenleving* (pp. 115-132). Boom: Amsterdam.

- Van Oorschot, W. (1988). Solidariteit en sociale zekerheid: Meningen over de hoogte van premies en uitkeringen. *Sociaal maandblad arbeid*, 43(5), pp. 358-374.
- Van Oorschot, W. (1997a). Nederland over... solidariteit. *Sociaal bestek*, 59(3), pp. 27-31.
- Van Oorschot, W. (1997b). Solidair en collectief of marktgericht en selectief? Nederlanders over sociale zekerheid. *Beleid & maatschappij*, 24(4), pp. 162-174.
- Van Oorschot, W. (1998). 'deservingness' and conditionality of solidarity. *Sociale wetenschappen*, 41(3), pp. 54-78.
- Van Oorschot, W. (2000a). De legitimiteit van de sociale zekerheid. Een sociologische analyse van motieven voor solidariteit. In S. Klosse (Red.), *Sociale zekerheid: een ander gezichtpunt. Toekomstperspectief vanuit vier disciplines*. (pp. 37-76). Brugge: Die Keure.
- Van Oorschot, W. (2000b). Who should get what, and why? On 'deservingness' criteria and the conditionality of solidarity among the public. In *Policy and politics: Studies of local government and its services*, 28(1), 33-48.
- Van Oorschot, W. (2000c). Why pay for welfare?. *Netherland's journal of social science*, 36(1), pp. 15-36).
- Van Oorschot, W. (2002a). Individual motives for contributing to welfare benefits in the Netherlands. *Policy and politics: Studies of local government and its services*, 30(1), pp. 31-46.
- Van Oorschot, W. (2002b). Popular support for social security. A sociological perspective. In J. Clasen (Red.), *What future for social security? Debates and reforms in national and cross-national perspective* (pp. 33-52). Bristol: Policy Press.

- Van Oorschot, W., Sirovatka, T. & Rabusic, L. (2002). Welfare state solidarity and support: Czech Republic compared with the Netherlands. In P. Townsend & D. Gordon (Eds.), *World poverty: new policies to defeat an old enemy* (pp. 147-170). Bristol: Policy Press.
- Van Oorschot, W. (2006a). Making the difference in social Europe: 'deservingness' perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European social policy*, 16(1), 23-42.
- Van Oorschot, W. (2006b). Solidariteit en het draagvlak voor de sociale zekerheid: Enkele kanttekeningen vanuit sociologisch perspectief. In M. Herwijer, G. Vonk & W. Zondag (Eds.), *Sociale zekerheid voor het oog van de meester: Opstellen voor prof. mr. F. M. Noordam* (pp. 47-56). Deventer: Kluwer.
- Van Oorschot, W. (2008). Popular 'deservingness' perceptions and conditionality of solidarity in Europe. In W. Van Oorschot, M. Opielka & B. Pfau-Effinger (Eds.), *Culture and welfare state* (pp. 268-288). Cheltenham: Edgar Elgar.
- Welkenhuysen-Gybels, J. & Loosveldt, G. (2002). *Regressieanalyse: Een introductie in de multivariabelenanalyse*. Leuven: Acco.
- World Values Survey, (04.09.2006). *World Values Study*. [07.04.2010, WVS: <http://www.worldvaluessurvey.org>].

Bijlage 1: Gegevens met betrekking tot multicollineariteit

Hieronder worden de gegevens rond multicollineariteit in hun volledigheid gepresenteerd. Het was niet mogelijk deze gegevens te voorzien voor de logistische regressies. We kunnen het echter aannemelijk maken dat wanneer de onafhankelijke variabelen op geen enkel moment correleren voor de lineaire regressies, ze ook niet zullen correleren voor de logistische regressies. De gegevens binnen de lineaire regressies zijn tamelijk consistent. We geven steeds de gegevens voor het tolerantiecriterium berekend binnen het derde model.

Variabele	Tolerantiecriterium							
	Leeftijd	Geslacht	Inkomen	Ondwniv.	Religie	Residentie	Ouders	Souders
Vergrijzing	0,86009	0,97785	0,74061	0,71439	0,92066	0,97607	0,90838	0,99340
Jobgelijkheid	0,85995	0,97699	0,73985	0,71427	0,92170	0,97692	0,90711	0,99322
Werkende ouderen	0,85818	0,97609	0,73898	0,71311	0,92016	0,97665	0,90673	0,99322
Horizontale solidariteit pensioenen	0,85856	0,97703	0,73847	0,71285	0,92085	0,97691	0,90585	0,99325
Pensioensleeftijd	0,85917	0,97696	0,73969	0,71304	0,92081	0,97584	0,90784	0,99321
Zorgvoorziening	0,85950	0,97675	0,74041	0,71403	0,92074	0,97663	0,90805	0,99334
OZ thuiszorg	0,86034	0,97667	0,73997	0,71554	0,92016	0,97700	0,90687	0,99323
OZ antirusthuis	0,85869	0,97641	0,73864	0,71284	0,92031	0,97637	0,90688	0,99325
Horizontale solidariteit zorg	0,85979	0,97693	0,73903	0,71374	0,92109	0,97623	0,90624	0,99327
Kinderen betalen	0,85906	0,97715	0,73902	0,71275	0,92060	0,97644	0,90720	0,99332

Ouderen betalen meer	0,85541	0,97698	0,73983	0,71058	0,91838	0,97485	0,90841	0,99362
---------------------------------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------

Bijlage 2: Oorspronkelijke Engelse items IPPAS

Hieronder worden de verschillende items in hun oorspronkelijke bewoordingen weergegeven. De Nederlandse namen van de verschillende variabelen zijn echter wel behouden voor de duidelijkheid.

Onafhankelijke variabelen:

Variabele	Oorspronkelijke omschrijving
Leeftijd	When were you born?
Geslacht	What is your sex?
Inkomen	Here is a scale of incomes per month and we would like to know in what Group your family is, counting all wages, salaries, pensions and other money that comes in.
Onderwijs-niveau	What is the <u>highest</u> level/stage of education that you (and your partner) have attained?
Religiositeit	What role does religion play in your life?
Residentie	Would you say you live in a rural area or village, a small or middle sized town or a large town?
Ouders & schoonouders	Which persons are living with you in one household?

Afhankelijke variabelen:

Variabele	Oorspronkelijke omschrijving
Vergrijzing	The number and proportion of people aged 65 years and over is expected to rise sharply in the future. At the moment ... in every 100 inhabitants in this country are elderly; in fifty years this will be ... . How do you rate this 'aging process'?
Jobgelijkheid	If pension costs continue to rise, first and foremost solidarity should be shown by richer elderly people for the benefit of the less well-of elderly people.
Werkende ouderen	Working over-65s take the bread out of young people's mouths.
Horizontale solidariteit pensioenen	If pension costs continue to rise, first and foremost solidarity should be shown by richer elderly people for the benefit of the less well-of elderly people.
Pensioensleeftijd	In view of their vitality elderly people retire far too early at present.
MP	Many people are worried that the government will not be able to finance the General Old-Age Pension Scheme by the time they retire. There are several ways in which the government could ensure that it will be possible to finance old-age benefits in the future. If you had to choose, which of the following ways would you most prefer?
MP pensioensleeftijd	To raise the retirement age.

MP belastings- verhoging	To raise the monthly taxes or social premiums on the income.
MP uitkerings- verlaging	To lower the monthly benefit payment to pensioners.
MP kinderen verantwoordelijk	To force the children to support their aged parents financially.
MP brugpensioen afschaffen	To abolish early retirement programmes.
MP uitkering kindgebonden	To make old-age benefits dependent on the number of children: the more children one has, the higher the benefit.
Zorgvoorziening	Are there sufficient care facilities for elderly people?
OZ	There are widely varying views on the care of the elderly in our society. Would you please indicate your own opinion on the following statements:
OZ thuiszorg	If one of them was in need, I would ask my aged parents to live with me.
OZ antirusthuis	Old people should live in old people's homes only when there is no family who can take care of them.
Horizontale solidariteit zorg	If health care costs continue to increase, elderly people too should pay as much as the other age groups.

Kinderen betalen	Children are obliged to support their parents financially if they cannot afford to stay in an old people's home or in a rest home with nursing facilities.
Ouderen betalen minder	<ul style="list-style-type: none"> + Reducing elderly people's contributions towards cost of medical treatment. + Making home help services for elderly less expensive. + Raising lowest pensions. + Making home care and home nursing for elderly people less expensive. + increasing grants for adaptations to elderly people's dwellings.
MO	There is a list of possible policy measures that the State might introduce. Could you choose two of the following measures which are the most important for you. I would prefer ... .
MO gezondheidszorg	To develop health services.
MO instituties	To increase the number of institutions for the elderly.
MO thuiszorg	To develop home care services.
MO familie zorg	To introduce such regulations which allow family members to take (temporary) care for old persons (e.g. care leaves similarity to parental leaves).

Bijlage 3: Uitgewerkte regressiemodellen

In deze bijlage zijn de complete regressiemodellen bijeen gebracht. U vindt steeds de gegevens voor de drie modellen. De regressiemodellen zijn inhoudelijk geordend (vergelijkbaar met de tekst). De gegevens zijn allemaal afkomstig uit eigen bewerkingen op het databestand van de IPPAS voor Vlaanderen in 2003.

Voor de lineaire regressies zijn steeds de gestandaardiseerde parameters opgenomen met hun respectievelijke p-waardes. Onder de onafhankelijke variabelen is de R^2 waarde te vinden. De p-waarde die de R^2 waarde vergezelt is de p-waarde van de F-test die nagaat of het model in zijn geheel een significante verbetering is.

Ook de logistische regressies worden gekarakteriseerd door de gestandaardiseerde parameters. Hier is er echter geen sprake van een R^2 -waarde maar van een verschil tussen twee -2 Log L waardes. De bovenste van de twee is de waarde van het nulmodel, de onderste die van het uitgebreid model. Naast de waarde van het uitgebreid is er opnieuw een p-waarde te vinden. Deze duidt aan of het uitgebreid een significante verbetering is van het nulmodel, waarbij de nulhypothese is dat het uitgebreid model geen verbetering inhoudt. Ten slotte wordt ook de ratio gegeven voor de verschillende logistische regressies. Deze ratio geeft aan hoeveel respondenten er positief hebben geantwoord op dit item in vergelijking met het totaal aantal respondenten.

Lineaire multiple regressie: Vergrijzing (1 = uitstekend; 5 = erg slecht)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept	0	<0,0001	0	<0,0001	0	<0,0001
Leeftijd	-0,22984	<0,0001	-0,16815	<0,0001	-0,15325	<0,0001
Geslacht			-0,02662	0,0942	-0,01481	0,3570
Inkomen			0,05264	0,0030	0,05528	0,0028
Onderwijsniveau			0,17655	<0,0001	0,16452	<0,0001
Religiositeit					-0,08230	<0,0001
Residentie					0,05621	0,0005
Ouders in huis					-0,00133	0,9362
Schoonouders in huis					-0,02205	0,1669
R²	0,0528	<0,0001	0,0902	<0,0001	0,0997	<0,0001
Missings	28		342		386	

Lineaire multiple regressie: Jobgelijkheid (1 = helemaal akkoord; 5 = helemaal niet akkoord)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept	0	<0,0001	0	<0,0001	0	<0,0001
Leeftijd	0,00558	0,7276	-0,00614	0,7281	-0,00558	0,7577
Geslacht			0,06703	<0,0001	0,06735	<0,0001
Inkomen			0,03978	0,0328	0,03524	0,0708
Onderwijsniveau			-0,05306	0,0067	-0,04743	0,0169
Religiositeit					0,01019	0,5596
Residentie					-0,02527	0,1366
Ouders in huis					0,00724	0,6808
Schoonouders in huis					-0,01763	0,2948
R²	0.0000	0,7276	0,0068	<0,0001	0,0080	0,0004
Missings	75		380		422	

Lineaire multiple regressie: Werkende ouderen (1 = helemaal akkoord; 5 = helemaal niet akkoord)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept	0	<0,0001	0	<0,0001	0	<0,0001
Leeftijd	-0,11408	<0,0001	-0,06013	0,0005	-0,05642	0,0015
Geslacht			-0,03234	0,0484	-0,02600	0,1178
Inkomen			0,01746	0,3395	0,03067	0,1084
Onderwijsniveau			0,17118	<0,0001	0,16418	<0,0001
Religiositeit					-0,03381	0,0483
Residentie					0,02674	0,1077
Ouders in huis					-0,04107	0,0173
Schoonouders in huis					-0,01271	0,4406
R²	0,0130	<0,0001	0,0434	<0,0001	0,0484	<0,0001
Missings	69		375		418	

Lineaire multiple regressie: Horizontale solidariteit pensioenen (1 = helemaal akkoord; 5 = helemaal niet akkoord)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept		<0,0001	0	<0,0001	0	<0,0001
Leeftijd	-0,09695	<0,0001	-0,07575	<0,0001	-0,07919	<0,0001
Geslacht			0,02928	0,0749	0,02691	0,1072
Inkomen			0,14807	<0,0001	0,15097	<0,0001
Onderwijsniveau			0,03577	0,0636	0,03740	0,0559
Religiositeit					0,01764	0,3052
Residentie					-0,01138	0,4957
Ouders in huis					-0,00791	0,6482
Schoonouders in huis					0,00302	0,8554
R²	0,0094	<0,0001	0,0371	<0,0001	0,0380	<0,0001
Missings	76		377		418	

Lineaire multiple regressie: Pensioensleeftijd (1 = helemaal akkoord; 5 = helemaal niet akkoord)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept	0	<0,0001	0	<0,0001	0	<0,0001
Leeftijd	-0,00779	0,6276	-0,06187	0,0004	-0,05503	0,0022
Geslacht			0,01912	0,2499	0,02003	0,2354
Inkomen			0,01138	0,5395	0,01016	0,6005
Onderwijsniveau			-0,13874	<0,0001	-0,14120	<0,0001
Religiositeit					-0,04119	0,0179
Residentie					0,00408	0,8090
Ouders in huis					0,01677	0,3384
Schoonouders in huis					-0,00946	0,5722
R²	0,0001	0,6276	0,0170	<0,0001	0,0187	<0,0001
Missings	81		381		423	

Logistische multiple regressie: MP Pensioensleeftijd

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept		<0,0001		<0,0001		0,0954
Leeftijd	-0,0433	0,1737	-0,0538	0,1323	-0,0311	0,3949
Geslacht			0,0377	0,2692	0,0557	0,1082
Inkomen			0,0733	0,0624	0,0786	0,0567
Onderwijsniveau			-0,0257	0,5160	-0,0293	0,4658
Religiositeit					-0,0946	0,0074
Residentie					-0,0599	0,0818
Ouders in huis					-0,0136	0,7002
Schoonouders in huis					-0,0042	0,9029
-2 Log L (nulmodel)	2271,219		1998,685		1976,715	
-2 Log L	2269,363	0,1731	1991,739	0,1388	1959,781	0,0308
Missings	0		319		363	
Ratio	330/3627		285/3353		282/3312	

Logistische multiple regressie: MP Belastingsverhoging

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept		<0,0001		<0,0001		0,2166
Leeftijd	-0,0630	0,0022	-0,0308	0,1709	-0,0371	0,1076
Geslacht			0,0150	0,4787	0,0092	0,6692
Inkomen			-0,0425	0,0741	-0,0427	0,0860
Onderwijsniveau			0,0984	<0,0001	0,1061	<0,0001
Religiositeit					0,0305	0,1706
Residentie					-0,0317	0,1409
Ouders in huis					0,0031	0,8898
Schoonouders in huis					-0,0037	0,8653
-2 Log L (nulmodel)	4368,885		4088,251		4043,163	
-2 Log L	4359,491	0,0022	4064,138	<0,0001	4013,158	0,0002
Ratio	953/3004		908/2730		899/2695	

Logistische multiple regressie: MP Uitkeringsverlaging

Variabele	Model 1	p- waarde	Model 2	p- waarde	Model 3	p- waarde
Intercept		<0,0001		<0,0001		0,9802
Leeftijd	0,2632	<0,0001	0,2717	<0,0001	0,2822	<0,0001
Geslacht			0,0265	0,5353	0,0406	0,3505
Inkomen			-0,0492	0,2777	-0,0556	0,2407
Onderwijsniveau			-0,0612	0,2345	-0,0680	0,1946
Religiositeit					-0,0649	0,1522
Residentie					0,0586	0,1847
Ouders in huis					0,0088	0,8497
Schoonouders in huis					-0,5951	0,9821
-2 Log L (nulmodel)	1530,458		1421,342		1405,058	
-2 Log L	1491,009	<0,0001	1374,816	<0,0001	1352,332	<0,0001
Ratio	191/3766		178/3460		176/3418	

Logistische multiple regressie: MP Kinderen verantwoordelijk

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept		<0.0001		<0,0001		0,9786
Leeftijd	0,1137	0,0313	0,0833	0,1595	0,0860	0,1617
Geslacht			-0,0225	0,6891	-0,0222	0,6993
Inkomen			0,0685	0,2748	0,0111	0,8666
Onderwijsniveau			-0,1072	0,1049	-0,0954	0,1549
Religiositeit					-0,0186	0,7539
Residentie					0,0145	0,7991
Ouders in huis					0,1268	0,0081
Schoonouders in huis					-0,5427	0,9806
-2 Log L (nulmodel)	1033,409		916,030		899,306	
-2 Log L	1028,733	0,0306	908,856	0,1270	884,857	0,0708
Ratio	114/3843		100/3538		98/3496	

Logistische multiple regressie: MP Brugpensioen afschaffen

Variabele	Model 1	p- waarde	Model 2	p- waarde	Model 3	p- waarde
Intercept		<0,0001		<0,0001		0,8175
Leeftijd	-0,0712	<0,0001	-0,1213	<0,0001	-0,1323	<0,0001
Geslacht			-0,0202	0,2813	-0,0274	0,1503
Inkomen			-0,0036	0,8615	0,0032	0,8846
Onderwijsniveau			-0,1256	<0,0001	-0,1248	<0,0001
Religiositeit					0,0415	0,0353
Residentie					0,0259	0,1746
Ouders in huis					-0,0128	0,5211
Schoonouders in huis					0,0224	0,2301
-2 Log L (nulmodel)	5357,842		4938,531		4883,716	
-2 Log L	5341,943	<0,0001	4877,058	<0,0001	4815,615	<0,0001
Ratio	1624/2333		1511/2127		1500/2094	
Missing	0		319		363	

Logistische multiple regressie: MP Uitkering kindgebonden

Variabele	Model 1	p- waarde	Model 2	p- waarde	Model 3	p- waarde
Intercept		<0,0001		<0,0001		0,9344
Leeftijd	0,1470	<0,0001	0,1889	<0,0001	0,2246	<0,0001
Geslacht			0,0149	0,6317	0,0234	0,4627
Inkomen			0,0022	0,9509	-0,0001	0,9988
Onderwijsniveau			0,1140	0,0023	0,1013	0,0080
Religiositeit					-0,1160	0,0004
Residentie					0,0165	0,6088
Ouders in huis					0,0041	0,9020
Schoonouders in huis					0,0226	0,3762
-2 Log L (nulmodel)	2520,904		2304,072		2263,784	
-2 Log L	2496,571	<0,0001	2267,822	<0,0001	2210,478	<0,0001
Ratio	384/3573		350/3288		343/3251	

Lineaire multiple regressie: Zorgvoorziening (1 = helemaal akkoord; 5 = helemaal niet akkoord)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept	0	<0,0001	0	<0,0001	0	<0,0001
Leeftijd	-0,06485	<0,0001	-0,07284	<0,0001	-0,06961	0,0001
Geslacht			-0,06448	0,0001	-0,06067	0,0003
Inkomen			-0,04619	0,0125	-0,05736	0,0030
Onderwijsniveau			-0,02092	0,2813	-0,01489	0,4496
Religiositeit					-0,00836	0,6298
Residentie					-0,03447	0,0407
Ouders in huis					0,02922	0,0944
Schoonouders in huis					-0,01743	0,2967
R²	0,0042	<0,0001	0,0110	<0,0001	0,0129	<0,0001
Missings	26		340		383	

Lineaire multiple regressie: OZ Thuiszorg (1 = helemaal akkoord; 5 = helemaal niet akkoord)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept	0	<0,0001	0	<0,0001	0	0,0949
Leeftijd	-0,02470	0,1238	0,02664	0,1248	0,05459	0,0019
Geslacht			0,02214	0,1779	0,03811	0,0210
Inkomen			0,10696	<0,0001	0,10218	<0,0001
Onderwijsniveau			0,12854	<0,0001	0,11979	<0,0001
Religiositeit					-0,13951	<0,0001
Residentie					0,01054	0,5231
Ouders in huis					0,01537	0,3698
Schoonouders in huis					0,05470	0,0008
R²	0,0006	0,1238	0,0384	<0,0001	0,0613	<0,0001
Missings	72		380		421	

Lineaire multiple regressie: OZ Antirusthuis (1 = helemaal akkoord; 5 = helemaal niet akkoord)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept	0	<0,0001	0	<0,0001	0	<0,0001
Leeftijd	-0,06599	<0,0001	-0,03259	0,0620	-0,02075	0,2461
Geslacht			-0,00647	0,6954	0,00044	0,9792
Inkomen			0,06397	0,0005	0,06684	0,0005
Onderwijsniveau			0,11301	<0,0001	0,11031	<0,0001
Religiositeit					-0,04775	0,0057
Residentie					0,02315	0,1676
Ouders in huis					-0,01001	0,5653
Schoonouders in huis					-0,00014	0,9933
R²	0,0044	<0,0001	0,0268	<0,0001	0,0302	<0,0001
Missings	67		375		418	

Lineaire multiple regressie: Horizontale solidariteit gezondheidszorg (1 = helemaal akkoord; 5 = helemaal niet akkoord)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept	0	<0,0001	0	<0,0001	0	<0,0001
Leeftijd	0,25533	<0,0001	0,21157	<0,0001	0,21106	<0,0001
Geslacht			0,02369	0,1415	0,02281	0,1639
Inkomen			-0,02844	0,1138	-0,02620	0,1644
Onderwijsniveau			-0,11088	<0,0001	-0,11198	<0,0001
Religiositeit					-0,00536	0,7509
Residentie					0,02646	0,1066
Ouders in huis					-0,00274	0,8721
Schoonouders in huis					0,00965	0,5525
R²	0,0652	<0,0001	0,0762	<0,0001	0,0761	<0,0001
Missings	75		383		425	

Lineaire multiple regressie: Kinderen betalen (1 = helemaal akkoord; 5 = helemaal niet akkoord)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept	0	<0,0001	0	<0,0001	0	<0,0001
Leeftijd	0,14039	<0,0001	0,08552	<0,0001	0,10051	<0,0001
Geslacht			0,00158	0,9230	0,00884	0,5920
Inkomen			-0,01777	0,3288	-0,03696	0,0514
Onderwijsniveau			-0,16280	<0,0001	-0,16264	<0,0001
Religiositeit					-0,08416	<0,0001
Residentie					-0,03394	0,0397
Ouders in huis					0,05254	0,0022
Schoonouders in huis					-0,01433	0,3810
R²	0,0197	<0,0001	0,0455	<0,0001	0,0552	<0,0001
Missings	40		350		393	

Lineaire multiple regressie: Ouderen betalen minder (1 = helemaal akkoord; 21 = helemaal niet akkoord)

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept	0	<0,0001	0	<0,0001	0	<0,0001
Leeftijd	-0,25219	<0,0001	-0,21013	<0,0001	-0,20153	<0,0001
Geslacht			-0,04861	0,0026	-0,04030	0,0137
Inkomen			0,04522	0,0120	0,05059	0,0071
Onderwijsniveau			0,12452	<0,0001	0,11631	<0,0001
Religiositeit					-0,05516	0,0011
Residentie					0,00887	0,5878
Ouders in huis					-0,01448	0,3931
Schoonouders in huis					0,00210	0,8970
R²	0,0636	<0,0001	0,0860	<0,0001	0,0897	<0,0001
Missings	119		420		461	

Logistische multiple regressie: MO Gezondheidszorg

Variabele	Model 1	p- waarde	Model 2	p- waarde	Model 3	p- waarde
Intercept		<0,0001		<0,0001		0,2422
Leeftijd	-0,1053	<0,0001	-0,0651	0,0108	-0,0674	0,0100
Geslacht			0,0190	0,4320	0,0233	0,3439
Inkomen			0,1103	0,0001	0,1292	<0,0001
Onderwijsniveau			0,0918	0,0012	0,0882	0,0023
Religiositeit					0,0106	0,6742
Residentie					-0,0154	0,5328
Ouders in huis					-0,0644	0,0151
Schoonouders in huis					0,0039	0,8676
-2 Log L (nulmodel)	3677,750		3384,441		3339,615	
-2 Log L	3657,117	<0,0001	3320,894	<0,0001	3270,382	<0,0001
Ratio	695/3262		640/2998		631/2963	

Logistische multiple regressie: MO Instituties

Variabele	Model 1	p- waarde	Model 2	p- waarde	Model 3	p- waarde
Intercept		<0,0001		<0,0001		0,2361
Leeftijd	0,0516	0,0558	0,0668	0,0247	0,0658	0,0309
Geslacht			-0,0309	0,2695	-0,0389	0,1721
Inkomen			-0,0602	0,0486	-0,0536	0,0937
Onderwijsniveau			0,0330	0,3170	0,0347	0,3008
Religiositeit					0,0297	0,3140
Residentie					-0,0093	0,7435
Ouders in huis					-0,0234	0,4575
Schoonouders in huis					0,0295	0,2036
-2 Log L (nulmodel)	2904,482		2711,066		2679,874	
-2 Log L	2900,819	0,0556	2701,522	0,0489	2666,373	0,0958
Ratio	475/3482		447/3191		442/3152	

Logistische multiple regressie: MO Thuiszorg

Variabele	Model 1	p- waarde	Model 2	p- waarde	Model 3	p- waarde
Intercept		<0,0001		<0,0001		0,0489
Leeftijd	-0,00473	0,8065	-0,0428	0,0471	-0,0473	0,0326
Geslacht			-0,0775	0,0001	-0,0748	0,0003
Inkomen			-0,0807	0,0003	-0,0806	0,0005
Onderwijsniveau			-0,0857	0,0003	-0,0919	0,0001
Religiositeit					-0,0111	0,6026
Residentie					0,0399	0,0540
Ouders in huis					0,0035	0,8753
Schoonouders in huis					-0,0108	0,6213
-2 Log L (nulmodel)	4771,628		4409,532		4361,352	
-2 Log L	4771,568	0,8065	4349,210	<0,0001	4295,553	<0,0001
Ratio	1151/2806		1071/2567		1061/2533	

Logistische multiple regressie: MO Familiezorg

Variabele	Model 1	p-waarde	Model 2	p-waarde	Model 3	p-waarde
Intercept		<0,0001		<0,0001		0,8391
Leeftijd	0,0421	0,1057	0,0618	0,0325	0,0807	0,0065
Geslacht			-0,0827	0,0027	-0,0768	0,0061
Inkomen			0,0264	0,3986	0,0301	0,3576
Onderwijsniveau			0,0690	0,0328	0,0656	0,0455
Religiositeit					-0,0884	0,0019
Residentie					0,0084	0,7646
Ouders in huis					-0,0055	0,8510
Schoonouders in huis					0,0227	0,3303
-2 Log L (nulmodel)	3067,696		2811,578		2787,898	
-2 Log L	3065,077	0,1056	2791,486	0,0005	2754,702	<0,0001
Ratio	517/3440		473/3165		470/3124	

